

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**MEZHEPLERE GÖRE İBADET MÜKELLEFİYETİ
VE**

MÜEYYİDELERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Doç. Dr. Abdullah ACAR

Hazırlayan

Emine KORKMAZ

Konya-2022

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine KORKMAZ		
	Numarası	17810601136		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEZHEPLERE GÖRE İBADET MÜKELLEFİYETİ VE MÜEYYİDELERİ			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Mezheplere Göre İbadet Mükellefiyeti Ve Müeyyideleri** başlıklı bu çalışma **05/07/2022** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler ¹		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	(Danışman) Doç. Dr.	Abdullah ACAR	X X
2	Doç. Dr.	İ.... B....	X X
3	Doç. Dr.	İ..... Y.....	X X

¹ Türkiye'de, 24/3/2016 tarihli ve 6698 sayılı "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu" gereği jüri üyelerinin *adı, soyadı ve imzaları* **gizlenmektedir**. Herhangi bir sorunuz varsa bizimle iletişime geçebilirsiniz: sosbil@erbakan.edu.tr

NOTE: Due to the Personal Data Protection Law No. 6698 and dated 24/3/2016 in Turkey, *the names, surnames and signatures* of the members of the jury **are hidden**. If you have any question you can contact us: sosbil@erbakan.edu.tr

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine KORKMAZ		
	Numarası	17810601136		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEZHEPLERE GÖRE İBADET MÜKELLEFİYETİ VE MÜEYYİDELERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm. **04/08/2022**

Emine KORKMAZ
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine KORKMAZ		
	Numarası	17810601136		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEZHEPLERE GÖRE İBADET MÜKELLEFİYETİ VE MÜEYYİDELERİ			

İbadetler, bir dinin görünen yüzü olduğundan bu konu İslam hukukunda önemli bir yere sahiptir. Kulluğun bir gereği olarak yapılması gereken ibadetlerle mükellef olduğu halde ihmal eden kimseler için dünyevî ve uhrevî bazı caydırıcı müeyyideler mevcuttur. Bu çalışmada namaz, zekât, oruç ve hac ibadetlerinin inkâr ve ihmal edilmesi durumunda uygulanması öngörülen müeyyideler hakkında eski ve yeni mezhep görüşleri ile son dönem bazı değerlendirmeler ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde mükellefiyet ve ibadet bahsi ile ilgili genel bilgilere yer verildikten sonra namaz, zekât, oruç ve hac ibadetlerinin anlamı, önemi, farz oluşu, kimlere farz olduğu ve şartları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise namaz, zekât, oruç ve hac ibadetlerinin terk edilmesi durumunda mezheplerin öngördüğü dünyevî ve uhrevî müeyyideler delilleriyle birlikte aktarılmıştır. Ayrıca bu ibadetlerin terk edilmesi durumunda uygulanacak uhrevî müeyyideler de naslar ışığında anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak irtidat konusu ele alınarak mürtetlere uygulanacak müeyyideler ile ilgili mezhep görüşlerine temas edilmiştir.

ÖZET

Özetle, İslam inancında bir insanın öldürülmesi tüm insanlığın öldürülmesi gibi değerlendirildiğinden, ibadetleri inkâr etmediği sürece bir Müslüman asla öldürülmemiştir. Bu konuda oldukça geniş süre tanınarak o kişinin de cennete gitmesi konusunda nasihatler ve yönlendirmelerin her zaman öncelendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, İbadet, mezhep, mükellefiyet, müeyyide.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Emine KORKMAZ		
	Student Number	17810601136		
	Department	Basic Islamic sciences / Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
Title of the Thesis/Dissertation	RESPONSIBILITY FOR WORSHIP AND SANCTIONS ACCORDING			

Since worship is the visible face of a religion, this issue has an important place in Islamic law. There are some legal and otherworldly deterrent sanctions for those who are responsible for the obligatory acts of worship, but neglect them.

In this study, old and new sectarian views and some recent evaluations about the sanctions foreseen to be applied in case of denial or neglect of prayer, zakat, fasting and pilgrimage are discussed.

In the first part of the study, after giving general information about obligation and worship, information about the meaning, importance, fard of prayer, zakat, fasting and pilgrimage worship, for whom it is fard and its conditions are given.

In the second part, the worldly and otherworldly sanctions envisaged by the madhhabs in case of abandonment of prayer, zakat, fasting and pilgrimage are conveyed together with their proofs. In addition, otherworldly sanctions that will be applied in case of abandonment of these worships have also been tried to be explained in the light of the texts. Finally, the subject of apostasy was discussed and the sectarian views on the sanctions to be applied to apostates were touched upon.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

In summary, since the killing of a person in the Islamic faith is considered as killing all humanity, a Muslim has never been killed unless he denies worship. In this regard, it can be said that advice and guidance for that person to go to heaven is always given priority by giving that person a large amount of time.

Keywords: Islamic law, Worship, sect, obligation, sanction.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
B. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	2
1. KLÂSİK KAYNAKLAR.....	2
2. MODERN KAYNAKLAR	3
C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBADETLER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER	
1.1. İSLAM HUKUKUNA GÖRE MÜKELLEF OLMANIN MAHİYETİ	5
1.2. İBADET KELİMESİNİN MANASI	10
1.2.1. İBADETİN ÖNEMİ VE ETKİSİ.....	12
1.2.2. İBADETİN HEDEFİ	15
1.3. NAMAZ.....	16
1.3.1. İSLÂMİYETTEN ÖNCE NAMAZ.....	17
1.3.2. NAMAZIN ÖNEMİ	18
1.3.3. NAMAZIN FARZ OLDUĞU KİMSELER.....	20
1.3.4. NAMAZIN ÇEŞİTLERİ	20
1.4. ZEKÂT	21
1.4.1. ZEKÂTIN FARZİYETİ.....	21
1.4.2. İSLÂMİYETTEN ÖNCE ZEKÂT.....	22
1.4.3. ZEKÂTIN FAZİLETİ.....	22
1.4.4. ZEKÂTIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL FAYDALARI.....	23
1.4.5. ZEKÂTIN VÜCUP ŞARTLARI	25
1.4.6. ZEKÂTA TÂBİ MALLAR.....	25
1.4.7. ZEKÂTIN SARF YERLERİ	26
1.5. ORUÇ.....	27
1.5.1. İSLÂMİYETTEN ÖNCE ORUÇ	27
1.5.2. ORUCUN FARZİYETİ	29
1.5.3. ORUCUN FAZİLETİ.....	30
1.5.4. ORUCUN HİKMETLERİ	31
1.5.5. ORUCUN ÇEŞİTLERİ	34
1.5.6. ZAMANINDA EDİLMEMEYEN ORUCUN TELAFİSİ.....	36
1.5.6.1. Orucun Kazası:.....	36
1.5.6.2. Orucun Keffâreti:.....	36
1.5.6.3. Orucun Fidyesi:.....	38
1.6. HAC.....	39
1.6.1. İSLÂMİYET'TEN ÖNCE HAC	39
1.6.2. HACCIN FARZİYETİ	40

1.6.3. HACCIN FAZİLETİ	40
1.6.4. HACCIN HİKMETLERİ.....	41
1.6.5. HACCIN ÇEŞİTLERİ	42
1.6.5.1. Hükümü itibariyle haccın çeşitleri:.....	42
1.6.5.2. Edası İtibariyle Haccın Çeşitleri.....	42
1.6.6. HACCIN VÜCUB ŞARTLARI	43
1.6.7. HACCIN RÜKÜNLERİ.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETLERİN TERKİNDE UYGULANACAK MÜEYYİDELER

2.1. MÜEYYİDE HAKKINDA BİLGİ.....	47
2.2. NAMAZLARIN TERKİNDE ÖNGÖRÜLEN MÜEYYİDELER	49
2.2.1. HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE NAMAZ KILMAYANLAR İÇİN DÜNYEVİ MÜEYYİDELER	51
2.2.2. MÂLİKİ VE ŞÂFİİ MEZHEPLERİNE GÖRE NAMAZ KILMAYANLAR İÇİN DÜNYEVİ MÜEYYİDELER.....	52
2.2.3. HANBELİ MEZHEBİNE GÖRE NAMAZ KILMAYANLAR İÇİN DÜNYEVİ MÜEYYİDELER	55
2.2.4. BEŞ VAKİT NAMAZIN TERKİNİN UHREVİ MÜEYYİDELERİ.....	59
2.2.5. CUMA NAMAZININ TERKİNİN MÜEYYİDELERİ	60
2.2.6. CEMAATLE NAMAZIN TERKİ	61
2.2.7. ÇOCUĞUN İBADET SORUMLULUĞU VE NAMAZI TERK ETMESİNİN MÜEYYİDESİ	64
2.3. ZEKÂT VERMEYENLER İÇİN MÜEYYİDELER.....	66
2.3.1. ZEKÂT VERMEYENLER İÇİN DÜNYEVİ MÜEYYİDELER	66
2.3.2. ZEKÂT VERMEYENLER İÇİN UHREVİ MÜEYYİDELER	72
2.4. RAMAZAN ORUCUNUN TERKİNİN MÜEYYİDELERİ.....	75
2.4.1. ORUÇ TUTMAMAYI MÜBAH KILAN ÖZÜRLER	75
2.4.2. CUMHURA GÖRE ORUÇ TUTMAYANLAR İÇİN MÜEYYİDE	77
2.4.3. HANBELİ MEZHEBİNE GÖRE ORUÇ TUTMAYANLAR İÇİN MÜEYYİDE	78
2.4.4. ORUÇ TUTMAYANLARIN UHREVİ MÜEYYİDELERİ	79
2.5. HAC İBADETİNİN FEVRÎ OLUP OLMADIĞI VE HACCIN TERKİNİN MÜEYYİDELERİ	80
2.5.1. HACCIN FARZİYETİNİN ALE'L-FEVR OLDUĞU GÖRÜŞÜNDE OLANLAR	80
2.5.2. HACCIN FARZİYETİNİN ÖMRÎ OLDUĞU GÖRÜŞÜNDE OLANLAR	86
2.6. İRTİDAT FİİLİNİN MÜEYYİDELERİ	87
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

a.g.m	: adı geçen makale
a.mlf.	: aynı müellif
a.s	: aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
bk.	: bakımız
bnt.	: bint
bty.	: basım tarihi yok
c.c.	: Celle Celâlühü
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
dgr	: diğerleri
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicri
md.	: madde
nşr	: neşir
s.a.s	: sallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
ö.	: vefat
vb.	: ve benzeri

ÖNSÖZ

İslam, insanın Allah'a, kendisine, diğer insanlara ve cansız varlıklara karşı her türlü davranışını düzenleyen ilkeler belirlemiştir. Bu ilkelerden inanç dışında kalanlara fıkıhta mükellefiyet yani sorumluluk taşıma denilir. Bu sebeple neredeyse hiçbir beşerî davranış fikhın düzenleme alanı dışında değildir. Kaynağını vahiyden alan fıkıh, kişilerin Allah'a karşı yükümlülüklerini ve onların toplumsal yansımalarını öncelikle ele alır. Kişilerin Allah'a karşı yükümlülükleri genel olarak "ibâdet" kavramıyla isimlendirilir. İslâm'da kişilerin niyetlerine bağlı olarak, yasaklanmamış her bir davranışın ibâdet değeri kazanması mümkün olmakla birlikte, ibâdet denilince öncelikle namaz, zekât, oruç ve hac gibi mersum ibadetler akla gelir.

Bu çalışma "kelâm" ilmindeki "teklif" konusundan daha çok fıkıhtaki mükellef olma konusunu, özellikle de ibadetlerdeki mükellefiyeti incelemeyi gaye edinmiştir. Buna rağmen bu çalışma bir "*İbâdet İlmihali*" olarak da görülmemelidir. İçinde yer alan bazı ilmihal bilgileri konumuza altyapı oluşturabilmek amacıyla ihtiyaç miktarınca konulmuştur. Fıkıhtaki muâmelât konularının aksine ibâdetlerde Kitâb ve Sünnet'te yer alan hükümlerle yetinilmesi esastır. Bu sebeple onları yorumlamak, illetleri/gerekçeleri tespit edilebilse bile, onlara ilavelerde bulunmamak öngörülmüştür ki buna kısaca ibâdetler taabbudîdir denir. Yani başka bir gerekçe aranmaksızın, sırf Allah emrettiği için yerine getirilmeleridir. İbâdetlere ilişkin hükümler değişime kapalı olup, onlar için öngörülen biçimler bağlayıcıdır.

Gücümüz nisbetinde te'lif etmeye gayret ettiğimiz bu tez çalışması, İslâm'da ibâdetlerle mükellef olmak için gerekli olan asgarî şartlar çerçevesinde bu mükellefiyetin *dünyevî* ve *uhrevî* sınırları, zorunlulukları konusunu mezheplere göre ele almayı hedeflemiştir. Çalışmanın başlığına bu ismin konulması, özellikle yaşadığımız asırda ibadetlere gereken hassasiyeti göstermeyenlerin dövülmesi, hapse atılması ve en nihayetinde öldürülmesi gerektiği şeklindeki kanaatlerin dayandığı delillerin güvenilirliğini mümkün olduğunca ilk ve aslî kaynaklardan incelemek ve bir kanaate ulaşılmak amacıylaadır.

Çalışmamız genel olarak giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Girişte araştırmamızın konusu, önemi ve amacı açıklanmış, takip edilen yöntem ile hangi

kaynaklara başvurulduğu belirtilmiştir. Birinci bölümde, ibadetler hakkında genel bilgi verilmiş, İşlm'da yerine getirilmesi zorunlu ibadetler hakkında kısa bilgiler aktararak, asıl konumuz olan ibadetlerle mükellef olma ve ibadetlerin bireysel ve toplumsal önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise, ibadetlerin ihmalinde uygulanacak dünyevî ve uhrevî müeyyideler hakkında naslar ışığında mezheplere göre bilgiler sunulmaya ve bunların kaynakları takdim edilmeye gayret edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında muhakkak birçok kişinin yardımı ve desteği olmuştur. Burada öncelikle danışman hocam Doç. Dr. Abdullah ACAR başta olmak üzere İşlm hukuku A.B.D.'ndaki tüm hocalarıma ve çalışmamı titizlikle okuyup düzeltmeler yapan değerli arkadaşım Arş. Gör. Firdevs YILDIZ'a en samimi duygularımla teşekkür etmeyi bir borç kabul ediyorum.

Gayret bizden, muvaffkiyet Allah'tandır.

Emine KORKMAZ

Konya-2022

GİRİŞ

İslâm dininde Allah'a kulluğun bir gereği olarak, mükellef olan her Müslümanın yapması gereken ve kulun Rabb'ine bağlılığını artıran vazifeler vardır. İslam inancına göre kul bu ibadetleri itina ile yaptığında *elestü bezminde*¹ Allah'a verdiği sözü tutmanın huzuruna ulaşır ve mükellefin zimmetinden bu ibadetin sorumluluğu kalkmış olur. Âhirette de Rahîm olan Allah'ın mükâfatına nâil olacağı umulur. Dünya lezzetlerine dalıp Rabb'ine verdiği sözü unutarak ibadetleri yapmaktan imtina edenler ise âhirette bunun pişmanlığını yaşayacaktır.

Bu araştırmamızın konusu olan mesele ise bu dünyada ibadetlerini yapmayanlara İslâm devleti eliyle bir müeyyide uygulanıp uygulanmayacağı ve bu müeyyidenin keyfiyeti mezhepler arasında ihtilâf konusu olmuştur. Biz de bu çalışmamızda mezhep görüşlerini, delilleriyle birlikte İslâm hukukunun klasik kaynaklarından ve modern çalışmalardan yararlanarak ele almaya çalışacağız.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İslâm dininde iman esaslarından sonra mükellef olma yaşına ulaşan her Müslümanın yapması gereken namaz, zekât, oruç, hac gibi farz olan ibadetler vardır. Bu ibadetlerin yapılması Şari' tarafından peygamberi aracılığıyla kullarına emredilmiştir. Yaradan'ına olan kulluk vazifesini yerine getirmek isteyen mükellef olan her Müslümanın bunları titizlikle eda etmesi gerekir. Zira ibadetler kişinin kulluk vazifesinin bir gereği olmakla birlikte fizikî ve rûhî anlamda kişiye oldukça büyük faydalar sağlamaktadır. Hal böyleyken âyet-i kerîmede de belirtildiği gibi Yaradan kulunu yarattıktan sonra onu başıboş bırakmamış² bu ibadetleri olması gerektiği gibi eda etmesini emretmiş ve bunları itina ile yerine getirmeyenlere müeyyideler uygulayacağını bildirmiştir.

İslâm hukuku fakihleri farz olan ibadetlerin müeyyidelerini varit olan naslardan yola çıkarak bir hükme bağlamaya çalışmışlar ve her mezhep kendi genel prensiplerine göre konuyla ilgili bir hükme varmıştır. Her mezhebin tâbileri de kendi

¹ Farsça'da "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça'da "ben değil miyim" mânasında çekimli bir fiil olan elestüden oluşan bezm-i elest terkibi, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder.

² Kıyame, 75/36.

mezhebinin görüşleriyle amel etmiştir. Ancak son zamanlarda İslâm dünyasında farz ibadetlerini –özellikle namaz ibadetini- yerine getirmedikleri için Müslümanlara eziyet edenlerin amacı gayeyi aşmış bulunmakta ve İslâm'ı kötülemeyi amaçlayanlara malzeme vermektedir. Bu çalışmamızda da buradan yola çıkarak mezheplere göre namaz, zekât, oruç, hac gibi farz olan ibadetlerin mükellefiyeti ve müeyyideleri delilleriyle birlikte ele alınmıştır.

B. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamızın konusu olan ibadetlerin müeyyideleriyle ilgili olarak birçok Arapça klâsik metinlere başvurduk. Ayrıca Türkçe yazılan akademik çalışmalardan da istifade ettik. Çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız önemli kaynaklardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Klâsik Kaynaklar

a) Çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî 'ye (ö. 587/1191) ait olan *Bedâ'iu's- sanâ'i' fi tertibi's-ş-şerâ'i'* adlı eser, yazıldığı dönem itibarıyla ibadetlerin gayelerine oldukça yer vermesi ve ilk elden tahlillerde bulunması sebebiyle önemli klâsik *Hanefî* fıkıh kaynaklarından birisi olmuştur.

b) Tahtâvî'ye (ö. 1231/1816) ait olan “*Haşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*” kitabı Hanefî mezhebinin görüşlerini ele alırken istifade ettiğimiz muteber kabul edilen kaynak bir eserdir. *Hanefî* mezhebine göre namaz kılmayanların dünyevî müeyyideleri konusunun yazımında da bu kitaptan epey istifade edilmiştir.

c) 19. yüzyıl âlimlerinden olan İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* isimli kitabı *Hanefî* mezhebinin görüşlerini aktarmada başvurduğumuz bir diğer önemli eserdir.

d) Ebû-l Abbas Ahmed b. Muhammed el- Halvetî es-Sâvî'ye (ö. 1241/1825) ait olan “*Hâşiyetü's-Sâvî ale's-Şerhu's-sağir*” kitabı ise *Mâlikî* mezhebinin görüşleri için başvurduğumuz bir kaynak eser olmuştur.

e) Nevevî'ye (ö. 676- 1277) ait *el-Mecmu' şerhü'l-Mühezzeb* isimli eser *Şafîî* mezhebinin müftâ bih görüşlerini aktarmak için başvurulmuş bir eser olmuştur.

f) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş- Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) kaleme aldığı *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti mea'nî elfâzi'l-Minhâc* isimli eseri Şafî mezhebinin görüşlerini aktaran önemli bir kaynaktır. Şafî mezhebine göre namaz kılmayanların dünyevî müeyyideleri konusunda kaynak olarak bu esere başvurulmuştur.

g) Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed İbn Kudâme'ye (ö. 620/1223) ait olan "*el-Muğni*" adlı eserde *Hanbelî* mezhebinin namaz kılmayanlara uygulanan müeyyideler ayrıntılı bir şekilde ele alındığından, bu eserden de istifade edilmiştir.

h) Bedreddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 874/1470) "*Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*" isimli eserine beş vakit namazı cemaatle kılmanın hükmünü aktarırken başvurulmuştur.

2. Modern Kaynaklar

a) Serkan Çelikan'ın "*Üç Cuma Namazının Terki Hakkındaki Halk İnançının Hadis Kaynaklarındaki Yeri*" isimli makalesinde³ cuma namazının terkiyle ilgili hadisler etraflıca incelenmiş ve cuma namazının terkinin hükümleri ile ilgili görüşlere yer verilmiştir.

b) Saffet Sancaklı'ya ait "*Cami'de Cemaatle Namaz Kılmanın Dîni, Sosyal ve Psikolojik Açından Önemi ve Etkisi*" adındaki makalesinde⁴ cemaatle namaz kılmanın etkileri işlenmiş ve cemaatle namaz kılmayı terk etmenin hükümlerine değinilmiştir.

c) Suat Erdoğan'ın "*Zekâtın Devlet Tarafından Toplanması Fikhîliği*" isimli makalesinde⁵ zekât vermekten imtina edenler konusuna yer verilerek Hz. Peygamber'den (sas) sonra Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) zekât vermekten kaçınanların tavrından bahsedilmiştir.

d) Musa Kazım Yılmaz'ın kaleme aldığı "*Haccın Hikmetleri*" isimli makalesinde⁶ hacca gücü yettiği halde hacca gitmeyenlerin hükmü konusunda önemli bir noktadan bahsedilmiştir.

e) Ahmet Ekinci'nin yayımladığı "*İslam Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükmü*" başlıklı makalesi. Bu makale Aralık 2021'de yayınlandığından, bizim tez

³ İlahiyat tetkikleri dergisi 1, (Haziran 2020), 139-162.

⁴ Academic Knowledge 1, (Malatya, 2018), 1-18.

⁵ İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 28, (2016), 417-434.

⁶ Diyanet İlmi Dergi 3, (1990).

konusunu aldığımız yıldan sonra ve tezimizi bitirmeye yakın muttali olduğumuz bir makaledir. Makalenin kısmen bizim de incelediğimiz konulara temas ettiğini ve benzer sonuçlara ulaştığını tespit etmiş bulunuyoruz.

C. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanlığın asıl yaratılış gayesi olan kulluk etmenin temeli Yaradan'na ibadet yapmaktır. Bu ibadetler sayesinde kul Yaratıcısıyla mânevî bir bağ kurar. Bu ibadetlerin en önemlileri olan ve şartlarını taşıyan her Müslümana farz olan namaz, zekât, oruç ve hac ibadetleri ise İslâm dininde önemli bir yer tutar. Bu ibadetleri yerine getirmek her kulun kendi vazifesi olmakla birlikte bunları yerine getirmediği takdirde de bazı dünyevî ve uhrevî müeyyideleri bulunmaktadır.

Bazı ibadetler için İslam tarihinin ilk dönemlerinde öngörülen bazı dünyevî müeyyideler, İslâm'ı gözden düşürmeyi hedefleyen bazı gruplar tarafından kötüye kullanılabilir. Bu çalışmada, ibadetler konusunda mükellef olma ve dünyevî ve uhrevî müeyyide bilincinin temelini araştırmanın yanında bu grupların yanlış yorum ve uygulamalarından da yola çıkılarak ibadetlerin mükellefiyetini ve müeyyidelerini mezheplere göre inceleyerek delillerinin sunulması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBADETLER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Hadis kitaplarındaki iman bölümlerinin hemen hepsinde yer alan ve "Cibrîl hadisi" diye şöhret bulan hadis-i şerifte Peygamberimiz (sas) "*iman, ibadet ve ihsan/ahlak*" ilişkisini ortaya koymuştur.⁷ Bu hadisten mülhem olarak İslâm dininin "iman, ibadet ve ahlak" üçlüsünden oluşan temeller üzerine kurulu olduğu bildirilir. Bu sebeple İslâm'da iman esaslarını kabul ettikten sonra mükellef olma yaşına ulaşan her Müslümanın sağlığı ve maddî imkânları elverdiği ölçüde "namaz, zekât, oruç, hac" gibi farz ibadetleri yapmakla yükümlüdür. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalara ve Hz. Peygamber'in (sas) hadislerine bakıldığında bu ibadetlerin yalnız Hz. Muhammed'in ümmetine ait olmadığı bilakis diğer tüm peygamberlerin bu ibadetleri ümmetine tebliğ ettiği anlaşılmaktadır.⁸ Şekil itibariyle aynı olmasa da öz olarak ibadetlerin birbiriyle benzeşmesi aynı ilâhî kaynağa dayandığını açıkça göstermektedir.

Bu bölümde İslâm'da yerine getirilmesi zorunlu ibadetler öncelikle "mükellef olma ve ibadetler" hakkında kısa bilgi verilip asıl konumuz olan ibadetlerle mükellef olduğu halde bu ibadetleri yapmayanlar için konulan müeyyideler hakkında bilgi sunulacaktır.

1.1. İslam Hukukuna Göre Mükellef Olmanın Mahiyeti

Bir insanın ilahî emir ve yasaklara muhatap olabilmesi için her şeyden önce bir sorumluluk vasfına sahip olması yani mükellef olması gerekmektedir. Çünkü sorumluluk hissi veya sorumlu olabilme kabiliyeti olmayan bir kimse için, söz konusu ilkelerin bir anlamı olmayacaktır.

Sözlükte "bir şeye düşkün olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek" anlamındaki k-l-f kökünden türeyen teklif "birine yapılması zor bir işi yüklemek"

⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîhü'l-Buhârî*, thk.: Cemââtün mine'l-ulemâ, (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye), İman, 37; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *Sahîhu Müslim*, thk.: Muhammed Fuat Abdülbâkî, (yy.: Dâru İhyau'l-Kütübi'l-Arabîyye, ts.), İman, 1.

⁸ Bk. Abdullah Acar, "Önceki Ümmetlerin İbadetleri Hakkında Kur'ân Kıssalarındaki Bilgiler Kapsamında 'İslâm Beş Şey Üzerine Bina Edildi' hadisi hakkında bir değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (2014), 39-68.

manasındadır. İstilahî bakımdan ise "şer'î hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'î sonuçlar bağlanan âkil ve bâliğ insana mükellef denilir.⁹ Her çeşit kanun, akil ve baliğ olmak gibi belli şartları taşıyan insanlara görevler yükler ve görevlerini yerine getirmeyenleri müeyyidelere maruz bırakır. Müeyyide ise kişinin kanunlara riayeti konusunda etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkması hasebiyle, müeyyideyi alan kimsenin bundan ders çıkarması gerekir.

Hanefî fakih Abdülaziz Buhârî (ö. 730/1330), insanın sırf akıl sahibi olması dolayısıyla mükellef olmayacağını ifade eder.¹⁰ Çünkü akıl, mükellef olabilmenin şartıdır, fakat aklın varlığı tek başına yeterli değildir. Aslında düşünebilme ve tecrübe yaşayabilme vaktinden önce mükellefiyet hâsıl olmaz derken Abdülaziz Buhârî de bunu ifade etmeye çalışmaktadır denilebilir. Dolayısıyla akıl, düşünme ve tecrübe eşliğinde teklifin üstlenilmesine vesile olmaktadır.

Öte yandan akıl, kişiden kişiye farklılık arz ettiğinden ve akıl için kesin bir ölçü belirlenemeyip mükellefiyetin hangi aklı derecede gerçekleşeceğini bilmek bazen imkânsız keşfetmek olacağından şeriat, akli biyolojik bir belirtiyile irtibatlandırmıştır ki buna da "bülûğ" denilir. Bu nokta ciddi anlamda dikkat çekicidir. Çünkü sorumluluk geneli itibariyle akıl sahibi olmanın bir gerekliliği olarak görülmektedir. Belki bizler için bu başka bir şekilde de düşünülemez. Fakat bu düşünce bir hukuk sistemi için adil bir ölçü olmayacağı kesindir. Kişilerin akıl sahibi denilecek mertebeye ulaşmaları çeşit çeşit olduğu için kimi zaman beş yaşındaki çocuklar dahi hukukî işlemlere dâhil olma imkânı bulacaklardır. İşte bu ihtimallerin hepsini ortadan kaldıran ve sadece insanlar için geçerli bir şart olarak karşımıza çıkan ölçü aklın yanısıra ondan sonra gelen "bülûğ"dur.¹¹ Nitekim bir

⁹ Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (502/1108), *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk.: Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem- ed- Dâru's-Şamiye, 1412), "klP" md.; Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed (1158/1745), *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Fünûn Ve'l-Ulûm*, 4 cilt, (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 1/504.

¹⁰ Abdülaziz Buhârî, Alâüddîn Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330), *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usuli'l-Pezdevi*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-islâmî, ts.), 237.

¹¹ Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, (İstanbul: Meral Yayınları ts.), 470; Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (483/1090), *Usûlu's-Serahsî*, (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 341; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usuli'l-Pezdevi*, 23; Halebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 879/1474), *et-Takrîr ve't-tahbîr [şerhun 'ala't-Tahrîr fî usûli'l-fikh]*, Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed 'Umer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 212; Bedreddin

hadis-i şerifte "kendisinden dinî ve cezaî mesuliyetin kaldırıldığı bildirilen üç grup şahıstan birisi de bulûğa ermemiş çocuktur.¹² Bu hadise göre sorumluluğun bulûğa başlayacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kişi, bulûğa erdiği vakit ilahîve hukukî hitap karşısında sorumlu bir birey sayılmaktadır. Bu ölçü sadece insana münhasır olmakla birlikte, zikredilen ölçüt biyolojik bir vasıftır. Bu biyolojik vasfı haiz olmayan sadece "bir şey"dir, dolayısıyla sorumluluğu kabil olup olamayacağı anlaşılamayacaktır.

Bu önemli bir nokta olarak kesinlikle unutulmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra cebir altında olan bir kimse için de sorumluluk taşınması söz konusu değildir. Çünkü bir ceza veya mükâfat ancak sorumluluk karşısında mümkündür.¹³ Yine bu yönden de kendisine bir sorumluluk nispet etmek yanlış olur. Konuya açıklık getirmek için şu açıklamada bulunalım:

Sa' düddîn Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu't-telvîh ala't-tavdîh* isimli eserinde, Fâhru'l-İslam İmam Pezdevî'nin((ö. 482/1089) mümeyyiz çocuğun hem zarar hem de menfaat barındıran hukukî işlemlerdeki tasarrufu hakkındaki açıklamasını özetle şu şekilde ele alır: "Velî'nin hukukî işleme dair tasarruf onayı, sabînin yapacağı hukukî işlemin geçerliliği için şarttır. Velînin umumi olarak verdiği izin ise burada hususi olarak verdiği izin gibi olup, sanki mümeyyiz sabînin tasarrufunda doğrudan velînin kendisi tasarrufta bulunmuş gibi kabul edilir. Dolayısıyla velînin izni, mümeyyiz sabînin hukukî tasarrufunun geçerliliği için ya kendisi üzerinden ya da sabî üzerinden gereklidir. Bu durumda velînin izni, mümeyyiz sabî bizzat kendisi tasarrufta bulunduğu vakit umumi olmuş olur. Çünkü bu durumda velînin (izin verme veya hukukî) tasarrufu başkasının tasarrufu üzerinden yapılmış olur. Mümeyyiz sabî için yapılacak işlemi velî kendisi yapmış olsa bu durumda, hususi bir izinden bahsedilir. Bu izin ise velînin tasarrufunun ötesine geçmez. Böylece, başkası için tasarrufta bulunmak anlamına gelen, velînin umumi olan izni, bizzat tasarrufu kendi eliyle yapmak anlamına gelen, velînin hususi olan izni gibi sayılmış olur. Yani

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin (855/1451), *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000), 75.

¹² Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk.: Muhammed Muhiddîn Abdü'l-Hamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.) "Hudûd, 16.

¹³ Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, 241.

sanki velî –tasarruf mümeyyiz sabî tarafından yapılsa bile- söz konusu tasarrufu kendisi yapmış gibi addedilir.”¹⁴

Bu konu, zarar ve menfaat barındıran hukukî işlemlerin temyiz sahibi olup henüz buluşa ermemiş çocuklar tarafından yapıldığı vakit nasıl değerlendirileceğine dairdir. İslam Hukukunda bu durumda çocuk, öncelikle kendi başına bu tür hukukî işlemler karşısında hukuken geçerli olabilecek hiçbir tasarrufta bulunamaz. Bu işlemleri ancak velînin izni ile yapabilir. İşte bu durumlarda yapılan hukukî işlemin sorumluluğu her hâlükârda yine velîye dönerek çocuk, sorumluluğu taşıyabilecek bir süje olarak kabul edilmiyor. Çocuk, İmam Muhammed’in(ö.179/805) görüşüyle, velînin elinde adeta bir alet olarak işlev görüyor.

Şimdi, İslam Hukukunda hukuken sorumluluğun asgari şartına gelelim. Asgari şart diye isimlendirdiğimiz bu şart, İslam Hukukunda "vücub ehliyeti" diye ifade edilmektedir. İnsan doğmadan önce, ana karnındaki evrelerde, nakıs da olsa, bu ehliyete sahiptir. İslam Hukukunca *cenîn* ve Latin hukuk dilinde *Nondum Conceptus* diye ifade edilen bu evrede insanın dış dünyada mevcudiyeti olmasa bile, bir takım (miras, vasiyet vb.) hakları korunmuş olmaktadır. Oluşum sürecinde olan ceninin gelecek zamanda “var” olacağı ihtimali olduğu için ve bu açıdan nispeten hukukî bir birey sayıldığından, kendisine bu hakkın tanınması ön görülmüştür. Ayrıca sorumluluk kabiliyeti diyebileceğimiz *zimmet* de cenin de bulunan bir vasıf olup, Büyük Haydar Efendi’nin de ifade ettiği üzere akla mukaddemdir.¹⁵

Hukukî sorumluluğun esasında zimmet denen vasfa bina edilmesi bize, İslam Hukukunda hukukî işlemlerin icra edilebilirliğinin akıldan ziyade soyut bir temele dayandığını gösterir. Dolayısıyla akıl, sorumlu olabilmenin veya hukukî tasarruflara girişebilmenin şartı olmakla birlikte kendi başına yeterli bir şey de değildir. Eda ehliyeti, fiillerin hukuken itibar ve kabul görmesi için gerekli olan ehliyettir.¹⁶ Akıl – bu anlamda- daha çok "edâ ehliyeti" denen hukukî eylemler için gerekli zihinsel

¹⁴ Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî, (792/1390), *Şerhu’t-Telviḥ ala’t-Tavdih li Metni’t-Tenkîh fi Usûli’l-Fıkh*, (Beyrût: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 329. وَعِبَارَةٌ فُخِرَ الْإِسْلَامَ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى - أَنَّ رَأْيَ الْوَالِيِّ شَرْطٌ لِلْجَوَازِ، وَعُمُومُ رَأْيِهِ كَخُصُوصِهِ فَيُجْعَلُ كَأَنَّ الْوَالِيَّ بَاشِرٌ بِنَفْسِهِ

بِنَفْسِهِ يَعْنِي أَنَّ رَأْيَ الْوَالِيِّ شَرْطٌ لِجَوَازِ التَّصَرُّفِ إِذَا بَنَفْسِهِ أَوْ بِالصَّبِيِّ، وَرَأْيُهُ فِيمَا إِذَا تَصَرَّفَ الصَّبِيُّ عَامٌّ حَيْثُ جَاوَزَ تَصَرُّفَهُ إِلَى تَصَرُّفِ الْغَيْرِ، وَفِيمَا إِذَا بَاشَرَ بِنَفْسِهِ خَاصٌّ لَا يَتَجَاوَرُهُ فَيُجْعَلُ عُمُومُ رَأْيِهِ بِأَنَّ عَمَلِ يَدِ الْغَيْرِ كَخُصُوصِهِ بِأَنَّ يَعْمَلُ يَدِ نَفْسِهِ فَيَصِيرُ كَأَنَّ الْوَالِيَّ بَاشَرَ بِنَفْسِهِ..

¹⁵ Haydar Efendi, *Usul-i Fıkh Dersleri*, 475.

¹⁶ Halebî, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, 212.

hazırlığı ifade eden ehliyetle önemini göstermektedir. Fakat şu kadar var ki vücut ehliyeti, edâ ehliyeti için bir ön basamaktır. Dolayısıyla edâ ehliyetinin varlığı, vücut ehliyetinin varlığına borçludur. Debûsî, edâ ehliyetinin vücut ehliyetinin semeresi olduğunu ifade ederken bunu kastetmektedir.¹⁷ Vücut ehliyetinin varlığı zimmet denen vasfın varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Sorumluluğun ceza ve mükâfatın tahakkukunu gerektirdiği vakit bir anlam ifade edeceğini söylemiştik. Dolayısıyla sorumluluk, bir açıdan kişinin bir emaneti üstlenmesi gibidir. Tam da burada İslam Hukuk Usulü âlimleri önemli bir açıklamada bulunurlar. Ehliyetin ana umdesi sanıldığı üzere akıl değil, *bezm-i elest* denilen dünya hayatı öncesinde meydana gelen kul-yaratıcı arasında cereyan eden ahitleşme esnasında insanların verdiği sözdür. Nitekim Ahzap suresinde de insanın söz konusu “emaneti” yüklendiği söylenmektedir.¹⁸

Burada şöyle bir itiraz gelebilir. Eğer sorumluluk, ahd-i mazi ve zimmet üzerinden değerlendiriliyorsa, çocuk için neden âkil olmasını bekliyoruz? Eğer akıl sorumluluğun esası değilse, sabîlerin de bu açıdan sorumlu olmaları gerekmez mi? *Takvîmu'l-Edille* sahibi Debûsî (ö. 430/1039) bu noktada aslında çocuğun her hâlükârda sorumluluk taşıyan bir birey olduğunu söyler. Mesela uyuyan, bayılan veya mecnun bir kimsenin üzerine namaz bu durumda bile vücut ehliyeti ifade eder, çünkü gerekli sebep olan zimmet mevcuttur, fakat aynı zamanda temyiz ve edaya kudret gücü eksik kaldığından mazeret sahibidir.¹⁹ İşte aynı şekilde sabî de sorumluluk taşır, fakat mevcut bir özür sebebiyle bu sorumluluk dikkate alınmaz. Çünkü sorumluluğu gün yüzüne çıkarmaktan aciz olan kimseyi sorumlu tutmak hikmetsiz bir iş olur.

Kısaca, İslam inancına göre mükellef olma, Allah'ın tekliflerine muhatap olma demektir. Kulun Allah'a karşı görevlerini yapmadığı zaman bunun cezasını kimin ve dünyada mı ahirette mi verileceği hususu konumuzun esasını teşkil

¹⁷ Asım Cüneyd Köksal, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Vücut-Eda Ehliyeti Ayırımı ve Bu Ayırımla İlişkili İki Mesele”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, sayı: 25, (Mart 2012), 114.

¹⁸ Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, 237-238; Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, 473-474.

¹⁹ Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, 245-246; Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah, (430/1039), *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Muhyiddin Meyyis, (Beirut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 417.

ettiğinden biz şimdi mükelleflerin öncelikli sorumlu oldukları ibadet bahsine geçmek istiyoruz:

1.2. İbadet Kelimesinin Manası

İbadet kelimesi Arapça'da “a-b-d” harflerinden türemiş üç harfli bir fiildir. Lügat manası, "kulluk etmek, tapmak, itaat etmek, boyun eğmek, kölelik yapmak" gibi anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ibadet ise; Allah'a yaklaşmak gayesiyle, usulüne uygun olarak yapılmasında sevap olan hareket ve davranışların tümü şeklinde tarif edilmektedir.²⁰ İnsanın Allah'a karşı olan bağlılığını söz ve davranışlarla ifade etmesidir.²¹ Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), ibadet kelimesinin hem severek hem de itaat, yani gönülden gelerek yapılan niyet ve fiilleri içerdiğini, bu özelliklerin ikisini birden taşımayan davranışların ibadet sayılamayacağını belirtir.²² Ayrıca yine ibadet; insanın Allah'ın sonsuz güç ve kudretini bilmesi, O'nun karşısında aciz olduğunu idrak etmesi,²³ tevhid inancına bağlı olarak Allah Teâlâ Hazretlerini en üstün mertebede tazim etmesi, O'nun rızasına uygun hareket etmesi²⁴ demektir. Allah'a yaklaşmak için yapılan dinî davranışlar diye tanımlanan ibadet, dinî inanç, duygu ve düşüncenin objektif dünyadaki bir uzantısıdır.²⁵ Ayrıca Allah'a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. Başka bir ifade ile ibadet kavramı; “kutsal zaman ve mekânlara saygı”, “dünya düzeni ve Tanrının iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler” ve “belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler” (dua, kurban, hac vb.) olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini içerir.²⁶

²⁰ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 3/271; Tâhirülmevlevî Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (İstanbul: by., 1963), V-XIX, 1-33, 35-40 vd; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 cilt (İstanbul: Eser Neşr., 1982), 1/95.

²¹ Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, III. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, 189.

²² İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub Şemsüddîn (ö. 751/1350), *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzil iyyâke na'budu ve iyyâke nesteîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2002), 1/128 vd.

²³ Karadâvî, Yûsuf, *İbadet*, çev. Hüsametdin Cemal, (Trabzon: Pınar Matbaası, 1986), 40.

²⁴ Yavuz, Ali Fikri, *İslâm İlmihali*, İstanbul 1977, 39.

²⁵ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, (Samsun: Aksiseda Matbaası, XI. Baskı 2000), 112-113.

²⁶ Hökekleli, Hayati, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 233.

İnsan yaratılışı gereği kendisine iyilik yapana teşekkür etmek ister. Bu isteğini de ancak ibadetlerle yerine getirebilir. Allah'ın insanlara bahsetmiş olduğu nimetler ve insanın yaratılışındaki özellikler göz önüne alındığında, ayrıca Allah-insan ilişkisi olarak konuya bakıldığında bu istek kendini ibadet olarak gösterir. Allah insana sınırı belli olmayan sayılamayacak kadar çok nimetler vermiştir. Nitekim bir âyette “*Allah'ın nimetlerini birer birer saysanız (bu, ne mümkün, onu) sayamazsınız.*”²⁷ Sayılamayacak kadar çok olan bu nimetlerin hepsi insan içindir. İşte insanın bu nimetler karşısında teşekkür gayesiyle yapmış olduğu hareketler, ibadetlerdir.

İnsanın kalbini kötülüklerden arındırması ancak ve ancak Allah'ı şüura yerleştirmesiyle mümkündür, Allah'ı şüura yerleştirme ise O'nu hatırlamak ve zikretmekle olur. Bütün ibadetler her yönüyle Allah'ı anma ve zikretme vasıtalarıdır. İbadetlerin esası, Allah'ı zikirdir. “*Şüphesiz Ben Allah'ım, Ben'den başka ilah yoktur: Bana kulluk et ve Ben'i zikir için namaz kıl.*”²⁸, “*Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Haram'da anın. O'nu size gösterdiği şekilde zikredin...*”²⁹ vb. âyetlerde anma zikir olarak tarif edilmektedir.³⁰

İnsan ibadet ederken bütün benliğiyle samimi bir şekilde ibadet etmesi gerekir. Kalbindeki kötü duyguları atması, Allah'ın istediği şekilde bir kul olması lazımdır. Çünkü ibadet, sadece belli hareketleri yapmak demek değildir. İbadet insanın yaratılışı gereği ruhunun ve bedeninin gıdası için Rabbini yüceltmesi ve Onunla beraber olması için yapmış olduğu bir vazifedir.³¹ Daha genel olarak ifade edecek olursak; Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla yapılan her iş ibadettir.³²

Sonuç olarak İslâm'daki ibadetler tabiat ve yapılış şekilleri yönünden basit; fakat taşıdıkları manalar yönünden oldukça zengin vazifelerdir. İbadetler topyekûn bir hayat tarzıdır.

²⁷ Nahl, 16/18.

²⁸ Tâhâ, 20/14.

²⁹ Bakara, 2/ 198.

³⁰ Bayrakdar, Mehmet, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, (Ankara: Akçağ Yay., 1987), 9.

³¹ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm*, (İstanbul: Matbaa-i Ebu Ziya, 1943), 43.

³² Karadâvî, *İbadet*, 42-70.

1.2.1. İbadetin Önemi ve Etkisi

İnsan sadece bedenden ibaret bir varlık değildir. İnsanın gerçek varlığı ve onu diğer yaratıklardan üstün kılan özellik onun özünde, cevherindedir. O cevher ise; ruhtur. İnsan ancak bu ruh sayesinde bir değer kazanır. İnsanda olan bu cevherin değer kazanması ise, Allah'a ibadetle, O'na yakınlaşmakla, O'nun tavsiyelerini yerine getirmekle olmaktadır.³³

Her ne kadar dinin esası iman ise de inanan insan kuru bir iman ile yetinemez. İnsanın inanç, düşünce ve duygu dünyasında yaşanan subjektif olguları diğer bir ifade ile kalplerin derindeki dinî yaşanış ve tecrübeler davranış halinde dışa aksederler ki genel anlamda bunlara ibadet denir.

Kendi var oluş imkânlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın her şeyini borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yaklaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır. İnsan, ibadet ve dinî uygulamalar vasıtasıyla kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyişinin dışına çıkarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.³⁴

İnsan maddî ve mânevî açıdan huzur ve mutluluğu ancak ibadetler sayesinde kazanabilir. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *“Bunlar iman edenlerdir. Allah'ın zikriyle gönülleri huzur-u sükûna kavuşanlardır. Haberiniz olsun ki; kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur. İman edip de güzel işler işleyenler, ne mutlu onlara...”*³⁵

Bir vasıta nasıl insanı bir yerden bir yere götürürse, ibadetler de insanı kötülüklerden alıp, iyiliklere faziletlere güzel hal ve hareketlere götürür.³⁶ İslâm'a göre ibadetler; doğru, usûlüne ve âdabına uygun bir şekilde yapıldığı zaman, kişiyi hem dünyada hem de âhirette rahat ve huzura kavuşturur. Zaten İslâm ibadetlerle insanın iki dünyadaki mutluluğunu hedeflemektedir.³⁷ Bu açıdan bakıldığında ibadetlerle mükellef olmak bir mecburi bir yükümlülük değil gönüllü bir

³³ Karadâvî, *İbadet*, 127.

³⁴ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 243.

³⁵ Ra'd, 13/28-29.

³⁶ Yüksel Kanar, *İbadet*, (İstanbul: Zafer Matbaası, 1984), 86.

³⁷ Gazzâlî, İmam-ı Zeynüddîn, *Amellerde İlahî Terazi*, çev. Abdullah Aydın, (İstanbul: Aydın Yayınevi, 1971), 65.

zorunluluktur.

Yüce Allah'ın insanları ibadetle sorumlu tutmasının hikmeti, kendisine bir faydası olduğu, mülkü, hâkimiyeti, itibarı vs. arttığı için veya insanları bununla terbiye etmek istediği için değildir. Zira Allah yaratıklarına ve onların yapacak olduklarına muhtaç değildir. O her türlü ihtiyaçtan münezzehtir. O'nun insanları ibadetle sorumlu tutması, bir zengin'in bir işçiyi çalıştırıp onun hizmetinde yarar sağlaması gibi de değildir. İnsanların ibadete ihtiyacı hasta olan kişinin ilaca olan ihtiyacı gibidir.³⁸

İnsan ancak kendisini yaratan Rabbine karşı ibadet etmekle bir değer kazanır. Kazandığı bu değer sayesinde mânevî olarak yükselir, gerçek ruhî ve vicdanî huzuru bulur. Çünkü ibadetlerin özü, sadece bir takım bedenî hareketlerden ibaret şekiller değildir. Ruhun derinliklerinden gelen bir samimiyet ifadesidir.³⁹

Allah'a gerçek manada kulluk, ibadetlerin bütün manalarını duyarak ve manaları bizzat yaşayarak olur. Bu şekilde yapılan kulluk da insanın hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olmasını sağlar. Allah'ı tam manasıyla, ruhen, kalben, cismen ve malen zikir olan ibadetlerin tümü, O'nu insanın şuurunda müteâl, hâzır ve nâzır olarak şuurlaştırmaya yöneliktir. Allah'ı insanın şuurunda şuurlaştırma vasıtası olan ibadet-zikir o kadar önemlidir ki, bir yandan insanı ibadet-zikrin dışında her an Allah'ı anmaya götürür, öbür yandan insana Allah aşkı, iyi ahlâklılık, yetkinlik ve mutluluk kazandırır. Nitekim "*Ey Muhammed! Kitap'tan sana vahy olunanını oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah'ı zikretmek ne büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.*"⁴⁰, "*Onlar inanmışlar ve kalpleri Allah'ı zikretmekle huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler Allah'ı zikretmekle huzura kavuşur,*"⁴¹ buyrulmaktadır.⁴²

Kur'an'a göre ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'in yaratılışı esnasında meleklerin ona secde etmeleri, melekleri iblisten üstün kılmıştır. Bu sebeple belki de Adem'in (as) ilk duyduğu şey "secde etme emri" olduğundan, cennetten

³⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Lütfi Doğan, (İstanbul: Bahar Yay.,1983), 157.

³⁹ Karadâvî, *İbadet*, 104.

⁴⁰ Ankebut, 29/45.

⁴¹ Ra'd, 13/28.

⁴² Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, 11.

çıkartıldığında yakarmak ve affedilmek için başvurduğu şey de bolca secde etmek olduğundan,⁴³ secde ve namazın ilk insandan bu yana farz olup olmadığı bir yana en azından hoş görülen bir şey olduğu söylenebilir. Yine Kaynaklara göre beş vakit namaz, Müslümanlara farz kılınan diğer ibadetler arasında ibadetlerin ilkidir. Başlangıçta sabah ve akşam olmak üzere iki vakit iken Mekke’de İsrâ gecesinde son şekliyle beş vakit olmak üzere farz kılınmıştır. Sonra Medine’de namazın arkasından hicrî ikinci senede oruç farz kılındı. Oruçtan sonra zekât, daha sonra da hac emrolundu.⁴⁴

Namaz ve oruç gibi ister bedenle yapılanlar olsun, zekât gibi ister malla yapılanlar olsun ve hac gibi, ister hem beden hem de mal ile yapılanlar olsun bütün farz ibadetlerde belirlenmiş bir zaman unsuru ve şartı vardır. Hiç şüphesiz bununla ibadetler insanda zaman şuurunu yerleştirmeyi ve ona zamanın değerini hatırlatmayı hedef almıştır. Mesela; namaz, insana günde en az beş defa, günün çeşitli vakitlerinde akıp giden zamanı hatırlatmaktadır: Sabah namazını kılan bir kimse, öğleyi kılınca, aradaki zamanın ve dolayısıyla ömrünün ân be ân yok olduğunu hatırlamalıdır. Bunun akabinde de daha dikkatli davranmalıdır. İnsanın bu dünya hayatında tecrübe yapamadığı tek olay, ölüm ve ölüm-ötesidir. Çünkü ölüm bu dünyaya ait bir olgu değildir. Bununla birlikte ibadetler bu dünyada insana ölümü ve ölüm ötesini hatırlatıcı özellikte olması itibariyle âhiret hayatını düşünmeye sevk eder. Böylece de insan daha fazla iyilik yapmaya ve ahlâkını güzelleştirmeye meyleder.⁴⁵

İslâm’daki ibadetlerin bir hedefi de insanı ruhen ve bedenen sağlam tutmak, rûhî ve bedenî hastalıklara karşı korumaktır. İslâm, bir iman-ibadet sistemi olarak her türlü hastalığa karşı hem koruyucu bir hekimlik hem de iyileştirici etkin bir ilaçtır. Bütün ibadetler aslında birer terapidir.⁴⁶ İslâmın fertlerden yapmalarını istediği ibadetlerin tümünde insana kazandırdığı iyi alışkanlıklar ve ahlâkî bakımdan büyük faziletler vardır. Allah’ın emrettiği şekilde günde beş vakit namaz kılmak; nefsinin bütün kötü istek ve arzularını reddederek oruç tutmak, alın teri ve el emeği ile

⁴³ Bâbertî (ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-hidaye*, thk. Ömer b. Mahrûs, 6 cilt (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1971), 1/182.

⁴⁴ Özek, Ali ve dgr, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, 17-18.

⁴⁵ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, 60-61.

⁴⁶ Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, 26.

kazandığı, canı gibi sevdiği malını karşılık beklemeden seve seve vermek, büyük sıkıntı ve zahmetlere katlanıp uzun yolculuklar neticesinde hacca gitmek elbette kolay bir iş değildir. Bütün bu faaliyetleri sırf Allah kendisinden istediği için yapan birey elbette nefisini kötü arzu ve isteklerden uzaklaştıracaktır. Böylece yalnız Allah'a kul olacaktır.⁴⁷ İbadetler beden, ruh ve mal temizliği için birer vasıtaadır. İslâm, abdest ve yıkanmayı namaz için ön şart kabul eder. Bilindiği gibi, abdest, daha çok insanın her an çevre kirliliği ile karşı karşıya gelen el, ayak, yüz gibi açık uzuvlarının yıkanması demektir. Hele bu, günde beş vakit tekrarlanırsa uzuvlarda kirden eser kalmaz. Bunun neticesinde de kişi bedenlen sağlıklı olur. Çünkü abdest, her türlü çevre ve atmosferik kirlilik ile karşı karşıya kalan insanlar için son derece önemli, koruyucu bir tedbirdir.

İbadetler, insandaki din duygusunun kuvvetlenmesini sağlar. Fert, ibadetlerle kendi özünden kaynayıp gelen bir duyguyla Allah'ı içinde sezebilmekte, ruhu Allah ile birleşebilmekte, bu birleşmenin mutluluğunu yaşamaktadır. Her gün belirli vakitlerde Allah'ın huzuruna çıkan bir fert diğer günlük işleri yaparken Allah'ı düşünür. Bu duygu ve düşünce onu kötülöklere yaklaşmaktan, onlara meyletmekten alıkoyar. Böylece kötü ihtiras ve emellerinden vazgeçer, Allah'a yönelir, O'na bağlanır.

1.2.2. İbadetin Hedefi

İslâm'a göre gerçekten samimiyetle yapılan bir ibadet nefis ve kalpleri temizlemek, insanları yüceltmek için en güzel vesiledir. İbadet eden kişi her şeyin üstünde her şeyin hâkimi olan yüce bir kudret önünde eğilir. O'na karşı olan samimiyetini bizzat davranışlarıyla gösterir.

İnsan ibadet ederken; Allah'ın kendisinden istediklerini yaparak Onu kalbine yerleştirmesi, Onunla beraber yaşaması, her an Allah'ı hatırlaması⁴⁸ böylece kötü isteklerini engellemesi, kendisinde bulunan şefkat, merhamet gibi duygularını doyuma ulaştırması ve bu tertemiz olan duygularını kirletmemelidir.⁴⁹

İnsan kalbindeki imanı ancak Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından ibaret

⁴⁷ Gazzâlî, *Amellerde İlahî Terazi*, 65.

⁴⁸ Karadâvî, *İbadet*, 127.

⁴⁹ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 15.

olan ibadetleri yapmakla muhafaza eder ve kuvvetlendirir. İnsan ibadet ederken âlemden ve tüm benliğinden sıyrılarak ma'buduna tam bir huşu içinde hürmetle itaat ve boyun eğmelidir. Zira ibadetlerle insan Allah'a yaklaşacak, O'nunla beraber olacaktır. Zaten ibadetin özü de budur.

İbadet, kibir, riya, gurur gibi kötü huylarla birleşmez. İnsan Allah'ın önünde tam bir acizlikle eğilir, kendisinden büyük bir varlığı kabul ettiği ve O'na ibadet ettiği için diğer insanlar karşısında bu gibi kötü hareketlerde bulunmaktan vazgeçer.⁵⁰

İnsanın bilerek, duyarak, anlayarak ve ilahî zevkine vararak yapmış olduğu bir ibadet, insanı ahlâkî bakımdan olgunluğa götürür. İnsanları maddî şeylere bağlanıp kalmaktan kurtarıp düşünce ufkunu genişletir. Ayrıca ibadet vasıtasıyla tabiat âleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hâkim olan Allah'a iltica eder. Böylece insanlar maddiyat içinde boğulup kalmaktan kurtulurlar. Bunun sonucu olarak da maddî ve mânevî olarak yücelirler.

Şimdi, İslam'da ibadet denilince akla gelen temel ibadetlerden namaz ve namazla mükellef olma konusuna başlamak istiyoruz:

1.3. NAMAZ

Namaz kelimesi Farsça kökenli olup Arapça'da *salât* kelimesinin karşılığıdır. Sözlükte *dua* ve *istiğfar* anlamlarına gelmektedir.⁵¹ Terim olarak salât tekbirle başlayıp selâmla son bulan belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade eder.⁵² İslâm'ın beş şartından biri olan namaza “salât” kelimesiyle Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde oldukça sık rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin,*”⁵³ buyrulmuştur. Hadis kitaplarının “namaz” kitabında da namazla ilgili ayrıntılı olarak birçok hadis mevcuttur. Hz. Peygamber (sas) bir hadisinde “*Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir,*”⁵⁴ buyurmaktadır.

⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/101-103.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/276.

⁵² Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, *DİA*, 32/350.

⁵³ Bakara, 2/43.

⁵⁴ Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, (Halep: Matbaatü Mustafa, 1975) “Taharet”, 4.

1.3.1. İslâmiyetten Önce Namaz

Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislere bakıldığında diğer birçok semavî dinlerde de namaz ibadetinin yer aldığı ancak bu namazların ayrıntılarının verilmediği görülmektedir. Bakara sûresi 125. âyette Allah-u Teâlâ “Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmail'e de 'Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun.' diye talimat verdik.” demiştir. Bu âyetten İbrahim (a.s.) zamanında da namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Lokman sûresi 17. âyette de “Yavrum, Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy.” âyetinden Hz. Lokman döneminde; Âl-i İmran sûresi 43. âyette “Ey Meryem Rabbine divan dur. Secde et ve (onun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et” âyetinden de Hz. İsa döneminde namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin (sas) “Biz peygamberler topluluğu olarak iftarımızda acele etmek, sahurumuzu geç yapmak ve namazda sağ elimizi sol elimizin üstüne koymakla emrolunduk,”⁵⁵ mealindeki hadis-i şeriften diğer peygamberlerde de namaz ibadetinin mevcudiyeti ve mükellefiyeti açıkça anlaşılmaktadır.

Hız. Muhammed'in(sas) peygamberliği öncesinde Câhiliye döneminde “Hanîf” diye isimlendirilen, putlara tapmaktan kaçınan Hız. İbrahim'in (as) dinine tabi olan, Allah'a ibadet eden birtakım insanlar tarafından keyfiyeti bilinmemekle beraber namaz kıldıkları bilinmektedir.

Hız. Muhammed'in (sas) peygamberliği sonrasında kaynaklarda, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren namaz ibadetinin mevcut olduğu ve beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılındığı belirtilmektedir.⁵⁶

Müzemmil suresinin ilk ayetlerinin nazil olmasıyla Hız. Peygamber'e (sas) teheccüd namazı farz kılındı. Ancak bu âyet doğrudan Hız. Peygamber'e (sas) hitap ettiğinden sadece ona farz kılınmış ümmetine ise sünnet olarak kalmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/401.

⁵⁶ Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, 32/351.

⁵⁷ Köse, Saffet, “Teheccüd”, *DİA*, 40/324.

Hicretten yaklaşık bir yıl önce Miraç Hadisesi'yle birlikte M. 621 yılında beş vakit namaz farz kılınmıştır. Rivâyete göre önce Allah-u Teâlâ Hz. Peygamber'e (sas) elli vakit namaz farz kılınmış daha sonra beş vakte düşürülmüştür. Hz. Aişe'den gelen bir rivâyete göre dört rek'at olarak kılınan namazlar ilk önce ikişer rek'at olarak farz kılınmış hicretten sonra dört rek'ata çıkarılmış yolcu namazı iki rek'at olarak kalmıştır.⁵⁸

1.3.2. Namazın Önemi

İslâm dininin en önemli ibadeti olan beş vakit namazı kendisine farz olan her Müslümanın titizlikle eda etmesi gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de namaz kılma emri net bir şekilde beyan edilmekte ve Müslümanlar namaza teşvik edilmektedir. Yaklaşık olarak 86 yerde namazdan bahsedilmektedir.⁵⁹ Bakara sûresi 110. âyette "*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin.*" buyrulmuştur.

Yine Kalem suresinin 35-47. ayetleri arasında namaz kılanlar için "musallîn", kılmayanlar için ise "mücrimîn" tabirinin kullanılması; insanların "kılanlar" ve kılmayan" olarak ikiye ayrıldıklarına delil sayılmış ve "mücrim" kelimesinin daha çok ahiretteki suçlular için kullanılsa da dünyevî suç işleyen için de kullanılmasından hareketle onların da suçlu sayılabileceklerine huccet kabul edilmiştir.⁶⁰ Nur suresi 56. ayette ise "*Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve resule itaat edin ki esirgenesiniz*",⁶¹ buyurulması, Allah'ın rahmetine mazhar olmak için zikredilen şeylerin başında yine namaz ibadetinin geldiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Hadislerde ise namazdan ve namazın öneminden sıklıkla bahsedilmektedir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur. "*İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucu tutmaktır.*"⁶² Ayrıca namazın farziyeti icma-ı ümmet ile de sabittir.

⁵⁸ Buhârî, "Salât", 3935.

⁵⁹ Abdülbâkî Muhammed Fuâd (1388/1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dârü'l Hadîs, 2007), 507.

⁶⁰ Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî el-Huseynî, *Hukmu Târîki's-Salâti amden hattâ yahruce vaktuhâ*, (y.y: b.y., 1982), 9.

⁶¹ Nur, 24/56.

⁶² Buhârî, "İman", 8.

Namazın müsüman olmanın alameti olması konusunda ise Hz. Peygamber(sas); "*İslam ile şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır.*"⁶³ hadisi ile "*Münafıklarla bizim aramızdaki ahid namazdır. Kim onu terkederse küfre girer*"⁶⁴ şeklindeki beyanları namaz kılmamanın ne kadar tehlikeli bir hal olduğunu hatırlatmaktadır.

Namazın mü'minlere rûhî anlamda faydası pek çoktur. Huşu ile namaza duran bir insan kendisinde bir arınma hali hisseder. Her rek'atta tevazu ile yaptığı rükû ve secdeyle ubudiyetinin farkına vararak Yaratıcısına yakınlığını hisseder. Ayrıca namaz kılan bir mü'min sosyal hayatında da müslümanca yaşamaya gayret ederek diğer eylemlerinde kötülükten uzak durması beklenir. Zira âyet-i kerîmede "*(Ey Muhammed) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor,*"⁶⁵ buyrulmaktadır.

Hadis-i şerifte namazın günahlara kefareti olduğu bildirilmektedir. "Rasûlullah şöyle söylemiştir: "*Sizden birinizin bahçesinde akıp duran bir nehir olsa ve her gün beş kez orada yıkansa o kişinin kirinden bir şey kalır mı ne dersiniz? Bir sahabe: "Hiçbir şey kalmaz" dedi. Rasûlullah da şöyle buyurdu. "İşte suyun kiri giderdiği gibi namaz da günahları giderir.*"⁶⁶ Yine bir hadis-i şerifte "*Kim emredildiği gibi abdest alır ve emredildiği gibi namaz kılsa yaptığı (kötü) fiilleri bağışlanır,*"⁶⁷ buyrulmuştur.

Namazın şartlarından olan *hadesten taharet* ve *necasetten taharet*, olması gerektiği gibi yapıldığı takdirde namaz kılanın temizlik bilincini artırarak maddi kirlere de arındırır. Günde beş vakit namaz kılan bir kimse sabah namazını kılarak taharet şartının gereği bedenini ve namaz kılacağı mekânını temizleyerek güne başlar ve bunu gün içinde dört kez daha tekrarlayarak daimî olarak temiz bir ortamda bulunmuş olur.

⁶³ Müslim, "İmân", 134; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15.

⁶⁴ Tirmizî, "İmân", 9; Nesâî, Salât 8.

⁶⁵ Ankebut 29/45.

⁶⁶ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el- Kazvînî (273/887), *Sünen-ü İbn Mâce*, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbakî, (yy.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "İkamet'is- salât", 1397.

⁶⁷ İbn Mâce, "İkamet'i's- salât", 1396.

1.3.3. Namazın Farz Olduğu Kimseler

İslâm'ın beş şartından biri olan namaz kılmakla aşağıdaki şu üç grup dışındaki herkes mükelleftir.

- **Gayri müslimler:** Müslüman olmayanlar öncelikle iman etmekle mükellef oldukları için onlara namaz farz değildir.

- **Reşit olmayanlar:** Yukarıda çocuk konusunda da izah edildiği üzere henüz buluş çağına girmeyen çocuklar namazla mükellef değildir. Ancak ebeveynleri onlara yedi yaşından itibaren namazı sevdirmeli ve onları namaza alıştırmalıdır. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: ”Bir çocuğa yedi yaşına geldiğinde namazı emredin. On yaşına geldiğinde ise (kılmazsa)onu dövün.”⁶⁸

- **Gayri âkiler:** Namaz İbadetinin farzlarını yerine getiremeyecek kadar ve farziyetini idrak edemeyecek kadar akıl nimetinden yoksun olan her yaştaki zihinsel engelliler namazla mükellef değildir. Bu engel doğumla beraber gelen bir özür olabileceği gibi Alzheimer hastalığı vb. diğer hastalıklar gibi sonradan da vâki olabilir.

Ağır hasta olan bir kimse sıhhatini tehlikeye atmayacak şekilde şartlarının elverdiği şekliyle namazını kılmalıdır. Ayakta durmaya gücü yetmezse oturarak, oturmaya gücü yetmezse yatarak îmâ ile namazını eda etmelidir. Bu gruplar dışında kalan, hayız ve nifastan temizlenmiş ve baygın bulunmayan kadın erkek herkese namaz kılmanın farz olduğu hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.

1.3.4. Namazın Çeşitleri

Hanefî mezhebindeki âlimler namazı *farz*, *vacip* ve *nâfile* namazlar diye üçe ayırırlar. Hanefî mezhebi dışındakilerde ise "vacip" kategorisi mevcut olmadığından namazı *farz* ve *nâfile* namazlar diye ikiye ayırırlar.

Namaz kılmayanlara uygulanacak müeyyideler konusunda işlenecek olan çeşit sadece farz namazlardır. Vacip ve nâfile namazları ihmal sebebiyle kılmayanlara hatta inkâr edenlere bir müeyyide uygulanması söz konusu değildir. Burada bu bilgileri vermekteki gayemiz ilmiyal bilgisi vermek değil asıl konumuz olan namazın terkinin müeyyideleri konusuna geçiş için bir ön hazırlık yapmaktır.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 494.

1.4. ZEKÂT

Zekât kelimesi sözlükte temizlik, artış, bereket ve övgü anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ İslâmî terminolojide zekât; zengin sayılan müslümanların, mallarının belli bir bölümünü, karşılıksız olarak, dinen belirlenmiş olan yardıma muhtaç kimselere vermeleri demektir.⁷⁰

1.4.1. Zekâtın Farzıyeti

Zekât ibadetinin farzıyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Naslarda zekât ibadeti ile ilgili bilgilere sıkça yer verilmiştir. Özellikle Kurân-ı Kerîm’de zekât ibadeti seksen iki yerde namaz ibadetiyle birlikte zikredilmesi namaz ve zekâtın aralarındaki güçlü bağı gösterir.⁷¹ “*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”⁷² “*Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın.*”⁷³

Sünnet delili olarak; hadis kitaplarındaki zekât bahsinde zekâtın farzıyetine dikkat çeken birçok rivayet bulunmaktadır: Namaz bahsinde zikrettiğimiz İslâm’ın beş şartını bildiren hadisler buraya da örnek verilebilir. Bunun yanında Hz. Peygamber’in (sas) Muâz’ı (r.a.) Yemen’e gönderirken söylediği şu hadis de burada zikredilebilir. “Allah’ın zenginlerden alınıp fakirlere verilmek üzere onların mallarına zekâtı farz kıldığını onlara bildir.”⁷⁴ Yine Hz. Peygamber (sas) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Allah zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı.*”⁷⁵

Zekâtın farz olduğu ve onun İslâm’ın rükünlerinden biri olduğu hususunda icma-ı ümmet hâsıl olmuştur.⁷⁶

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/358; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1/1292.

⁷⁰ Dalgın, Nihat, “Zekât Hükümleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak Dergisi*, sayı:16, 2004, 43.

⁷¹ Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa (1436/2015), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, (Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, ts.), 3/1792.

⁷² Bakara, 2/43.

⁷³ Hac, 22/78.

⁷⁴ Buhârî, “Zekât”, 139; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1584.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1664.

⁷⁶ Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz (1360/1941), *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2. Baskı, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/536.

1.4.2. İslâmiyetten Önce Zekât

Zekât ibadeti İslâmiyet'den önceki ümmetlere de tebliğ edilmiştir. Şu âyetler bizden önceki ümmetlerin ibadetleri arasında zekât ibadetinin varlığına işaret etmektedir:

*“Ona (İbrâhîm’e) İshak’ı ve ayrıca da Yakub’u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik.”*⁷⁷ Yine Allah’u-Teâlâ Hz. İsmâîl’den bahsederken: *“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı,”*⁷⁸ sözleriyle onu methetmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İsa’nın(as) şöyle söylediği bildirilmiştir: *“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”*⁷⁹

İslâm’ın temel esaslarından biri olan zekât ibadeti hicretin 2. yılında Medîne’de Ramazan orucunun farz kılınmasından önce farz kılınmıştır.⁸⁰

1.4.3. Zekâtın Fazîleti

Zekât ibadeti oldukça önemli bir ibadet olduğundan, bu ibadetin faziletini bildiren ve yükümlü olanları zekât vermeye teşvik eden çok sayıda âyet ve hadis mevcuttur. Şu âyeti kerîmelerde Allah rızası için zekât verenlerin Allah tarafından ödüllendirileceği vadedilmiştir: *“Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat artıranlardır.”*⁸¹ *“O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”*⁸²

⁷⁷ Enbiyâ, 21/72, 73

⁷⁸ Meryem, 19/55.

⁷⁹ Meryem, 19/31.

⁸⁰ Saîd Havvâ (1409/1989), *el-Esas fi’s sünne ve fıkhihâ - el-İbâdât fi’l-İslâm*, (y.y.: Dârüs-Selâm li’t-Tibâati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1994), 5/2374; Cezîrî, *el-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a*, 1/536; İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî (852/1449), *Fethü’l-Bârî şerhu Sahihü’l-Buhârî*, (Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1959), 3/276.

⁸¹ Rûm, 30/39.

⁸² Nisâ, 4/62.

Ahret saadetini müjdeleyen şu âyet-i kerîmede de: “*Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.*”⁸³ buyurulmuştur.

Hadislerde ise genel olarak infâka özel olarak da zekât ibadetine mü'minlerin teşvik edildiği ve cimriliğin yerildiği görülmektedir.

“*İki kimseye gıpta edilir. Birisi Allah'ın mal verip hak yolunda harcamaya muvaffak kıldığı kimse; diğeri ise Allah'ın kendisine ilim verip de onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir.*”⁸⁴

“*Veren el alan elden üstündür,*”⁸⁵ diyen Hz. Peygamber ümmetini sadakaya teşvik ederek başkalarından bir şey istemekten de sakındırmıştır.

“*Her gün sabahleyin iki melek iner ve birisi şöyle der: “Allah'ım infak edenin yerine yenisini ver.” Diğeri ise şöyle der: “Allah'ım infak etmeyenin malını telef et.*”⁸⁶ Bu hadiste de infak etmenin malın eksilmesine değil bereketlenmesine vesile olacağı belirtilerek infak etmeye teşvik edilmiştir.

“*Suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları yok eder.*”⁸⁷ hadisi şerîfnde de ifade edildiği gibi sadaka kişinin günahlarına kefâret olur.

1.4.4. Zekâtın Bireysel ve Toplumsal Faydaları

Kısaca belirtmek gerekirse zekâtın, sırf Allah'ın emri olduğu için ifası gereken ve samimi niyeti gerektiren ibadet yönünün yanı sıra bireyde ve toplumda dinî ve ahlâkî değerleri yücelten, sosyal yapıyı güçlendiren, ekonomik hayata canlılık getiren birçok yararı vardır. İslâm'ın beş temel esasından biri olan zekât ibadetini yerine getiren bir Müslümanın asıl gayesi rıza-i Bârî olmakla beraber, bu önemli ibadeti yerine getirdiğinde dünyada da birçok kazanım elde etmektedir. Zekât görevini yerine getirirken aslında karşı tarafın maddî menfaatini gözeten mü'minin kendisi de azımsanamayacak kadar mânevî bir doyum sağlar. Zira zekât ibadetini yerine

⁸³ Bakara, 2/277.

⁸⁴ Buhârî, “İlim”, 73.

⁸⁵ Buhârî, “Zekât”, 1429.

⁸⁶ Buhârî, “Zekât”, 1010.

⁸⁷ Tirmizî, “İmân”, 2616.

getiren bir kimse malını ihtiyacı olan birine infâk etmekle cömertlik, yardımlaşma, merhamet, empati, malının şükrünü eda etme gibi pek çok olumlu duyguyu aynı anda içinde hisseder. “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et.”⁸⁸ âyet-i kerîmesinde de buyrulduğu gibi zekât, veren kişi için rûhânî ve ahlâkî manada bir temizlik mesabesindedir. Zekât, Müslümanların mal ve mülke aşırı bir şekilde tamah etmesini engelleyerek kalbin katılaşmasını önler. Kur’ân’da anlatılan Karun örneğinde⁸⁹ olduğu gibi malın çokluğu, kalbin katılaşmasına sebep olabilir.⁹⁰ Ayrıca Allah rızası için zekât ibadetini yerine getiren Müslüman ahirette infak edenlere vaad edilen mükâfata nail olma ümidi ile derin bir iç huzuru yaşar.

İslâm’da namaz ve oruç gibi ibadetler toplumun mânevî ihtiyaçlarını karşılarken zekât, fitre gibi ibadetler toplumun maddî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılan ibadetlerdir. Maddî açıdan darda olan kişilere verilecek olan bir zekât ihtiyaç sahibinin ihtiyacını karşılayarak kendisine zekât veren kimse ile arasında bir ülfet oluşmasına vesile olur. Maddî yönden daralma nedeniyle işlenen hırsızlık, kapkaç, gasp gibi suçların işlenme oranı azalır. İhtiyaç sahibinin, zengine buğz etmesini ve onun malına karşı kıskançlık duygusu oluşmasına mâni olur.⁹¹ Yardımlaşma ve dayanışmanın en önemli sebebi olan zekât, zenginle fakir arasında bir köprü kurarak sınıfsal çatışmaların oluşmasına engel olur. Böylece toplumda birlik ve beraberlik duygusu hâkim olur.

Toplumsal düzen açısından sosyal bir güvence olan zekât gibi dinamik bir kurumun ihmali birey ve toplum hayatında olumsuz sonuçlara yol açacaktır.⁹² Bu yüzden zekât ibadeti ile mükellef olan her zengin Müslümanın bu önemli vazifesini titizlikle yerine getirmelidir.

⁸⁸ Tevbe, 9/103.

⁸⁹ Kasas, 28/76.

⁹⁰ Altıntaş, Ramazan, “Zekâtın Veren ve Alan Açısından Yararları”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Nisan, 2018.

⁹¹ Useymen, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (1421/2001), *Fusûl fi’s-siyâm ve’t-terâvih ve’z-zekât* (y.y: ts.) 15.

⁹² Altıntaş, Ramazan, “Zekâtın Veren ve Alan Açısından Yararları”, 93.

1.4.5. Zekâtın Vücup Şartları

• Müslüman Olmak: "Kur'an'da zekât ve sadaka terimleriyle işaret edilen mecburi malî mükellefiyetler müslümanlara yöneliktir. Hz. Peygamber de zekâtın müslüman mükelleflerden alınacağını söylemiş ve zekât vermeyi İslâm'ın şartları arasında sayarak onun malî bir yükümlülük olduğu kadar bir ibadet olduğunu da teyit etmiştir.⁹³ Resûlullah, Muâz b. Cebel'i Yemen'e malî, mülkî ve kazâî yetkilerle gönderirken kendisine şu tâlimatı verir: *"Onları önce Allah'tan başka tanrı bulunmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer kabul ederlerse her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namazın farz kılındığını öğret. Bunu da kabul ederlerse onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir."*⁹⁴ Bu tâlimat, zekât yükümlülüğünün dinî yönü kadar diğer temel dinî vecibelerle ilişkisini de göstermesi bakımından önemlidir. Bu nasslar gereği uygulamada da zekât müslümanlardan alınagelmıştır.⁹⁵

Bu temel şartın yanında aşağıdaki diğer şartlar da zekâtla mükellef olmak için önemli şartlardan bazılarıdır. Detaylar için ilmihallere bakılabilir.

- Hürriyet
- Nisap miktarı kadar mala malik olmak
- Akıl ve bulûğ
- Borçlu olmamak
- Malın temel ihtiyaçlardan fazla olması
- Malın (nâmî) artııcı özelliğinin bulunması
- Mala malik olmanın üzerinden bir yıl geçmesi (havelânü'l-havl)⁹⁶
- Tam Mülkiyet

1.4.6. Zekâta Tâbi Mallar

- Altın ve Gümüş

⁹³ Buhârî, "Îmân", 2; "Zekât", 1.

⁹⁴ Buhârî, "Zekât", 1.

⁹⁵ Mehmet Erkal, "Zekat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/197-207.

⁹⁶ Saîd Havvâ, *el-Esas fi's sünne ve fikhîhâ*, 5/2376.

- Maden ve Gömüler
- Paralar
- Ticaret malları
- Meslekten elde edilen kazanç
- Gayr-i menkullerin gelirleri
- Hayvanlar
- Hayvansal ürünler
- Toprak ürünleri⁹⁷

1.4.7. Zekâtın Sarf Yerleri

Zekâtın kimlere verileceği konusu Kur'ân-ı Kerîm'de tek tek açıkça ifade edilmiştir: “*Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁹⁸ Zekâtın verileceği yerler bu âyette sayılan sekiz grup olduğu konusunda ihtilaf yoksa da zekâtın bu sekiz sınıfa aynı oranda ve eşit olarak mı verileceği, bunlardan birine ödenmesinin yeterli olup olmayacağı hususu fakihler arasında tartışmalıdır.⁹⁹ Cumhura göre âyet-i kerîmede zikri geçen sekiz gruptan bir tanesine vermesi yeterlidir. Şafî mezhebine göre ise verilecek zekât bu grupların her birinden en az üç tanesine verilir. Şafî fakihlerinden İstahrî (340/ 951-52'den sonra) bu konuda şöyle demiştir: Zekâtla mükellef olan kişi zekâtını kendisi verecekse sadece fakir ve miskinlerden üç kişiye zekâtını pay etse caiz olur. Ancak zekâtını zekât toplamakla görevli olan âmile verirse bu durumda âmilin zekâtı sekiz gruba da pay etmesi gerekmektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Havlî, Mâhir Hâmid, “el-Emvâlü'lletî tecibü fihâ ez-zekât ve mesârifüha”, (y.y. 2006), 52.

⁹⁸ Tevbe 9/60.

⁹⁹ Erkal, “Zekât”, DİA, 44/203; İbn Kudâme Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir (el-matbu' me'l-Mugni' ve'l-insâf*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsîn et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Kâhire, Hicrun li'ttübâa'ti ven-neşr ve't-tevzi' ve'l-i'lân, 1995), 7/206; Kahtânî, *Mesârifü'z-zekât fi'l-İslâm*, (Riyad, Matbaatü Sefir, ts.), 6.

¹⁰⁰ Mahallî, *Mezîdü'n-ni'me*, 216; İbnü'l-Mehâmilî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabbî (415/1024), *el-Lübab fi'l-fikhi's-Şafî*, thk.: Abdülkerim b. El-Umrî, (Medîne, Dârü'l-Buhârî, 1995), 182.

1.5. ORUÇ

Oruç kelimesi Türkçe'ye Farsça'dan geçmiş olup Arapça'da *savm* kelimesine karşılık gelir. Sözlükte *kişinin yemek, içmek, eşiyile münasebet etmek ve konuşmak gibi bir fiili terk etmesi*¹⁰¹ anlamında geçmektedir. İstilah anlamı ise "tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve karı-koca münasebetinden uzak durmayı"¹⁰² ifade eder. Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde oruç kelimesine sıkça yer verilmiştir. Mesela, Kur'an'da "savm=sıyam" kelimelerinin geçtiği yedi ayette oruç tutmanın farz oluşu, ne zaman tutulacağı, hangi hallerde tutulmayabileceği, orucun fidye olarak tutulacağı yerler vb. konular işlenmiştir.

1.5.1.İslâmiyetten Önce Oruç

Kur'an-ı Kerîm'e ve hadislere bakıldığında oruç ibadetinin yalnızca bu ümmette değil önceki ümmetlerde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bir âyet-i kerîme'de "*Ey iman edenler! Sizden önceki (ümmet)lere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruç tutmak yazıldı. Olur ki bu sayede takvâya erersiniz.*"¹⁰³ Bu oruç ayetinin tefsirinde Katade(v. 118/736) ve diğer fakihlerin görüşlerine dayanılarak, ilgili ayetin "orucun sizden öncekilere farz kılındığı gibi" kısmındaki benzetmenin, orucun "vaktine ve miktarına" dair olduğunu bildirilmekte ve Hz.Musa ile kavmine de orucun farz kılındığı fakat onların bunu değiştirdikleri aktarılmaktadır.¹⁰⁴ Yazır ise, oruç ayetinin tefsirinde, önceki ümmetlerin tamamında oruç ibadetinin varlığını kabul ederek şunları kaydetmekte ve " ... Binaenaleyh oruç külfeti sadece size tahmil ediliyor zannedip gocunmayın. Oruç öteden beri tatbik edilegen bir kanun-u ilahidir. Buna beşeriyetin terbiye ve tehzib nokta-i nazarından büyük bir ihtiyaç ve tatbikinde sayısız menfaat vardır"¹⁰⁵ dedikten sonra ayetteki "benzetme" ile ilgili görüşlerini de şöyle dile getirir: "Bunlardan ilki, orucun "vakti ve keyfiyeti" ile ilgili olmayıp,

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/350.

¹⁰² Yitik, Ali İhsan, "Oruç", DİA, 33/414.

¹⁰³ Bakara, 2/183.

¹⁰⁴ Kiya el Herrâs, Ebü'l-Hasen Şemsüislam İmadü din Ali b. Muhammed b. Ali el- Herrasî et-Taberî(ö 504/111 0), *Ahkamu'l-Kur'an*, 4 cilt, (Beyrut: Daru'l- Kütüb, 2004), 1/159; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an*, 20 cilt (Beyrut, Dâru'l-fikr, 1965), 2/274.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dini*, 1/625, 626.

orucun bize "farz" kılındığı gibi, öncekilere de "farz" kılındığı bu ayetin haber verdiği şeyin başında gelir. Başka bir görüşe göre ise, öncekiler oruç ayında, gündüzleri yemek- içmek, geceleri ise, cinsi mübaşeretten memnu idiler. Bir başka görüşe göre, Ramazan orucu ve aynı miktarda tutulan bir oruç, Yahudiler ve Hristiyanlar için de farz idi. Ancak Yahudiler bunu çok bularak, üç senede bir gün tutmaya başladılar. Tuttukları o günün, Firavun'un boğulduğu gün zehabına kapıldılar." şeklinde nakillerde bulunur.¹⁰⁶

Hiz. Muhammed(sas) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır: "Allah-u Teâlâ'ya en sevimli oruç Hiz. Davud'un orucudur. O bir gün oruç tutar bir gün tutmazdı."¹⁰⁷ Bu hadisten de Hiz. Dâvûd'un döneminde de oruç tutulduğu görülmektedir.

Âyet-i kerîmede "Artık ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen de ki: 'Ben esirgeyen Allah'a oruç adadım, onun için bugün hiçbir kimse ile konuşmayacağım.'"¹⁰⁸ buyrularak İslâm'da tutulan oruçtan mahiyet olarak farklı olsa da Hiz. Meryem döneminde de oruç ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar mahiyeti İslâm dinindeki oruç ibadetiyle tam olarak örtüşmese de bu ibadetle önceki ümmetlerin de mükellef olduğu delillerden açıkça anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Oruç ibadetinin öteden beri mevcut olması oruç ibadetinin ne kadar önemli olduğunun altını çizmektedir.

Bi'setten önce Mekke'de de oruç ibadeti bilinmekle beraber Mekkeliler tarafından oruç ibadeti, işlemiş oldukları bir günaha kefâret olması ya da kıtlıktan sonra gelen bolluğa şükür olması niyetiyle Âşûrâ gününde yerine getirilmekteydi. Hiz. Peygamber de peygamberliğinden önce ve peygamberliğinden sonra oruç tutmayı alışkanlık edinmiş ve sahabelerine de sık sık oruç tutmaları için teşvik ederdi.¹¹⁰

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini*, 1/625, 626.

¹⁰⁷ Buhârî, "Savm", 3420.

¹⁰⁸ Meryem, 19/26.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Acar, "Önceki Ümmetlerin İbadetleri Hakkında Kur'ân Kıssalarındaki Bilgiler," 50.

¹¹⁰ Çalışkan, Muhammed Selman, "Ramazan Orucunun Teşrii", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, 2017, 3/159.

İslâmiyette uygulanmakta olan ramazan orucu, Hz. Muhammed'in hicretinin on sekizinci ayı olan Şaban ayında farz kılınmıştır.¹¹¹

Oruç ibadeti tadrîcî olarak teşri'i gerçekleştirilen ibadetlerdendir. Ramazan orucu da üç aşamada ümmete farz kılınmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Âşûrâ gününde ve her ayda üç gün oruç tutardı. Daha sonra “*Ey îman edenler! Sizden önceki (ümmet)lere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruç tutmak yazıldı. Olur ki bu sayede takvâya erersiniz*” âyeti ile birlikte isteyen oruç tutar isteyen de fakirleri doyururdu. Bu ilk aşama oldu. Daha sonra “*O (sayılı günler) doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yol konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'ân'ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin.*”¹¹² âyeti nazil oldu. Bu âyetle birlikte Müslümanlar yatsı vaktinden akşama kadar oruç tutuyorlar, yatsı vaktinde uydukları zaman ise artık oruçlu olmuş oluyorlardı. Bu da ikinci aşama olmuş oldu. Üçüncü ve son aşama ise “*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiye için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*” âyeti ile gerçekleşti. Böylece oruç bugünkü uygulandığı şeklini aldı.

1.5.2.Orucun Farziyeti

Oruç ibadetinin farziyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara sûresi 183. âyette oruç ibadetinin hem İslâm dinine inananlara hem de onlardan önceki milletlere farz kılındığı belirtilmiştir. Bir diğer âyette “*...Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin...*”¹¹³ Bu âyette Allah-u Teâlâ ramazan ayına mazeretsiz olarak girenlere bu ayda oruç tutmasını emretmiştir.

Oruç hakkında sünnetten delil ise: “*İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına Muhammed'in onun kulu ve Resûlü olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucu tutmaktır.*”¹¹⁴

¹¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el- Hâşimî bi'l velâ el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *et-Tabakatü'l- kübrâ*, thk.: Muhammed Abdülkâdir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/191.

¹¹² Bakara, 2/185.

¹¹³ Bakara, 2/185.

¹¹⁴ Buhârî, “İman”, 8.

Orucun farziyeti konusunda icma vardır. İslâm dünyası delillerin açıklığından dolayı asırlardır orucun farz olduğu hussunda ittifak etmişlerdir.

1.5.3.Orucun Fazileti

İslâm'ın beş şartından biri olan oruç ibadetinin İslâm dinindeki yeri oldukça büyüktür. Bireye ve topluma maddî ve mânevî birçok faydası olan oruç ibadetini yerine getirenler Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın bir bağışlanma ve büyük bir ecir hazırladığını vadettiği kimselerdendir.¹¹⁵ Ayrıca Hz. Peygamber de (sas) oruç tutmanın büyük fazileti olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Bu hadisleri şu şekilde sıralayabiliriz:

*“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah'tan umarak ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.”*¹¹⁶

Şu hadiste de oruç tutanlara cennet vadedilmiştir: *“Cennette 'reyyan' isimli bir kapı vardır. Kıyamet gününde oradan oruçlular girer ve onlardan başka hiç kimse giremez. Oruçlular nerededir diye seslenilir, onlar da kalkarlar ve onlardan başka kimse o kapıdan giremez. Oruçlular girdikten sonra kapı kapanır ve oradan hiç kimse giremez.”*¹¹⁷

Bir kudsî hadiste: *“(Kul oruç tutarak) benim için yemeyi içmeyi ve şehvetini terk eder. Oruç benim içindir. Ve onun mükâfatını ben veririm. İyilikler de on misliyle (sevaplandırılır.)”*¹¹⁸ buyurularak oruç tutanların mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir. Ayrıca “oruç benim içindir” ifadesiyle oruçta riya ihtimali bulunmadığından ihlaslı bir ibadet olduğu vurgusu yapılmıştır.

*“Oruçlunun iki defa sevinç anı vardır: Birincisi iftarını açtığındaki sevinci, ikincisi de oruç tuttuğu için Rabb'ine kavuştuğundaki sevincidir.”*¹¹⁹ Bu hadiste ise oruç tutmanın dünyada ve âhirette saadete vesile olduğuna değinilmiştir.

*“Kim Allah rızası için bir gün oruç tutarsa Allah onun yüzünü yetmiş yıl cehennemden uzak tutar.”*¹²⁰

¹¹⁵ Ahzab, 33/35.

¹¹⁶ Buhârî, “Savm”, 1901.

¹¹⁷ Buhârî, “Savm”, 1896; Müslim, “Sıyam”, 1152.

¹¹⁸ Buhârî, “Savm”, 1894; Müslim, “Sıyam”, 1151.

¹¹⁹ Buhârî, “Savm”, 1904; Müslim, “Sıyam”, 1151.

“Nefsimin kudreti elinde olan Allah’a yemin olsun ki oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur.”¹²¹

Asıl gayesi âhirette saadet olan bir müminin cennetteki nimetleri hatırında tutarak dünyadaki geçici nimetlere aldanmamalı ve mükellef olan her mü’minin bu önemli ibâdeti titizlikle yerine getirmelidir.

1.5.4. Orucun Hikmetleri

Müslümanların oruç ibadetini yerine getirmesinin en önemli sebebi Rıza-ı Bâri’ye ulaşmaktır. Bununla beraber oruç ibadeti mâkulü’l-mânâ (akılla anlaşılabilir)¹²² olan ibadetlerdendir. Yaradan’ın oruç ibadeti ile kullarını mükellef tutmasında kulun idrak edebildiği ve edemediği sayısız hikmetler vardır. Orucun farzietini bildiren Bakara sûresi 183. âyette oruç emrinin bildirilmesinin hemen ardından *Olur ki bu sayede takvâya erersiniz.*” buyurulmuştur. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere oruç ibadeti ile hedeflenen temel amaç *takvâ*dır. Zira kul sırf Rabb’inin rızasını umarak helal olan en temel ihtiyaçlarından belirli bir müddet vazgeçip sakınırsa Rabb’inin yasakladığı haram olan şeylerden bi veçhin evlâ sakınır.¹²³ Böylece kul oruç ile nefsini terbiye etmiş ve harama yaklaşmamayı öğrenmiş olur.

Oruç tutmanın bir diğer hikmeti kulun nimete şükretmesine vesile olmasıdır. Zira insan sürekli olarak içinde olduğu nimetlerin değerini fark etmeyebilir.¹²⁴ Meseleye “Her şey zıttı ile kaimdir” felsefî yaklaşımıyla bakılacak olursa insan sürekli tok olduğunda açlığı tanımadığından dolayı tokluğun kıymetini bilemeyecek ve “*Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!*”¹²⁵ emr-i ilâhisinin gereğini yerine getiremeyecekti. Oysa oruçluyken sakınılması gereken yemek, içmek ve eş ile yakınlaşmak gibi nimetler insanın en temel ihtiyaçları olduğundan insana verilen en büyük nimetlerdendir. Bu yüzden kul oruç tutarak bu nimetlerin kıymetini anlayacak ve şükrederek Rabbi ile mânevî bir bağ kuracaktır. Şu âyette de oruç tutma emrinden

¹²⁰ Müslim, “Sıyam”, 1153.

¹²¹ Buhârî, “Savm”, 1894; Müslim, “Sıyam”, 1151.

¹²² Apaydın, H. Yunus, “Ta’lil”, *DİA*, 39/512.

¹²³ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed, (587/1191), *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi tertibi’s-Şerâ’i’*, thk.: Muhammed Abdülkâdir Ata, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 2/76.

¹²⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 2/76.

¹²⁵ Bakara, 2/152.

sonra şükür ifadesi zikredilmesi bu yorumu doğrulamaktadır. “O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur’ân’ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. Sayıyı tamamlamanız, size doğru yolu göstermesinden ötürü Allah’ı tazimle anmanız için ve şükredesiniz diye (uygun hükümler gönderiyor).”¹²⁶

Oruç, kulda otokontrol mekanizmasının güçlenmesine vesile olur. Hazzı erteleyebilmek ve iradeye hâkim olmak otokontrolün şartıdır. Yeme içme imkânı olduğu halde aslında kendisine helal olan bir lokmayı yemeyip iftar vaktini beklemek kişinin arzu ve isteklerini öteleyip dürtülerini kontrol etme hususunda bir nevi kişilik eğitimi vermektedir.¹²⁷ Oruçla kişi nefsinin kontrol altına alır. Hz. Peygamber (sas) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur. “Kimin evlenmeye gücü yetiyorsa evlensin. Çünkü o gözü ve iffeti korur, kim de evlenmeye güç yetiremiyorsa o oruç tutsun. Çünkü oruç onun için bir kalkandır.”¹²⁸ Oruç günahlardan sakınmaya bir vesiledir.¹²⁹ Oruç, her türlü sıkıntılara tahammül etmeyi ve yeme içme gibi en doğal ihtiyaçlarına bile sınır koyarak sabretmeyi öğretir. Hz. Peygamber (sas) sabır ile oruç arasındaki bu ilgiyi şu şekilde dile getirmiştir.¹³⁰ “Her şeyin bir zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruçtur. Oruç sabrın yarısıdır.”¹³¹

Orucun çok önemli bir diğer hikmeti ise topluma dönen tarafıdır. Oruç sayesinde toplumda yardımlaşma ve dayanışma artarak bireyler birbirlerine sevgi ve şefkatle bağlanırlar. Gün boyu temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kul, toplumdaki yoksulların durumlarını anlayarak onlara ramazan ayında daha çok yardım etmek istediğinden aralarında yardımlaşma neticesinde bir ülfet oluşur. Bu sebeple Müslümanlar zekât ibadetini de bu ayda ödeme zorunluluğu olmadığı halde ramazan

¹²⁶ Bakara, 2/185.

¹²⁷ Karaköse, Rukiye, “Ramazan Mânevî Detoks Ayıdır”. *Gönül Kültür ve Medeniyet Dergisi* 93, 2019.

¹²⁸ Buhârî, “Nikâh”, 1905; Müslim, “Nikâh”, 1400; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 2046; İbn Mâce, “Nikâh”, 1845; Tirmizî, “Nikâh”, 1081.

¹²⁹ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/76.

¹³⁰ Uysal, Veysel, “Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbadetinin Bireysel- Toplumsal Yansımaları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (2007), 22.

¹³¹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 1745.

ayında ödemeyi alışkanlık haline getirmişlerdir.¹³² Oruç ilk bakışta sadece bireyin kendisi ile Rabb'i arasındaki bir ibadetmiş gibi görünse de oruç tutmaktan aciz olanların fidye vererek oruçlarını telafi etmelerinin istenmesi¹³³, oruç ile yoksullara yardım etme arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.¹³⁴ Nitekim oruç ibadeti Kur'ân-ı Kerîm'de emredilirken 'sıyam' kelimesi zikredilmiştir. Sıyam kelimesinin kalıbı Arapça'da "birliktelik" bildirir.

Oruç tutan bir mü'min ibadetin verdiği psikoloji ile bir ay boyunca daha iyi bir kul ve vicdanlı bir insan olmaya gayret eder. Nitekim Ramazan ayında alkol tüketimi ve suç oranlarındaki düşüş gözle görülür derecede azalmaktadır.¹³⁵ Zira oruç ile kişi mânevî bir hâlet-i rûhiyyenin içine girdiğinden toplumdaki diğer bireylere de daha uyumlu ve güzel ahlâkla yaklaşacak ve huzurlu bir toplumun oluşması da kolaylaşacaktır. Nasıl ki, budanan bir ağaç, daha gür yaprak daha çok meyve veriyorsa, nefsanî arzu ve isteklerini ve şehvî duygularını adetâ budayan oruçlu da verimli bir insan haline gelir.¹³⁶ Zira Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "*Oruç kalkandır. Oruç tutan bir kimse kötü söz söylemesin, kimseye kaba davranmasın. Eğer birisi ona sataşır ve kötü söz söylerse iki kez 'Ben oruçluyum' desin.*"¹³⁷ Hz. Peygamber (sas) bu hadisle oruç tutan bir mü'minin diğer mü'minler ile olan ilişkisine de dikkat etmesi gerektiğini ve onlarla kavga etmekten kaçınması gerektiğini vurgulamıştır. Yine bir başka hadis-i şerifte "*Kim (oruçlu iken) yalan söylemeyi ve yalanla iş yapmayı terk etmezse (bilsin ki) Allah'ın onun yemeyi ve içmeyi terk etmesine ihtiyacı yoktur.*"¹³⁸

Orucun sağlık açısından faydaları da azımsanamayacak kadar fazladır. Perhiz amacıyla tutulan oruç tıpta, şişmanlıkta kilo vermek için, sindirim sisteminin bir istirahati için ve kandaki yağların (lipidlerin) düşürülmesi maksadıyla çok yaygın

¹³² Günay, Hacı Mehmet, "Ramazan", DİA, 34/434.

¹³³ Bakara, 2/184.

¹³⁴ Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'ân'da Oruç Psikolojisi", *Diyanet Dergisi*, sayı:1, 2007, 62.

¹³⁵ Uysal, "Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbadetinin Bireysel- Toplumsal Yansımaları" 21.

¹³⁶ Canbulat, Mehmet, "Fert ve Toplumsal Hayata Katkıları Açısından Oruç", *Diyanet Dergisi* sayı:131, (2001), 21.

¹³⁷ Buhârî, "Savm", 1894.

¹³⁸ Buhârî, "Savm", 1903.

olarak eskiden beri kullanıla gelmektedir.¹³⁹ Oruç vücutta bağışıklık sisteminin güçlenmesine yardımcı olur. Amerika’da yapılan bir araştırmada bağışıklık sistemi zayıf olan ve aralarında kansere yakalananların da bulunduğu bazı hastalar ilaç kullandıkları halde düzelmeyen rahatsızlıkları oruç sayesinde iyileşmiştir. Günümüzde Amerika’da bazı hastalar oruçla tedavi edilmektedir. Depresyon için oruç en güçlü silahtır. Oruç uzun ömürlü olmanın sebeplerindedir.¹⁴⁰ Orucun sağlıklı bir yaşam sürmeye vesile olduğunu Hz. Peygamber (sas) şu sözüyle dile getirmiştir. “*Oruç tutunuz sıhhat bulunuz.*”¹⁴¹

1.5.5. Orucun Çeşitleri

İslâm’da farz olan Ramazan orucu dışında tutulan başka oruçlar da mevcuttur. Mâlikî, Şafî ve Hanbelî mezheplerine göre oruç dört kısımda incelenmektedir. Hanefî mezhebi ise orucun çeşitlerine farzdan bir kademe aşağıda olan vacip terimini de eklemektedirler.

a. Farz Oruçlar: Ramazan orucunun edası ve kazası, kefare orucu, adak orucu bu gruptandır. Bu oruçların farz olduğu hususunda mezhep imamlarının hepsi ittifak etmişlerdir. Ancak bazı Hanefî âlimleri adak oruçlarının vacip olduğu görüşündedir.

b. Vacip Oruçlar: Farz ve vacip terimi diğer mezheplerde aynı hükme delalet etse de Hanefîler bu iki grubu birbirinden ayırmıştır. Bazı Hanefî âlimlerine göre adak orucu bu gruptandır. Tamamlanmayan nafil oruçları da Hanefîler bu grupta mütalaa etmektedirler.

c. Sünnet Oruçlar: Âşûrâ orucu, eyyâmu’l bîz, orucu, muharrem ayında (bilhassa dokuzuncu ve onuncu günü) tutulan oruç, hacca gitmeyenler için arefe günü orucu, pazartesi ve perşembe oruçları, şevval orucu, Hz. Dâvûd orucu, haram aylarında tutulan oruçlar da sünnet olan oruçlardandır. Sünnet olan bir oruca başlandığı halde tamamlanmadan bozulan orucun kazasının yapılması Şafî ve Hanbelî mezhebine göre sünnettir. Hanefî mezhebine göre ise bozulan bir sünnet orucun kazasının yapılmasının hükmü vaciptir. Mâlikî mezhebine göre ise bilerek

¹³⁹ Özyazıcı, Alparslan, “Din ve Bilimin Işığında Oruç ve Sağlık”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 80.

¹⁴⁰ Benkânî, Macid b. Hancer Ebû Enes, *Fevâidü ve Semerâtü’s –Siyam*, (y.y.: 2017), 8.

¹⁴¹ Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sabık el- Hudayrî (911/1505), *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’ruf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, thk. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic-Abdülhamîd Muhammed Nidâ, (Kahire: el-Ezher’ş-şerif, 2005), 5/218.

bozulan bir sünnet orucunun kazasının yapılması farzdır. Ancak bir ebeveyni ya da hocası sürekli oruç tutan birisine merhamet ederek sünnet olan bir orucunu bozmasını emrederse bozması caiz olur ve kazası da gerekmez.

d. Haram Oruçlar: Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre Ramazan Bayramının birinci gününde ve Kurban Bayramının dört gününde Mâlikî mezhebine göre ise ilk üç gününde oruç tutmak haramdır. Hanefî mezhebine göre ise bu günlerde oruç tutmak haram değil tahrimen mekruhtur.

Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre kocasının rızası olmadan kadının nâfile oruç tutması haramdır. Ancak kadın, kocasından uzakta olduğu zamanlarda ya da kocası ihramlı veya i'tikâfta ise kocasının rızasını almadan nâfile oruç tutması haram olmaz. Hanbelî mezhebine göre kocası yanında olan bir kadının, kocası ihramlı ya da i'tikâflı olsa bile kocasından izin almadan nâfile oruç tutamaz. Hanefî mezhebine göre ise kocasının izni olmadan kadının nâfile oruç tutması mekruhtur.

e. Mekruh Oruçlar: Perşembe veya cumartesi ile birlikte olmaksızın sadece cuma günü oruç tutmak mekruhtur. Zira Hz. Peygamber (sas) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz cuma günü öncesinde veya sonrasındaki bir günde oruç tutmazsa sadece cuma günü oruç tutmasın.”¹⁴²

Şâfiî mezhebi dışındaki mezheplere göre Nevruz ve Mihrican günlerinde oruç tutmak mekruhtur. Ancak bir kimsenin oruç tutmayı âdet edindiği bir güne tesadüf ettiği takdirde bu günlerde oruç tutması mekruh olmaz. Şâfiî mezhebine göre ise Nevruz ve Mihrican¹⁴³ günlerinde oruç tutmak mekruh değildir.¹⁴⁴

Şek gününde oruç tutmak, visal orucu tutmak, bir yıl aralıksız oruç tutmak Yahudilerde olduğu gibi sadece cumartesi günü oruç tutmak da mekruh oruçlardandır. Yorgun düşmesi ihtimalinden dolayı hacıların arefe günü oruç tutması mekruhtur. Ancak hacca gitmeyenlerin arefe günü oruç tutması müstehaptır.¹⁴⁵

¹⁴² Müslim, “Sıyam”, 1144.

¹⁴³ Nevruz: Bazı coğrafyada yaşayan halklar tarafından 21 Mart'ta kutlanan bir bayrama verilen ad. (Gündüz, Şinasi, “Nevruz”, *DİA*, 33/60.) Mihrican ise İran'ın sonbahar ekinoksu günlerinde kutlanan ikinci büyük bayramına verilen ad. (Bozkurt, Nebi, “Mihrican”, *DİA*, 30/38.)

¹⁴⁴ Cezîrî, el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a, 1/508.

¹⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/79.

1.5.6. Zamanında Eda Edilmeyen Orucun Telafisi

Allah-u Teâlâ'nın kullarına farz kıldığı oruç Ramazan ayında tutulan oruçtur. Şer'î bir özürle olsun ya da olmasın Ramazan ayında oruç ibadetini yerine getirmeyen her mü'minin sonrasında bu vecibeyi yerine getirmesi farz olduğu hususunda âyetin¹⁴⁶ manası zahir olduğundan İslâm âlimleri müttefiktirler. Bozulan bir orucun telafisi bozulma şekline göre üç farklı şekilde yapılabilir:

1.5.6.1. Orucun Kazası:

Kaza: Belli bir vakitte edâ edilmesi gerekli bir ibadetin, bu vakit haricinde ifa edilmesine denir.¹⁴⁷ Gerek hastalık, yolculuk ve kadınların özel halleri gibi şer'î bir özre dayansın gerekse niyetin vaktinde yapılmaması gibi şer'î bir özre dayanmasın Ramazan ayında bozulan bir orucu bu ay bittikten sonra bu orucu günü gününe kaza etmek farzdır. Zimmetinde kaza edinceye kadar sabit kalan bu borcu kaza etmede acele etmek menduptur. Eğer bir borcun kazası gelecek Ramazan ayı gelinceye kadar ertelenirse Hanefî mezhebi dışındakilere göre kaza ile beraber fidye de gerekir. Hanefî mezhebine göre ise geciktirmenin sebebi mazeretli veya mazeretsiz olsun sadece kaza etmek yeterlidir, ayrıca fidye vermek gerekmez. Şafîî mezhebine göre kaza etmeyi kaç yıl geciktirirse fidye de o kadar yıl tekrar eder. Fakihlerin çoğuna göre ale'l fevr (derhal) kaza yapmak şart değildir. Oruçları ara vermeden kaza etmek müstehaptır.¹⁴⁸

Orucu bozan şeyler *Nimet-i İslâm* kitabında icmalen şu şekilde açıklanmıştır: Kendisinde besleyicilik veya keyif verici olmayan olsa bile özre mukarin olarak yahut dikkatsizlikle, oruçlunun içine veya dimağına akıttığı ve haceti temin hususunda kemali ihtiva etmeyen şey orucu bozar ve kaza etmeyi gerektirir.¹⁴⁹

1.5.6.2. Orucun Keffâreti:

Keffâret: Bir tür ceza ve telafi yoludur. Allah-u Teâlâ bazı kusurları, günahları birtakım vesilelerle affeder. Keffâret de bu vesilelerden biridir ve hazr ile ibaha arsında bulunan yani bir taraftan yasak, bir taraftan mübah olan bazı

¹⁴⁶ Bakara, 2/184.

¹⁴⁷ Erdoğan Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2016), 298.

¹⁴⁸ Saîd Havvâ, *el-Esas fi's sünne ve fikihâ*, 6/2606, Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah, *Mevsûatü'l-fikhi'l-İslâmî*, (y.y.: Beytü'l-Efkârü'd-Düveliyye, 2009), 3/183.

¹⁴⁹ Zihni, el-Hac Mehmed, *Nimet-i İslâm*, (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, II. Baskı, ts.), 468.

hareketlerden dolayı yapılması icap eden bazı hususi fiillerdir. Keffâretler bir bakıma ibadet, diğer bir bakıma da ukubet mahiyetindedir.¹⁵⁰ Günah ve hataları kapatan, onları adeta işlenmemiş hale getiren, kusurlu davranışı telafi eden kefareter, dini bir kuralın çiğnenmesinin, toplum ve kul hakkına ilişkin sonuçlarını değil; Allah hakkına ilişkin uhrevî sonuçlarını telafiye, işlenen günahın Allah tarafından affedilmesini talebe yönelik bir imkân ve yükümlülüktür.¹⁵¹ Aslında Ramazan orucuna niyet ettikten sonra herhangi bir şer'î özür olmaksızın orucun kasten bozulmasını telafi için bütün bir sene oruçlu geçirilse dahi sevap açısından o bozulan oruca denk sayılmayacak kadar büyük bir günah olduğu hadislerde belirtilir.¹⁵²

Buna rağmen, hiçbir şer'î özre dayanmaksızın Ramazan ayı içerisinde tutulan orucu kasten bozan kimseye, hadislerin işaretiyle fakihlerce farklı değerlendirmeler ve yönlerden ele alınan keffâret takdir edilmiştir. Mesela, orucu kasten bozan kişiye yalnızca gününe gün kaza etmek kâfi görülmemiştir. Bu davranış bir nevi Ramazan ayına hürmetsizlik olarak sayıldığından bu davranışı telafi edebilmek için kaza ile birlikte keffâret de icap eder. Ayrıca kişi pişman olup afv-u mağfiret de dilemelidir. Âlimlerin çoğuna göre Ramazan orucunun kazasını tutarken orucunu kasten bozan bir kimseye keffâret gerekmez.¹⁵³

Hanefiler ve Mâlikîler dâhil fakihlerin bir grubuna göre ramazan orucunun cinsî münasebetle veya yeme içme ile bozulması aynı hükme tâbi iken Şâfiîler başta olmak üzere diğer bir grup fakihe göre ramazan orucunun sadece cinsî münasebetle bozulması keffâret gerektirir, kasten de olsa yeme içme keffâreti gerektirmez. Birinci grup, kasten yapılan cinsî münasebetle kasten yeme içmenin aynı ortak illete sahip bulunduğunu, ikisinin de orucun kasten bozulması mahiyetinde olduğunu ileri sürer. İkinci grup ise Hz. Peygamber'in ramazan ayında karısıyla cinsî münasebette bulunan sahâbî hakkında keffârete hükmettiği (Buhârî, "Savm", 30-31; "Keffârât", 2, 4; Müslim, "Sıyâm", 81), hadiste yeme içme geçmediği ve yeme içmenin farklı olduğu mülâhazasıyla hareket eder ve kıyas yoluyla keffâret hükmünü genişletmek

¹⁵⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 302.

¹⁵¹ Abdullah Çolak, "Oruç Kefaretinin Dayandığı Hadislerin Tahlili", EKEV Akademi Dergisi 23, (2005), 136.

¹⁵² Buhârî, "Savm" 29; Ebu Davud, "Savm" 38; Tirmizi, "Savm" 27; İbn Mace, "Sıyam" 14.

¹⁵³ Saîd Havvâ, *el-Esas fi's sünne ve fikhîhâ*, 6/2607.

istememez.¹⁵⁴ Özetle, Ramazan orucunun keffâreti şu üç şekilde yapılır: Maliki mezhebi dışındakilere göre eğer mümkünse bir köle azat etmek, mümkün değilse ara vermeden peş peşe iki kamerî ay oruç tutmak, buna da güç yetirilemiyorsa altmış fakiri birer gün doyurmak ile yerine getirilmiş olur.¹⁵⁵ Maliki mezhebine göre ise bu üç seçenekten hangisi yerine getirilirse keffâret ödenmiş olmakla beraber altmış fakiri doyurmak daha evladır.¹⁵⁶

1.5.6.3. Orucun Fidyesi:

Fidyeye: Bir nevi kurtuluş akçesidir. Bir kimsenin esirlikten yahut maruz kaldığı bir belâdan kurtulmak için kendisi veya başkası tarafından verilen para veya mala fidye denir. Bir özür sebebiyle tutulamayan orucun bedeli olarak her güne karşılık bir fakirin bir günlük yiyecek ihtiyacını (kendi ailesine yedirdiğinin ortalaması kadar) temine yetecek miktarda verilen para ya da iaşesine orucun fidyesi denir.¹⁵⁷

Oruç tutmaya takat edemeyecek kadar yaşlıların ve iyileşme ümidi kalmayan hastaların fidye ödemesinin vacip olduğu hususunda mezhep âlimleri ittifak etmiştir. Ayrıca Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre hamile ve emzikli olan hanımların sadece bebekleri adına endişelenerek oruçlarını tutmadıkları takdirde kaza ile birlikte fidye de ödemeleri gerekir. Yine bu üç mezhebe göre kaza orucunu bir sonraki yıla kadar tutmayı ihmal eden bir kimseye hem kaza hem fidye gerekir.¹⁵⁸

İleri düzeyde yaşlı ve hasta olanların oruçlarını tutma ihtimalleri çok düşük olduğu için bu ihtimal yok sayılarak fidye ödemesi cihetine gidilmiştir. Tutamadığı oruçların fidyesini veren bir kimse bir şekilde oruç tutabilecek hale gelirse verdiği fidye sadakaya dönüşür. Tutulmamış oruçlar kaza edilir. Hayız, nifas, yolculuk gibi meşru sebeplerden dolayı oruç tutmayanların fidye vermesi söz konusu değildir. Bu

¹⁵⁴ Rahmi Yaran, "Kefaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay., 2002), 25/179-182.

¹⁵⁵ Mahallî, *Mezîdü'n-ni'me*, 235.

¹⁵⁶ İbn Cellâb, Abdullah b. Hüseyin b. Hasan Ebu'l-Kasım el-Mâlikî (378/988), *et-Tefrî' fi fikhî'l-İmam Malik b. Enes*, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/179.

¹⁵⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 145.

¹⁵⁸ Saîd Havvâ, *el-Esas fi's sünne ve fikihîhâ*, 6/2608. Tüveycirî, *Mevsûatü'l-fikhî'l-İslâmî* (y.y.: Beytû'l-Efkârü'd-Düveliyye, 2009.) 3/183.

gibi durumlarda, söz konusu mazeretin ortadan kalkması ile tutulamayan oruçların kaza edilmesi gerekir.¹⁵⁹

1.6. HAC

“Hac” kelime olarak yönelmek, ziyaret etmek, gelmek¹⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Fıkıh ilminde ise “Bazı dîni görevleri yerine getirmek için belirli bir zamanda Mekke’ye giderek Allah için yapılan bir ibadettir,”¹⁶¹ şeklinde ifade edilmektedir. Hac ibadetini yerine getiren kimseye Arapça’da “hâcc” Türkçe’de “hacı” denir. Hac ibadetini yaparken belirli yerlerde yapılması emredilen uygulamalara “menâsik” denir.

1.6.1. İslâmiyet’ten Önce Hac

Kutsal mekânları ziyaretin sebebi o mekânın kutsiyetinin bahsedebileceği maddî, mânevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir. Bu sebepten olsa gerek kutsal mekân kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi birçok dinde birbirinden farklı mahiyette de olsa hac ibadeti bulunmaktadır. Belli bir tapınağın veya kutsal taşın etrafında dönmek, İslâm öncesi Arap’larında da mevcuttu.¹⁶²

İslâm’da Hac ibadetinin yapıldığı yer olan Mekke ve civarının Hz. Âdem’le birlikte kurulmaya başlandığı “*Âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için yeryüzünde ilk mabed ev Mekke’deki Kâbe’dir,*”¹⁶³ âyetinden dolayı şekilde anlaşılmaktadır. Ancak bu âyeti haccın ilk defa Hz. Âdem zamanında başladığına bir delil kabul edilmeyip, Ka’be’nin ilk mescid olmasından hareketle, ibadet edilen ilk mescid olarak anlaşılması daha doğru bir fikir olacaktır. Bu ilk mescid daha sonraları, özel bir ibadet olan “hac” ibadetinin yapılacağı mekân olarak Hz. İbrahim döneminde bir merkez olarak seçildiği ve hac ibadetinin Hz. Âdem zamanında değil, Hz. İbrahim’le başladığını düşünmek daha doğru olacaktır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Karagöz İsmail, Altuntaş Halil, *Oruç İlmihali*, (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 76, 77.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/226; Muhammed Hasan Hüseyin Cebel (1436/2015), *el- Mu’cemu’l-ıştikaki’l mu’sıl*, (Kahire: Mektebetü’l-Adab, 2010), 1/377.

¹⁶¹ Tüveycirî, *Mevsûatü’l-fikhu’l-İslâmî*, 3/218.

¹⁶² Harman, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, 14/382, 383.

¹⁶³ Âl-i İmrân, 3/96.

¹⁶⁴ Acar, "Önceki Ümmetlerin İbadetleri Hakkında Kur’ân Kıssalarındaki Bilgiler," 61.

1.6.2. Haccın Farziyeti

Hac ibadeti malî ve bedenî gücü yeten her Müslümana farz olmakla birlikte derhal îf edilip edilemeyeceği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Yani şartları taşıyan birisinin hacca gitmeyi ertelemesi ona dünyevi ya da uhrevi bir müeyyidesinin olup olmadığı konusu ihtilaf vardır. Haccın hicretin 6.,7., 8. ve 9. yılında farz kılındığı ile ilgili rivayetler mevcut olmakla beraber hicretin 9. yılında farz olduğu görüşü daha doğrudur.¹⁶⁵ Haccın farziyeti Kitap, sünnet ve icma ile sabittir.¹⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”¹⁶⁷ âyeti hac ibadetinin farziyetine dikkat çekmektedir. Sünnette ise hac ibadetinin farziyetine işaret eden birçok hadis mevcuttur. Daha önce zikri geçen İslâm'ın beş şartını bildiren hadisler örnek verilebilir. Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sas) “*Ey insanlar! Allah sizin üzerinize haccı farz kılmıştır. Hacca gidin,*”¹⁶⁸ buyurmuştur. İslâm ümmeti haccın farz olduğu konusunda ittifak etmiştir.¹⁶⁹

1.6.3. Haccın Fazileti

Hac ibadeti İslâm'ın temel esaslarından olan çok önemli bir ibadettir. Müslüman olan ve yoluna gücü yeten her kimse en azından ömründe bir kez hacca gitmekle mükelleftir. Hac ibadetini gerçekleştiren kimsenin büyük bir ecre nâil olacağı hadislerde bildirilmektedir. Hz. Peygamber (sas) “*Kim kötü davranışlardan ve günah işlemekten sakınarak Allah için haccederse annesinden doğduğu gün gibi günahsız olarak hacdan döner,*”¹⁷⁰ buyurmuş başka bir hadiste de “*Hacılar ve umre yapanlar Allah'ın ziyaretçileridir. Eğer onlar dua ederlerse Allah onların dualarına icabet eder, bağışlanma isterlerse günahlarını affeder,*”¹⁷¹ diyerek ümmetini hac ibadetine teşvik etmiştir.

¹⁶⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dimaşkî el-Hanefî (1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/455

¹⁶⁶ Alâüddîn es-Semerkindî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebü Bekr (450/1145), *Tuhfetü'l-fukahâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 1/379.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁶⁸ Müslim, “Hac”, 1337.

¹⁶⁹ Cezîrî, el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a, 1/571.

¹⁷⁰ Buhârî, “Hac”, 1521.

¹⁷¹ İbn Mâce, “Menâsik”, 2892.

Yine bir rivayette Hz. Peygamber'e (sas) amellerin en faziletlisi sorulmuş Hz. Peygamber de (sas) Allah'a iman ve Allah yolunda cihat etmekten sonra en faziletli amelin "kabul olunmuş bir hac" olduğunu¹⁷² ümmetine bildirerek hacın önemini vurgulamıştır. Başka bir rivayette "Kabul olunmuş bir hacın karşılığı ancak cennettir,"¹⁷³ buyurarak hacca giden yolun cennete giden yol olduğunu ümmetine tebliğ etmiştir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hacca gitmeden önce hangi ibadetin daha faziletli olduğuna karar verememiş hacca gittikten sonra hacın güzel özelliklerine şahit olduğundan hac ibadetinin diğer bütün ibadetlerden daha faziletli olduğu kanısına varmıştır.¹⁷⁴

1.6.4. Haccın Hikmetleri

İslâm'ın esaslarından biri olan hacın yapılmasındaki en temel hedef ibadet yaparak Allah'ın rızasına nail olmaktır. Hac ibadeti hem malî hem bedenî bir ibadet olduğundan hac yapan bir kimse Allah'ın kendisine verdiği sağlık ve zenginliğin şükrünü eda etmeye çalışır. Hacca niyetlenen bir kul hac ibadetini gerçekleştirmek için çevresindeki sevdiklerini, malını mülkünü memleketinde bırakarak alıştığı sosyal düzenine ara verip Allah rızası için mukaddes beldelere giderek uzun ve belki meşakkatli bir yolculuğa talip olur. Böylece bu kutsal topraklarda belirli bir müddet de olsa mânevî bir ruh haliyle zihnî anlamda durularak sadece ibadet ile meşgul etmeye fırsat bulmuş olur. Rengi ve sadeliğiyle akıllara kefeni getiren ihram elbisesini giyen milyonlarca kalabalığın bir araya gelmesiyle mahşer günü canlandırılarak dünyadan zihnî anlamda soyutlanan Müslümanlar bir nevi "Ölmeden önce ölünüz." sözündeki manaya ulaşmaktadırlar.

Hac ibadetinin sosyal açıdan da birçok faydaları bulunur. Aynı zamanda ve aynı zeminde aynı maksatla bir araya gelmiş farklı milletlerden milyonlarca Müslüman arasında kültür etkileşimi sağlanır. Dilleri farklı olsa da hepsinin dilinde telbiye aynı merkezin etrafında aynı yönde tavaf ederler. Toplumsal eşitliğin nişanesi olan sade ve gösterişsiz ihram elbisesini giyen zengin fakir, genç ihtiyar

¹⁷² Müslim, "İman", 135.

¹⁷³ Müslim, "Hac", 1349.

¹⁷⁴ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed (538/ 1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil*, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, III. Baskı, 1407), 3/152, 153.

herkes adeta üstünlüğün takvada olduğu âyetini¹⁷⁵ zihinlere nakşetmektedir. Ayrıca hac menâsiklerinden biri olan kurban kesme ibadetiyle de yoksullar gözetilmiş olur.

Hac ibadetine genel anlamda bakıldığında hac ibadeti telmih sanatıyla doludur. Zira hac menâsikleri yerine getirilirken geçmişte yaşanan önemli olaylara birçok atıf yapılmaktadır. Tavaf ile Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi inşa etmeleri sa'y ile Hz. Hacer'in su aramak için koşturması, kurban ile Hz. İbrahim ve İsmail'in teslimiyeti ve onlara gönderilen koçu kurban etmeleri canlandırılmaktadır.

1.6.5. Haccın Çeşitleri

1.6.5.1. Hükmü itibariyle haccın çeşitleri:

Farz vacip ve nafil olmak üzere üçe ayrılır.

Farz hac: Hac yapmaya gücü yeten kimselerin ömründe bir kere yapmakla mükellef olduğu hac çeşididir.

Vacip hac: Hac yapmayı adayan kimsenin yapmakla yükümlü olduğu adak haccı ve başladıktan sonra bozulan nafil haccın kazası (Hanefî mezhebine göre ve özür nedeniyle bozulduğu takdirde Mâlikî mezhebine göre¹⁷⁶) olarak yapılan hac çeşididir.

Nafil hac: Farz ve vacip olmayarak yapılan hacdır. ¹⁷⁷

1.6.5.2. Edası İtibariyle Haccın Çeşitleri

Hac edası itibariyle üçe ayrılır: İfrad, temettu' ve kırân.

İfrad Haccı: Sadece hac niyetiyle ihrama girilip yapılan hacdır. Şafî ve Mâlikî mezhebine göre en faziletli hac türü ifrat haccıdır.

Temettu' Haccı: Umreyi ve haccı ayrı ihramlarla yapmaktır. Buna göre önce umre yapılır sonra da haccı eda etmek üzere yeniden ihrama girilir. Hanbelî mezhebine göre bu hac en faziletli olanıdır.

¹⁷⁵ Hucurât, 49/13.

¹⁷⁶ Buğda Alimcan, Bölükbaş Emre, "Bozulan Nâfile İbâdetlerin Mezheplere Göre Kazası, 341.

¹⁷⁷ Karagöz İsmail, Keskin Mehmet, Altuntaş Halil, *Hac İlmihali*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 43.

Kırân haccı: Hac ve umreyi bir tek ihramla yapmaktır. Hanefî mezhebine göre bu hac en faziletli olanıdır.¹⁷⁸

1.6.6. Haccın Vücub Şartları

• **Müslüman olmak:** Gayri müslim bir kimse haccetse haccı sahih olmaz. Gayri müslim bir kimse sonradan Müslüman olduğu takdirde yeniden haccetmekle yükümlüdür. Çünkü iman ibadet etmek için önemli bir şarttır.

• **Akıllı olmak:** Gayri âkil bir kimsenin yapacağı hac sahih değildir. Çünkü akıl teklîf şartlarındandır.

• **Bülûğ:** Çocuğun yapacağı hac sahih olmasının yanında yeterli değildir. Çünkü henüz kendisine farz olmayan bir ibadeti yapmıştır. Bulûğa erdikten sonra da haccın diğer vücûb şartlarını taşıdığı takdirde yeniden hac yapmakla mükelleftir.

• **Hürriyet:** Köle bir kimse sürekli efendisinin hizmetinde olduğundan onun yapacağı hac sahih olmakla beraber nafîle hac yerine geçer. Efendisinden izinsiz hac yaptığı takdirde günah işlemiş olur. Eğer bir köle hürriyetine kavuşursa önceden hac yapmış olsa da vücub şartlarını sağladığında yeniden hac yapmakla mükelleftir.¹⁷⁹

• **Sağlıklı Olmak:** Hac menâsiklerini yerine getirmek için kişinin sağlıklı olması önemlidir. Zira hac hem malî hem bedenî bir ibadettir. Eğer bir kimsenin yatalak, ileri derecede yaşlılık gibi hac fiilerini yapmayı zorlaştıracak ya da imkânsız hale getirecek kadar bir rahatsızlığı varsa o kimsenin haccı bizzat eda etmesi farz değildir. Ancak Şafîî ve Hanbelî mezhebine göre ve Hanefî mezhebinden İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/905) göre hac niyabeti kabul eden bir ibadet olduğundan kendisi eda edemese de kendisinin yerine ücretiyle, gücü yeten bir kimseyi hac için nâib tayin etmekle mükelleftir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre hacda sıhhat şartı vacip olmasının şartıdır. Sıhhat, âyette¹⁸⁰ geçen istitâat kapsamı içinde olduğundan hacca gücü yetmeyen bir kimseye niyabet

¹⁷⁸ Karagöz, Keskin, Altuntaş, *Hac İlmihali*, 43.

¹⁷⁹ Itr, Nûreddîn (1442/2020), *el-Hac ve'l-umre fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 18,19.

¹⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

yoluyla da olsa hac farz değildir. İbn Hümam (ö. 861/1457) niyabet yoluyla hac yapmaya muktedir olan bir kimse hac yapmakla mükelleftir demiştir.¹⁸¹

• **Maddî imkânı yeterli olmak:** Haccın bir kimseye farz olması için hacca gidip gelmek için gerekli olan yiyecek içecek ve yol parası gibi bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar ihtiyaç fazlası maddî birikimi olması gerekir. Ayrıca kendisi hacdan dönünceye kadar bakmakla yükümlü olduğu kimselere de yetecek miktarda birikimi olması gerekir.

• **Yol güvenliği:** Hac mevsiminde Mekke'ye giden yolun emniyetli olması gerekir. Şafî mezhebine göre, Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre ve İmam Ahmed 'den (ö. 241/855) gelen bir rivayete göre¹⁸² yol güvenliği haccın vücut şartlarındandır. Ebû Hanîfe'den gelen başka bir rivayete göre ve Hanbelî mezhebinden gelen ve bir diğer rivayete göre ise yol güvenliği vücut şartı değil edasının vücut şartıdır. Bu görüşe göre yol güvenliği sağlanmadan ölmekten korkan bir kimseye kendisi yerine başka birine hac için vasiyette bulunması farzdır.¹⁸³ Hanefî âlimlerinden İbn Hümam ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836); Hanbelî mezhebinden İbn Kudâme (ö. 682/1283) bu görüşün daha doğru olduğu fikrindedir.¹⁸⁴

• **Kadınların yanında mahremi olması:** Mekke'ye ulaşabilmek için yolculuk mesafesi kadar yol gitmesi gereken bir kadın hac ibadetini yerine getirebilmek için yanında eşi veya bir mahremi bulunması gerekmektedir. Bir kadın mahremsiz olarak hacca gittiği takdirde haccı sahih olmakla beraber günaha girmiş olur. Hanefî

¹⁸¹ İbnü'l-Hümam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî (861/1457), *Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye*, (Mısır: Mektebetü ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970), 2/416.

¹⁸² Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el Hatîb (977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti mea'nî elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/214; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed b. Kudâme (620/1223), *el-Muğni*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, III. Baskı, 1997), 5/7.

¹⁸³ Zebîdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddad (800/1397), *el-Cevheratü'n-niyra alâ Muhtasarü'l-Kudûrî*, (y.y.: el-Matbatatü'l-Hayriyye, 1904), 1/149; Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (593/1197), *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk.: Tîlâl Yûsuf, (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/133.

¹⁸⁴ İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, 2/418; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr* 2/463; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/7.

mezhebinin¹⁸⁵ ve İmam Ahmed'in¹⁸⁶ savunduğu bu görüşün dayanağı Hz. Peygamber'in (sas) şu hadisidir: “*Yanında mahremi bulunmayan bir kadın üç günlük yolculuğa çıkamaz,*”¹⁸⁷ Bu hadisi delil alan İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yusuf ve İmam Ebû Muhammed'in görüşüne göre diğer şartları taşıdığı halde hacca gidebileceği bir mahremi olmayan kadına hac farz değildir.¹⁸⁸ İmam Şafî'ye göre yol güvenliği bulunduğu takdirde kendisine hac farz olan bir kadının yanında bir veya birden fazla güvenilir kadın varsa mahremsiz hac yapması caizdir.¹⁸⁹ İmam Mâlik farz olan haccı bir grup güvenilir kadının birlikte mahremsiz olarak yapmaları caizdir demiştir.¹⁹⁰

Kadının yanında mahremi veya eşinin bulunmasının şart koşulması da kadının güvenliğinin sağlanması amacıyla yöneliktir. Bu itibarla diğer şartları taşıyan Müslüman bir kadın; can, mal ve namus güvenliği sağlandığı takdirde yanında eşi veya mahremi bulunma şartı aranmadan hacca gidebilir.¹⁹¹

• **Kadının iddet müddetinde olmaması:** “*Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar*”¹⁹² âyetine binaen dört mezhebe göre¹⁹³ iddet müddetinde olan bir kadının hacca gitmesi caiz değildir. Zira iddet müddetinin süresi belirli bir süre içinde olmasına karşın hac ibadeti hayat boyu yerine getirilebilecek bir ibadettir.

¹⁸⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/133.

¹⁸⁶ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed ed-Dımaşkî (620/1223), *el- Kâfi fi Fıhhi'l- İmam Ahmed*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1994), 1/470.

¹⁸⁷ Buhârî, “Taksîr”, 1086.

¹⁸⁸ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, el-Hicrî, el-Mısrî (321/933), *Şerhu Mea'ni'l-asâr*, thk.: Muhammed Zührî en-Neccar- Muhammed Seyyid Câddü'l-hakk, (y.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 2/116.

¹⁸⁹ İmam Şafî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs (204/820), *el-Ümm*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 2/128.

¹⁹⁰ Demîrî, Behrâm b. Abdullah b. Abdilaziz Ebu'l-Bekâ Tâcuddîn es-Sülemî (805/1402), *eş-Şâmil fi fikhî'l-İmam Mâlik*, (y.y.: Merkezü Necibiveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmetü't-Türâs, ts.), 1/210; Mahallî, *Mezîdü'n-ni'me*, 257.

¹⁹¹ Karagöz, Keskin, Altuntaş, *Hac İlmihalî*, 39.

¹⁹² Talak, 65/1.

¹⁹³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/124; İmam Şafî, *el-Ümm*, 2/130; Demîrî, *eş-Şâmil*, 1/205; İbn Kudâme, *el- Kâfi*, 1/470.

• **Kısıtlı Olmamak:** Hapiste olan veya hacca gitmeleri devletçe önlenen kimselere hac farz değildir.¹⁹⁴

1.6.7. Haccın Rükünleri

Hanefî mezhebine göre haccın rüknü iki tanedir: Arafat'ta vakfe, ziyaret tavafından dört şavt. Malikî ve Hanbelî mezhebine göre ise haccın dört rüknü vardır: İhram, ziyaret tavafı (ifâza tavafı), sa'y, Arafat'ta vakfe, Şafiî mezhebi ise bu dört maddeye iki madde daha eklemiştir: saç tıraş etmek ve rükünler arasında tertibe riayet etmek. Bu maddeleri kısaca açıklayalım:

Şimdiye kadar mükellef olan her Müslümanın yerine getirmesi gereken namaz, zekât, oruç ve hac ibadetiyle ilgili genel bilgilendirmeler yaptık. İkinci bölümde ise “müeyyide” kavramı hakkında bilgiler verip bu ibadetleri yerine getirmeyen mükelleflere uygulanması öngörülen müeyyidelerden bahsedeceğiz.

¹⁹⁴ Akyüz, Vecdi, “Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkhî Hükümler”, Bütün Yönleriyle Hac, tartışmalı ilmi toplantı, (İstanbul: Ensar neşriyat, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETLERİN TERKİNDE UYGULANACAK MÜEYYİDELER

Bu başlık altında ibadetlerin "ihmalî" ve "inkârî" halinde öngörülen dünyevî ve uhrevî müeyyide, bir başka ifadeyle de maddî ve manevî müeyyidelerden bahsedilmeye gayret edilecektir. Öncelikle müeyyide kelimesi hakkında bilgi sunmak istiyoruz:

2.1. MÜEYYİDE HAKKINDA BİLGİ

Müslümanların hem Allah'a karşı sorumluluklarını hem de diğer insanlara karşı görev sorumluluklarını düzenleyen ve adına "Fıkıh" denilen ilim, bir yönüyle de hukukî müeyyideler koyar. Bu yönüyle fıkıh ilmi bir yönüyle de aslında "İslâm hukuku" demektir. Hukuk sistemleri ise, insanların münasebetlerini düzenlemek, genel ve özel menfaatlerini korumak, adaleti tesis etmek ve aralarında düşmanlığa mâni olmak için çeşitli kaideler koyar.¹⁹⁵

Fikhî hükümlere uyulmadığı takdirde öngörülen müeyyideler ile hukukun müeyyide yani yaptırım anlayışı arasında farklar vardır. Şimdi müeyyide kavramının lügat ve ıstılah manalarını vererek konumuza devam etmek istiyoruz:

Lügat manaları bakımından müeyyide; "kuvvetli ve dayanıklı olmak; güç, kudret" manasına gelen "e-y-d" kökünden türetilmiş olup e-y-y-d (eyyede) şeklinde şeddeli okunacak şekilde rubaî bab'a nakledilince manası; "güçlendiren, pekiştiren" manasına dönüşmektedir.¹⁹⁶ Türkçe'de ise bu kelimeye karşılık "yaptırım" kelimesi kullanılmaktadır. Daha çok kulların Allah'a karşı görevlerini düzenleyen "Fıkıh" ilminin kullara müteallik konularını "hukuk" için düşünürsek bu dilde "müeyyide" manası için "ecir, ceza, ikâb, sevap, zevâcir, davâmin, hüküm" gibi farklı kavramların kullanıldığı görülür. İstılah olarak ise, "kişinin belli bir biçimde

¹⁹⁵ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ' (1420/1999), *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*, 2 cilt (Dımeşk: Daru'l-kalem, 2004), 2/663.

¹⁹⁶ Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*, 2/666.

davranması veya davranmaması halinde karşılaşıcağı sonuç ve bunu bilmenin sağladığı zorlayıcı yahut itici güç” şeklinde tarifi yapılır.¹⁹⁷

Fıkıhtaki müeyyidelerin özendirmeyi veya caydırmayı hedeflemesi açısından terğîbî ve terhîbî şeklinde ve müeyyidenin mahiyeti bakımından "mânevî müeyyide" ve "maddî müeyyide" şeklinde tasnifi yapılmaktadır:

Mânevî müeyyideler, ibadetler ve fıkıh kitaplarının kerâhiyet ve istihsan bahislerinde ele alınan dinen işlenmesi/işlenmemesi istenmiş / tavsiye edilmiş fiillerle sınırlı kalmayıp hukukî ilişkiler alanına ait olmakla birlikte teklifî hüküm terminolojisiyle vâcip, mendup, haram ve mekruh şeklinde nitelenebilen davranışlar hakkında da geçerlidir. Mânevî nitelikli özendirme ve caydırma müeyyideleri sevab-ikâbî ve dinen övülmeyi-yerilmeyi hak etme şeklinde ifade edilir. Âyet ve hadislerde bu anlamıyla mükâfat daha çok "uhrevî hayat"la bağlantılı biçimde ve “büyük ecir, gerçek başarı, kurtuluş, cennet nimetleri, cehennem azabından korunma” vb. ifadelerle anlatılmakla birlikte en büyük ödülün Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak olduğu ve bu ulvî gaye uğruna çaba harcayanlar için dünya hayatı bakımından da (gönül huzuruna ve yaşama sevincine erişme, mâşerî vicdan tarafından iyi insan olduğunun kabul edilmesi anlamında olmak üzere insanların beğenisini kazanma gibi) birçok olumlu sonucun söz konusu olduğu belirtilir.¹⁹⁸

Toplumda sosyal düzenin sağlanmasında hukukun en önemli pratik özelliklerinden birisi, mükelleflerin ona tâbî olması, emir ve yasaklarına hürmet etmeleri ve aralarında karşılıklı haklar doğuran fiil ve işlemlerinde, onlara çizdiği sınırlara uymaları gereken bağlayıcı olma özelliğidir. Naslarda kulların, ister Allah'a karşı isterse diğer kullara karşı yapılmaması gereken bir işi yapmaları ya da aksi durumda nelerle karşılaşacakları önceden beyan edilmiş, böylece sorumluluklar, cezalardan öne alınmıştır. Dolayısıyla bütün fiil ve işlemlerde hukuk düzenini dikkate almak ve emirlerine hürmet etmek gerekmektedir.

¹⁹⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, "Müeyyide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 31/486.

¹⁹⁸ Dönmez, "Müeyyide", *DİA*, 31/486.

İnsanlar arasındaki münasebetleri, topluluğun menfaatlerini düzenlemek ve insanları, emir ve yasağa itaate olan şevkini desteklemek (teyid) için konulmuş bu hukuki hükümler, modern hukuk ıstılahında "müeyyideler" olarak isimlendirilmektedir.

Maddî müeyyideler ise, bilerek ya da bilmeyerek kişinin ihlâlleri ya da kendisiyle ihlâl arasında objektif bir bağ kurulması sebebiyle kişiye ek bir külfete, acıya veya mahrumiyete katlanma yükümlülüğü getiren dünya hayatına ilişkin hükümler olup araştırma konumuz olan ibadetlere dair olanlarında pek fazla hukukî anlamda bir zorlama söz konusu değildir.

Fıkıh ilminin daha çok insanlar arası ilişkiler düzenleyen hukuk düzenlemelerindeki yaptırımları, modern hukuk incelemelerinde olduğu gibi cezaî (te'dibî) müeyyideler ve hukukî (medenî) müeyyideler olmak üzere iki gruba ayırmak uygun olur. Maddî müeyyideler kişinin hayatına, bedenine, mal varlığına, hürriyeti başta olmak üzere temel haklarına veya mânevî şahsiyetine yönelik olabilir. İslâm hukukunda ise bu cezalar Şâri' tarafından belirlenmiş olup olmamasına göre had ve ta'zîr cezaları şeklinde bir ayırıma tâbi tutularak incelenir.

Kısaca tekrar etmek gerekirse, ibadetler bağlamındaki müeyyideler ile muameleler bağlamındaki müeyyideler arasında şekil, nitelik ve amaç bakımından farklılıklar vardır, denilebilir. Şimdi ibadetlerin terki durumunda öngörülen dünyevî ve uhrevî cezalara ya da müeyyideler konusuna geçmek istiyoruz:

2.2. NAMAZLARIN TERKİNDE ÖNGÖRÜLEN MÜEYYİDELER

Yukarıda namazın önemi konusunda da temas edildiği üzere namaz ibadeti İslâm inancına göre son derece mühim olduğundan Müslümanların namazı terk etmesine mâni olmak için namazla mükellef olduğu halde bu yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere dünyevî ve uhrevî olarak çeşitli müeyyideler öngörülmüştür. Özellikle farz namazları cemaatle kılmak İslâm'ın şiarı kabul edildiğinden bu şiarın kıyamet kopuncaya kadar yeryüzünde var olması için fakihler ve idareciler çaba göstermişlerdir. Ancak nasları farklı yorumlamadan kaynaklanan ve mezhepteki genel ilkeler gereğince bu müeyyideler mezhepler arasında farklılık arz etmektedir.

Namaz ibadeti, Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olduğundan bize mütevatir haberlerle ulaşmıştır. Bu yüzden İslâm âlimleri namazın farzietini inkâr eden veya namazı hafife alan kimsenin mürted olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Böyle bir kimseye yani önce Müslüman iken daha sonra namazı inkâr eden kişiye ilk önce va'z-u nasihat edilip şüphesi giderilmeye çalışılır ve sonra hapsedilir eğer hâlâ ısrar ederse mürted olarak had cezası verilerek İslâm devlet başkanı tarafından öldürülebileceği¹⁹⁹ kaydedilir.

Öte yandan, namazı inkâr etmek suretiyle kılmamak, fiilî irtidat şeklinde yorumlanmıştır. Had cezaları verilecek suçlar arasında değerlendirilen irtidat için, "sözlü" ve "fiilî" irtidat şeklinde taksim yapıldıktan sonra, Müslüman bir kişinin "yasaklanan fiili yapması" ile "emredilen bir şeyi yapmaması" şeklindeki itaatsizliğinin "fiilî" irtidat kapsamında değerlendirilebileceğinden bahsedilir.²⁰⁰ Yapılmaması halinde kişinin küfrünü gerektiren asıl durum, emredilen bir fiili "inkâr ederek" yapmamaktır. Mesela namaz, oruç veya hac gibi ibadetlerden birisini, farz olduklarını inkâr ederek yapmamak kişinin küfrünü gerektirmektedir. İslâm'ın farz kıldığı ve farzietini hakkında icmâ olmuş diğer tüm emirler için de durumun böyle olacağı aşikârdır.

Ancak, namazın farzietine iman ettiği halde "tembellikten ve ihmal etmekten" dolayı namaz kılmayan kişi fâsıktır ve büyük günahlardan birini işlemektedir. Ancak İslâmiyet'i yeni kabul etmiş veya namazın farz olduğundan haberi olmayan bir kimsenin namaz kılmaması fasıklık olarak kabul edilmez. Namaza iman etmiş ama tembellikten dolayı namazını edâ etmeyen bir kimsenin hükmü hakkında mezhep âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şimdi mezheplere göre konuyu izah etmek istiyoruz:

¹⁹⁹Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (1231/1816), *Haşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 373.

²⁰⁰ Ebû Zekariyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhü'l-Mühezzeb* (Dârü'l-Fikr, ts.), 3/14; Fatih Orhan, *İslam Ceza Hukukunda İrtidat Ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Adana, 2014), 21.

2.2.1. Hanefî Mezhebine Göre Namaz Kılmayanlar İçin Dünyevî Müeyyideler

Hanefilere göre *tembellik* ve *ihmal etme* yüzünden namaz kılmayan bir kimse fasık kabul edilir. Bu kişi büyük günahlardan birini işlemektedir. Böyle bir kimse hemen ölümle cezalandırılmaz. İslâm Devletinin başkanı ya da yetkilendirdiği yargılayıcılar tarafından ta'zir cezasıyla cezalandırılır. Tövbe edip namaz kılmaya başlayıncaya kadar hapsedilir ve vücudundan kan çıkıncaya kadar darp edilir. Ancak hapiste ihmal edilmez bilakis va'z u nasihate devam edilir. Yine de namaz kılmaya yanaşmazsa ölünceye kadar hapisanede bırakılır.²⁰¹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) göre mürtedin üç gün hapsedilmesi bir zorunluluk olmayıp Müstehaptır.²⁰² Ancak namazın farzietini inkâr etmediği sürece mürted sayılmaz ve İslâm milletinden çıkmış olmaz.²⁰³ Bundan dolayı fakihler, namazın farzietini inkâr edenlere verilecek cezayı, izah edileceği üzere irtidâd kapsamında değerlendirerek ceza öngörürler.²⁰⁴ Namazın farzietini inkâr etmediği halde ihmal ederek kılmayanlara ölüm cezası verilemeyeceği, bunun yerine ta'zir cezası ile hapis cezası arasında farklı cezaların verilebileceği konusunda Hanefî mezhebinin bu konuda öne sürdüğü birtakım deliller mevcuttur.

Hanefî mezhebinin Kur'ân-ı Kerîm'den delilleri

“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz derin bir sapıklığa düşmüştür.”²⁰⁵ Hanefilerin dayandığı bu âyete göre şirk koşmanın dışındaki günahları işleyenlerden dilediği kimseleri Allah-u Teâlâ'nın affedebileceği umudu olduğu, dolayısıyla namaz kılan bir kimsenin Allah-u Teâlâ'nın affına mazhar olabileceği âyetten çıkarılabilir.

²⁰¹ Tahtâvî, *Haşiyetü't-Tahtâvî*, 373.

²⁰² Merginânî, *el-Hidâye*, 2/406.

²⁰³ Şürünlülâli, Hasan b. Ammâr b. Alî el-Mısrî (1069/1659), *Nuru'l-izâh ve necâtü'l-ervâh fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk.: Muhammed Uneys, (y.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 76; Menbecî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Alî b. Ebî Yahyâ (686/1287), *el-Lübâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb*, thk.: Muhammed Fazl Abdülazîz el-Murâd, (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1994), 1/155.

²⁰⁴ Nevevî, *el-Mecmu' şerhü'l-Mühezzeb* (Dârü'l-Fikr, ts.), 3/14; Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, thk. Muhammed Ali Muavız - Salım Muhammed Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/235.

²⁰⁵ Nisa, 4/48.

Hanefî Mezhebinin Sünnetten Delili:

“Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şey sebebiyle helal olur: zina eden evlenmiş kimse, cana karşı can, dinini terk edip cemaatten ayrılan kişi.”²⁰⁶ Bu hadiste had cezası verilerek öldürülmesi helal olan kişiler arasında namazı terk eden kimse bulunmadığı için Hanefîler namaz kılmayan kimseyi had cezasıyla öldürülmesini meşru görmemektedirler. Başka bir hadiste Hz. Peygamber (sas) şöyle söylemiştir: “İnsanlar La ilahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Kim La ilahe illallah derse canını ve malını hakkı dışında benden korumuştur. Hesabı ise Allah’a aittir.”²⁰⁷ Yine başka bir hadiste Ebû Saîd Sa’d b. Mâlik (ö. 74/693-94) şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdular: “Kalbinde zerre miktarı imân bulunan kimse ateşten çıkacaktır.” Ebû Sa’d der ki :” Kim (bu söylediklerimden) şüpheye düşerse şu âyeti okusun: “Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz.”²⁰⁸²⁰⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde ifade edilmektedir ki kâfirler ebediyen cehennemden çıkmayacaklardır.²¹⁰ Kalbinde imân olup namazın farz olduğunu kabul eden, tembelliğinden dolayı namazını edâ edemeyen ancak belki de namazını kılmıyor olduğundan dolayı kalbi rahatsız olan bir kimsenin küfre düşmeyeceği umulur. Bu yüzden tedip edilip toplumdaki tecrit edilebilir ancak ölümle cezalandırılmaz.

2.2.2. Mâlikî ve Şâfiî Mezheplerine Göre Namaz Kılmayanlar İçin Dünyevî Müeyyideler

Namazın farz olduğunu bilip de sonra bunu inkâr eden kimse mürted olur ve üç gün tövbe etmesi telkîn edilir. Eğer tövbe etmezse küfre düştüğü için had cezası olarak İslâm Devletinin başkanı tarafından öldürülür. Mirası ganimet olarak hazineye aktarılır. Namazın bir rüknünü ya da bir şartını inkâr eden kimse de aynı hükme tabi olur. Buna karşılık mezhepte tercih edilen görüşe göre Şâfiîler ile Mâlikîler’e ve Hanbelî mezhebinde Ahmed b. Hanbel’den yapılan bir rivayete göre ihmal veya

²⁰⁶ Buhârî, “Diyat”, 6878; Müslim, “Kasame”, 1676.

²⁰⁷ Müslim, “İmân”, 32.

²⁰⁸ Nisa, 4/40.

²⁰⁹ Tirmizî, “Sıfat-u cehennem”, 2598.

²¹⁰ Bakara, 2/39, 217; Nahl, 16/29; Beyyine, 98/6.

tembellikten dolayı namazı terk eden küfürle ya da irtidatla itham edilmez.²¹¹ Bu hususta Hanefilerle aynı kanaatte oldukları görülür. Bir başka görüşe göre ise tembellikten veya önemsememekten dolayı namazı terk eden bir kimse İslâm Devletinin başkanı tarafından kılıçla öldürülür. Ancak küfre düşmesi sebebiyle değil had cezası olarak öldürülür.²¹² Bu hükümlerin dinî hayata müdahale amacı taşımayıp sosyal düzen mülâhazalarına dayalı olduğu anlaşılmaktadır.²¹³

Namaz için abdest almayan kimse de öldürülür. Sadece bir namazı bile terk eden kimseye ölüm cezası uygulanır. Ancak öğle namazını kılmayan kimse ikinci namazı ile cem etme ihtimalinden dolayı güneş batmadan ölüm cezası verilmez. Akşam namazını kılmayan kimse de yatsı namazı ile cem etme ihtimalinden dolayı fecir doğmadan ölüm cezası verilmez. Güneşin doğmasıyla sabah namazını kılmayan kimseye, güneşin batmasıyla ikindiye kılmayan kimseye, fecrin doğmasıyla da yatsı namazını kılmayan kimseye ölüm cezası verilir. Namazın vakti daraldığında namaz kılması telkin edilir ve vakti çıkarsa öldürüleceği haberi verilir. Yine de kişi kılmamakta ısrar eder de vakti çıkarsa o zaman katl cezası vacip olur.²¹⁴

İmam-ı Şâfiî namaz kılmayan kimseye nasıl muamele edileceğini şu sözleriyle açıkça anlatmıştır: “İslâm’a girip farz namazı kılmayan kimseye: “Niçin namaz kılmıyorsun?” denilir. “Unuttum” derse, “Öyleyse hatırladığında kıl.” denir. “Hastayım” derse, “Nasıl kılabiliyorsan öyle kıl. İster ayakta ister oturarak ister yatarak istersen de îmâ ile kılabilirsin.” denir. Eğer “Benim namaz kılmaya gücüm yetiyor çok da güzel edâ edebilirim. Benim üzerime farz olduğunu da biliyorum ama yine de kılmıyorum.” derse, ona şöyle denir: “Namaz senden başka birisinin yapabileceği bir şey değildir. Senin namazını sadece sen edâ edebilirsin. Kılırsan ne âlâ ama kılmazsan tövbe etmeni isteriz. Tövbe edip namazını kılırsan ne âlâ kılmazsan seni öldürürüz. Çünkü namaz zekât ve hacdan daha önemli bir ibadettir. Zira Hz. Ebû Bekir şöyle söylemiştir: “Eğer Rasûlullah’a zekât olarak verdikleri bir

²¹¹ Nevevî, *el-Mecmu’*, 2/146;

²¹² Sâvî, Ebû-l Abbas Ahmed b. Muhammed el- Halvetî (1241/1825), *Hâşiyetü’s-Sâvî ale’ş-Şerhu’s-sağîr*, (yy.: Dârü’l-Meârif, ts.), 1/240; Lahmî, Ali b. Muhammed, er-Rub’î, Ebû’l-Hasan (478/1085), *Et-Tebşıra*, (Katar: Vizaretü’l- Evkâf ve’ş-Şu’ûnu’l-İslâmiyye, 2011), 1/412.

²¹³ Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, 32/352.

²¹⁴ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/612; İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân en-Nefzî, el-Kayravânî (386/996), *en-Nevâdir ve’z-Ziyâdât alâ mâ fi’l-Müdevvene min gayrihâ mine’l-Ümmehât min mesâili Mâlik ve ashâbih*, (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1999), 14/537.

ipi dahi vermezlerse onlarla bu yüzden savaşırım. Allah-u Teâlâ'nın birlikte zikrettiği şeyleri ayırmayın." İmam Şâfiî sözlerine şöyle devam etmiş: Allah-u Teâlâ daha iyi bilir ama ben bu sözüyle şu âyeti kastettiğini zannediyorum: "*Namaz kılın, zekât verin.*"²¹⁵ ²¹⁶ Malîkî ve Şâfiî mezhebinin görüşlerine delil olarak gösterdikleri âyet ve hadisler şunlardır:

Mâlîkî ve Şâfiî Mezhebinin Delilleri:

Namaz veya zekât gibi ibadetleri "inkâr etmediği halde" yapmayan kişinin öldürüleceği yönündeki hükmün geçerliliği, Şâfiî mezhebindeki bazı müctehidler tarafından şu hadise dayandırılarak temellendirilmek istenmiştir:

Hiz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "*Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hiz. Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehadet getirinceye ve namaz kılıp zekât verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa İslâm'ın hakkı dışında benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.*"²¹⁷ Bu hadisin istidlâl yönü bir kimsenin kanının haram olması için gerekli şartlardan biri de namaz olduğudur. Bu hadisi Mâlîkî ve Şâfiî mezhebinin namaz kılmayanın öldürüleceğine delil olarak kullanmışlardır.

Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) şöyle rivâyet etmektedir: "*Halîlim (Hiz. Peygamber) (sas) bana şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "Öldürülse de yakılsan da Allah'a şirk koşmayasın. Kasten farz namazları terk etmeyesin. Kim farz namazları bilerek terk ederse onun üzerinden zimmet kalkar. İçki içmeyesin çünkü o bütün kötülüklerin anahtarıdır."*"²¹⁸

Öte yandan, namaz kılmayanların kâfir olmayacağına dair kullanılan deliller şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise*

²¹⁵ Bakara, 2/43.

²¹⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 11/29.

²¹⁷ Buhârî, "İmân", 25

²¹⁸ İbn Mâce, "Fiten", 1339.

dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."²¹⁹

H. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim bu namazları zayi etmeyip hafife almadan edâ ederse Allah katında ona cennete girme sözü vardır. Kim de bunları edâ etmezse Allah'ın böyle bir sözü yoktur. İsterse azap eder isterse cennetine koyar."²²⁰ Bu naslar namaz kılmayanların kâfir olmayacağına delil olmuştur. Zira bu naslarda namaz kılmayanların da Allah'ın meşiyetiyle cennete girme umudu olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuda İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) arasında şöyle bir münazara gerçekleşmiştir. İmam Şâfiî Ahmed b. Hanbel'e şöyle demiştir:

-Ahmed sen namaz kılmayan kâfir mi olur diyorsun?

-Evet.

-Eğer kâfir olursa ne ile müslüman olur?

-Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah (s.a.v) diyerek.

-Ama adam bu sözü söylemeyi terk etmedi ki zaten söylemeye devam ediyor.

-Namaz kılarak Müslüman olur.

-Kâfirin namazı sahih olmaz. Namaz kılmakla da Müslüman olduğuna hükmedilmez.

İmam Ahmed b. Hanbel ne diyeceğini bilememiş ve susmuştur.²²¹

2.2.3. Hanbelî Mezhebine Göre Namaz Kılmayanlar İçin Dünyevî Müeyyideler

Âkil, bâliğ olup namazla mükellef olduğu halde namaz kılmayan bir kimse üç gün boyunca her namaz vaktinde namaza davet edilir. Öldürmeden önce namaza davet etmek farzdır. Namazını kılarca ne âlâ kılmadığı takdirde ister vücûbiyetine imân etsin ister vücûbiyetini inkâr etsin öldürülür. Ancak yeni müslüman olduğu için ya da ıssız bir yerde yetiştiğinden namazın vacip olduğunu bilmediği için inkâr eden

²¹⁹ Nîsâ, 4/48.

²²⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 1420.

²²¹ Tâcüddîn es-Sübkî, Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, (yy.: Dârü'l-Hicr, 1413), 2/61.

bir kimsenin küfrüne hükmedilmeyip öncelikle namazın vacip olduğu öğretilir. Ancak Müslümanlar arasında yetişen birisinin namazın vacip olduğunu bilmediği iddiası kabul edilmeyip küfrüne hükmedilir. Çünkü Kitap ve Sünnette namazın vacip olduğu ile ilgili naslar çok açıktır. Müslümanlar da bunu asırlardır yapagelmiştir. Bu yüzden müslüman beldelerde yetişen bir kimsenin namazın farz olduğunu bilmiyor olması mümkün değildir. Namazın farz olduğunu inkâr etmesinin tek sebebi Allah-u Teâlâ'yı, Resûlünü ve ümmetin icmasını yalanladığı için inkâr ediyordur. Bu yüzden de ona mürted hükümleri uygulanarak önce tövbe edilmesi istenir. Tövbe etmediği takdirde ise öldürülür. Namazını bir hastalıktan veya engelli olduğu için namazın erkânını yapmaktan âciz olduğundan dolayı namaz kılmayan bir kimseye, namazla mükellef olan bir kimsenin üzerinden namaz ibadeti asla düşmeyeceği ve takatinin yettiği şekliyle kılması gerektiği söylenir. Ancak tembellikten veya önemsememekten dolayı namazını terk eden bir kimse namaza davet edilir. Kılmadığı takdirde öldürüleceği söylenir. Yine de kılmazsa katli vacip olmuştur. Lâkin öldürmeden önce üç gün hapsedilip namaz kılması için sıkıştırılır. Ve her vakit girdiğinde davet tekrarlanıp ölümle tehdit edilir. Tüm bunlara rağmen namazını kılmazsa kılıçla İslâm Devleti tarafından öldürülür.²²² Hanbelî mezhebinin bu görüşleri şu naslara dayanmaktadır:

Hanbelî Mezhebinin Delilleri

Kur'ân-ı Kerîm'den delilleri

Bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: “*Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”²²³ Hanbelî Mezhebine göre bu âyette serbest bırakma şartı olarak tövbe ettikten sonra namaz kılma şartı da mevcuttur. Bu yüzden namaz kılmayanın cezası yakalanıp hapsedildikten sonra tövbe etmedikleri takdirde öldürülmedir. Ancak bu âyet o günkü savaş ortamındaki müşriklerden

²²² İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed b. Kudâme (620/1223), *el-Muğnî*, (Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 3/351.

²²³Tevbe, 9/5.

bahsetmektedir. Âyetin Arapça metnindeki المشركون kelimesindeki "lam-ı tarif"ten bunu anlayabiliriz.

Yine başka bir âyette: “*Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilmek isteyenler için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz.*”²²⁴ Bu âyette bir kimsenin din kardeşi vasfını taşıyabilmesi için namaz kılması gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat bu âyetin öncesine baktığımızda da *onlar* zamiriyle müşriklerden bahsedildiği görülmektedir.

Sünnetten Delilleri

Hanbelîler öncelikle şu üç hadis-i şerif çerçevesinde görüş bildirirler:

"*Küfür ile iman arasında namazın terki vardır.*"²²⁵

"*Küfür (veya şirk) ile kulun arasında namazın terki vardır.*"²²⁶

"*Onlarla bizim aramızdaki ahd namazdır. Kim onu terk ederse kâfir olur.*"²²⁷

Bu üç hadiste de namazın terki ile küfür arasında açıkça bağlantı kurulmuştur. Tirmizî'deki (ö. 279/892) bu hadislerin bulunduğu namazın terki babının *îmân* kitabında geçmesi dikkat çekmektedir. Ancak üçüncü hadisteki *onlar* zamirinden kastedilen kişiler münafıklardır. Çünkü kalplerin içini ancak Allah bilir. Biz kullar olarak zahir ile amel ederiz. Bu yüzden münafıklara da dünyevî hüküm olarak müslüman muamelesi yapılır. Ama onlar dış görünüş itibariyle kıldıkları namazı da terk ederse kâfir olmuştur.

Başka bir hadiste: “*Sizin üzerinize birtakım emirler atanacaktır. Onların bazı işlerini iyi bulur bazı işlerini hoş bulmazsınız. Kim hoş karşılamazsa günahattan beri olmuştur. Kim de onların kötülüklerine karşı çıkarsa kurtuluşa ermiştir. Ancak kim onlardan razı olur ve onlara tâbi olursa o günah işlemiş olur. Dediler ki ‘Ya Rasûlallah onlarla savaşmayalım mı?’ Hz. Peygamber de (sas) ‘Sizinle birlikte*

²²⁴ Tevbe, 9/11.

²²⁵ Müslim, "Îmân", 134; Tirmizî, "Îmân", 134.

²²⁶ Tirmizî, "Îmân", 9.

²²⁷ Tirmizî, "Îmân", 2621.

*namaz kıldıkları sürece onlarla savaşmayın.’ dedi,*²²⁸ buyrulmuştur. Bu hadiste de namazın bir îman alameti olduğu görülmektedir.

Hz. Ömer (r.a şöyle söylemiştir: “Namazı terk edenin İslâm’dan nasibi yoktur.”

Hz. Ali (r.a.) (ö. 40/661) ise: “Namaz kılmayan kişi kâfirdir.” demiştir.

İbn Mesut (r.a.) (ö. 32/652-53) şöyle söylemiştir: “Namaz kılmayanın dini yoktur.”

Abdullah b. Şekîk (r.a.): (ö. 82/701) “Rasûlullah’ın ashabının namazdan başka terk edildiği takdirde küfre götürdüğünü söyledikleri bir ibadet yoktu. Çünkü namaz tıpkı şehadet gibidir, onunla dine girilir ve onunla dinden çıkılır.” demiştir.

Hafız Abdülhak el-İşbîlî (ö. 582/1186) kitabında şöyle söylemiştir: “Tembellikten dolayı namaz kılmayanların küfre düşmeyeceği görüşünde olan âlimler namaz ve küfür arasında bağlantı kuran hadisleri ‘nimetin küfrü, nankörlük (كفر النعمة)’ ya da ‘dinden çıkarmayan, inkâra götürmeyen küfür (كفر دون كفر)’ olarak yorumlamışlardır. Hadislerdeki ifade edilen küfr kelimesi de şu hadislerdeki küfr kelimesi ile paralel anlamdadır. “فمن رغب عن أيه فهو كفر لا ترغبوا عن آباءكم” (Babalarınızdan yüz çevirmeyin. Kim babasından yüz çevirirse o kâfirdir (nankördür).²²⁹ “

Başka bir hadiste “سياب المسلم فسوق و قتاله كفر” (Müslümana sövmek fasıklık, müslümanı öldürmek ise küfürdür.)²³⁰ buyurulmuştur.²³¹ Oysa babaya itaatsizlik ve haksız yere adam öldürmek büyük günah olmakla beraber dinden çıkarıcı fiiller olmadığı halde bu hadiste bu eylemler için küfr ifadesi kullanılmıştır. Namazla küfür arasında alaka kuran hadisler de bu bağlamda ele alınabilir.

²²⁸ Müslim, “İmâre”, 62.

²²⁹ Buhârî, “İmân”, 113.

²³⁰ Müslim, “İmân”, 28.

²³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Salât ve ahkâmu târikihâ*, (Medine: Mektebetü’s-Sekafe, ts.), 54.

Mu'tezile mezhebine göre namazı terk eden kimse sadece hükmen değil hakikaten de kâfir olur. Çünkü Mu'tezile mezhebine göre iman, dinin farz kıldıklarını yapıp sakındırdıklarından kaçmaktır.²³²

2.2.4. Beş Vakit Namazın Terkinin Uhrevî Müeyyideleri

Namazın İslâm dinindeki yeri son derece mühimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde namaz emrine sık sık rastlanmakta ve namaz kılanlar cennetle müjdelenerek teşvik edilmekte ve namaz kılmayanlara ise cehennem hatırlatılmaktadır. Naslardan, namaz kılmayanların uhrevî âlemde hiç de hafife alınamayacak bir azaba düçar olacağı anlaşılmaktadır.

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezhebine göre namazın farziyetine inanmayanlar küfre düştükleri için onların cezası cehennemde ebedi olarak kalmaktır. Ancak namazın farziyetini inkâr etmediği halde tembellikten dolayı namaz kılmayanlar küfre düşmediği için cehenneme girip cezalarını çekecekleri belirtilmekle beraber orada ebedî olarak kalmayacakları umulur.²³³ Hanbelî mezhebi ise namazın farz olduğunu inkâr etmese bile namaz kılmayanlar kâfir kabul edildiği için sadece müminlere va'dedilen cennete giremeyecekleri ve cehennemde ebedî olarak kalacağı görüşündedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz kılmayanlarla ilgili şöyle buyrulmaktadır: “*Onlara, “Rükû edin (namaz kılın)” dendiği zaman rükû etmezler. O gün vay yalanların haline!*”²³⁴

Yine bir âyet-i kerîmede: “*Onlar cennettedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: ‘Sizi Sekar’a (cehenneme) ne soktu?’ Onlar şöyle derler: “Biz namaz kılanlardan değildik.”*”²³⁵ Bu âyette cehenneme girenler cehenneme girme nedeni olarak namazı terk etmeyi göstermişlerdir.

²³² Cemâl el-Malâfî, Yusûf B. Mûsâ b. Muhammed Ebü'l-Mehâsin (803/ 1400), *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*, (Beyrut: Alemü'l-Kütüp, ts.), 1/96.

²³³ Tahtâvî, *Haşiyetü't-Tahtâvî*, 373.

²³⁴ Mürselât, 77/48, 49.

²³⁵ Müddesir, 74/40-43.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de “*Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.*”²³⁶ buyrulmuştur.

Hadis-i şeriflerde namaz kılmayanlara âhirette uygulanacak cezalardan bahsederken şu şekilde ifadeler yer verilmiştir: “Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim bu namazları zayi etmeyip hafife almadan edâ ederse Allah katında ona cennete girme sözü vardır. Kim de bu namazları edâ etmezse Allah’ın böyle bir sözü yoktur. İsterse azap eder isterse cennetine koyar.”²³⁷

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği ameli namazıdır. Eğer o tamsa kurtulmuş ve felaha ermiştir. Eğer o tam değilse kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır. Eğer farz namazlarından eksik varsa Rab Teâlâ şöyle buyurur: ‘Bakın bakalım kulumun nâfile namazı var mı?’ (Eğer varsa) farzlarından eksik olanlar nâfilelerle tamamlanır. Sonra diğer ibadetlere de aynı yöntem uygulanır.”²³⁸

Yine bir hadiste: “Kim ikinci namazını terk ederse ameli boşa gitmiş olur.”²³⁹ buyrulmuştur.

2.2.5. Cuma Namazının Terkinin Müeyyideleri

Cuma namazı, mükellefiyet şartlarını taşıyan her erkeğin cuma günleri öğle vaktinde öğle namazı yerine cemaatle edâ etmesi gereken bir ibadettir. Farziyeti kitap sünnet ve icmâ ile sabittir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*”²⁴⁰

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:” *Cuma namazını eda etmek şu dört kişi hariç her müslümana vacip bir haktır: köle, kadın, çocuk ve hasta.*”²⁴¹

“*Kim mazeretsiz olarak üç cuma namazını terk ederse Allah onun kalbini mühürler.*”²⁴²

²³⁶ Meryem, 19/59.

²³⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 1420.

²³⁸ Tirmizî, “Salât”, 413.

²³⁹ Buhârî, “Mevakıt’us- salât” 553.

²⁴⁰ Cuma, 62/9.

²⁴¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 1067.

Burada kalbin mühürlenmesinden kasıt kalbin katılaşması ve dinî hassasiyeti kaybetme olarak anlaşılabilir. Bazı âyetlerdeki kâfirlerin kalplerine mühür verilmesiyle aynı anlamı içermediği düşünülmektedir. Öte yandan hadislerdeki, cuma namazını terk edenin kalbinin mühürleneceğini, münafıklar veya gafiller zümresine yazılacağını gösteren ifadeler söz konusu kimselerin kâfir ve mürted oldukları anlamına gelmemektedir. İlk dönemlerde, büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu iddia eden veya ne mümin ne de kafir olmayıp ortada kaldıkları düşüncesine sahip Hâricilik veya Mutezile gibi, marjinal görüşlerin savunucusu siyasî/itikadî mezhepler olmuştur. Ancak bu görüşler İslâm dünyasının ana bünyesini oluşturan ve Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenen Ehl-i sünnet düşüncesi karşısında tutunamamışlardır. Dolayısıyla cuma namazı gibi önemli bir farzı terk edenlerin kâmil bir kulluktan mahrum kaldıklarını, niteliksiz ve zayıf bir imana sahip olduklarını söylemek imkân dâhilinde olmakla beraber onları İslâm'ın dışında saymak mümkün görünmemektedir. Ancak, cuma namazını terk etmeleri sebebiyle bu kimselerin kalbinde oluşan kasvetin ve hakka ve hayra karşı duyarsızlığın, uzun veya kısa vadede kendileri hakkında itikadî ve amelî bakımdan çok daha kötü sonuçlar doğurması da güçlü bir ihtimal olarak görülebilir.²⁴³

2.2.6. Cemaatle Namazın Terki

Cemaatle namaz kılmak müslümanların birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirir. Zengin fakir, genç ihtiyar herkesin aynı safta omuz omuza namaz kılması zihinlere müslümanların eşit olduğu anlayışını zerk eder. Aynı mekânda namaz kılmanın mânevi şuurunu birlikte yaşayan müslümanların aralarındaki kardeşlik bağı da güçlenir ve birbirlerinden haberdar olarak birbirlerinin sıkıntılarını paylaşma ve mutluluklarına ortak olma imkânı artar. Ayrıca cemaat ruhuyla hareket edildiği için namazlarda tembellik azalır ve daha mâneviyatlı namazlar edâ edilmiş olur. Müslümanlar bu kazanımların şuuruyla cemaate katıldıkları takdirde sosyal ve bireysel anlamda sağlıklı bir toplum yetişmiş olur.

²⁴² Ebû Dâvûd, “Salât”, 1052.

²⁴³ Çelikan, Serkan, “Üç Cuma Namazının Terki Hakkındaki Halk İnancının Hadis Kaynaklarındaki Yeri”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Haziran 2020, 20.

Bu sebeplerden ötürü İslâm dini cemaate büyük önem vermiş ve cuma ve bayram namazları için cemaat şartı koymuştur. Beş vakit namaz için de cemaate katılımı teşvik etmiş ve bir mazereti olmadığı halde cemaate katılmayanlar eleştirilmiştir. Hz. Peygamber de (sas) hayatı boyunca cemaatle namaz kıldırılmış yaşamının son günlerinde hastalığı ağırlaştığında bile cemaate katılmaya gayret etmiştir. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de düşman korkusunun olduğu zamanlarda bile cemaatle namaz kılınması istenerek asıl olanın namazın cemaatle kılınması olduğu vurgulanmıştır.²⁴⁴

Hz. Peygamber (sas) cemaatle kılınan namazın kişinin münferit olarak kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha faziletli olduğuna dikkat çekmiş²⁴⁵ ve şu hadisinde cemaate mazeretsiz olarak katılmayanları evlerini başlarına yıkmayı arzuladığını ifade etmiştir: “*Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki ateş yakılması için odun toplanmasını emretmeyi, sonra da namaz için ezan okunmasını, daha sonra da bir kimseye emredip imam olmasını, sonra da cemaatle namaza gelmeyenlere gidip evlerini yakmayı düşündüm.*”²⁴⁶ Yine başka bir hadisinde ise: “*Üç kişi bir köyde veya kırsalda bulunur ve namazlarını cemaatle kılmazlarsa, şeytan onlara musallat olur. O zaman cemaatten ayrılma. Çünkü kurt sadece sürüden ayrılan kuzuyu yer.*”²⁴⁷ buyurarak cemaatin birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirdiği yönüne vurgu yapmıştır.

Dört mezhebin ittifakıyla farzları cemaatle kılmak meşrudur, hatta övülmüştür.²⁴⁸ Öyle ki cemaatin gösterilmesi yani gizli cemaat olunmaması vacibdir. Cemaatle namazı bir belde halkının tamamı terkederse, kendileriyle harbedilir.²⁴⁹ Ayette "beraber ruku edin" şeklindeki mutlak olarak geçen emri, Hanefî ve Malikiler, cemaatle namaz kılmayı kemale vesile kabul ederek, sünnet-i müekkede olarak kabul etmişlerdir.²⁵⁰ Delilolarak, Hz. Peygamberin (sas) cemaatle namaz kılmanın 27 kat

²⁴⁴ Nisa, 4/102.

²⁴⁵ Buhârî, “Ezan”, 645.

²⁴⁶ Buhârî, “Ezan”, 644.

²⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 547.

²⁴⁸ Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî muhtasarı tecrid-i sarîh tercüme ve şerhi*, 12 cilt (Ankara: DİB Yayınları, 1980), 2/424.

²⁴⁹ Dîmeşkî, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu Rahmeti'l Ümmeti fi ihtilafi'l Eimme*. trc. Ali Arslan-Mahfuz Aksu, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1981), 213.

²⁵⁰ Meydanî, Ebul Hasan Ahmed b. Muhammed, *el-Lübab fi şerhi'l-Kitab*, (Mısır: yy, 1960), 1/178; İbn Rüşd, *Bidayetül-Müctehid*, 1/206.

daha fazla sevap alacağı hadisini²⁵¹ gösterirler. Ayrıca, cemaatin cuma namazı için şart olduğunu ileri sürmektedirler. Şafilere göre ise, cemaatle namaz kılmak farz-1 kifayedir. Bu görüş onların en meşhur görüşlerinin yer aldığı Muğnil-Muhtac'da geçer.²⁵² Şâfiî mezhebindeki âlimlerden bazılarına göre farz-1 kifâye olmakla beraber farz-1 ayn olduğu da söylenmiştir.²⁵³ Ancak, tercih edilen fetvalarına göre cemaatle namaz kılmak onlara göre de sünnettir.²⁵⁴

Beş vakit namazı cemaatle kılmanın hükmü Mâlikîlere göre de sünnet-i müekkededir. Öte yandan aynı mezhep içinde dahi cemaatle namaz kılmayı farz/vacip görenler vardır. Mesela, vakit namazlarının cemaatle ifasını farz-1 ayn olarak görenler, başta Hanbeliler olmak üzere Hanefîlerin mezhep görüşlerinin birçoğunu kendisine isnad ettikleri Abdullah b. Mesud, Davud b. Ali, Ata, Ebu Sevr, Ebu Musa el-Eş'ari ile bazı Hanefî,²⁵⁵ Şafîî ve Malîkîlerdir.²⁵⁶ Hanefîlerden Kerhî, Tahâvî, Kâsânî, İbn-i Nuceym, İbnü'l-Hümam, İbn Abidin gibi fakihlere göre cemaatle namaz kılmak vaciptir ve Hanefî mezhebinde asıl görüş de budur.²⁵⁷ Fakat farz namazların cemaatle kılınmasını farz veya vacip gören Hanbeliler ve Hanefîler bunun bir sıhhat şartı olmadığını ilave ederler. Yani kişi bir vakit namazını cemaat ile kılmamış ise, namazı kabul olmakla birlikte günah kazanmış olur.²⁵⁸

Zikredilen farklı kanaattaki âlimlere rağmen Hanefî ve Mâlikîlerin çoğunluğu, cemaatle kılınan namazın kişinin münferit olarak kıldığı namazdan yirmi

²⁵¹ Buhari, "Ezan", 30; Müslim, "Salat", 272.

²⁵² Şirbinî, *Muğnil Muhtac*, 1/229.

²⁵³ Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, 1/466; İbn Kâdi Şühbe, Bedreddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebi Bekr el-Esedî eş-Şâfiî (874/1470), *Bidâyetü'l-muhtac fi şerhi'l-Minhâc*, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2011), 1/322; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/369.

²⁵⁴ Dimeşkî, *Kitabu Rahmeti'l-Ümme*, 213.

²⁵⁵ İbn Abidin'e göre bunlar genellikle Irak Hanefîleridir. Bk. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdillaziz ed-Dimeşkî, *Reddül-muhtâr ale'd-ürri'l-muhtâ şerhi Tenvîri'l-epsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/552-554.

²⁵⁶ Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (Beyrut: Dârül-Kütübi'l-ilmîyye, 1994), 2/297; Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi, *el-Mecmû' şerhü'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî* (Cidde: Mektebetü'l-irşad, t.y.), 4/84, 87; Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Makdisi İbn Kudame, *el-Muğnî* (Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1997), 3/5.

²⁵⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 1/552; Zeynüddin Zeyn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1/365; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 1/91-92; İbnül-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, 1/355; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 1/552-554.

²⁵⁸ Buhâtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, 1/453, 454.

yedi derece daha faziletli olduğunu söyleyen hadisi delil sayarak cemaatle namaz kılmayı fazilete hamlederler. Çünkü bu hadiste cemaatle namaz kılmanın fazilet kazanmaya vesile olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹ Bir ibadeti yapmanın, terkinden faziletli olduğunun ifade edilmesi o ibadetin terkinin cevazını çağırıştırır. Ahmed b. Hanbel'e göre ise beş vakit namazı cemaatle kılmak gücü yeten erkeklere farz-ı ayndır.²⁶⁰ Delil olarak ise: “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.*” âyetini göstermişlerdir. Çünkü rükû edenlerle birlikte rükû etmek cemaate katılarak birlikte rükû etmeyi ifade eder. Mutlak emir de amelin vucûbuna delalet eder.²⁶¹ Bazı âlimlerce genç kadınların cemaate gelmeleri fitne sebebiyle mekruh olur denmişse de âlimlerin çoğunluğu kadınların imkân bulduklarında cemaate gelmeleri müstehab veya mübahtır demişlerdir. Ancak onlara erkeklerde olduğu gibi bir zorunluluk yoktur.

İslâm âlimleri, özürsüz cemaati terk etmenin, ta'ziri gerektirdiği sonucunu çıkarmışlardır. Cemaati terk eden kimsenin toplum içindeki değeri düşer, böyle kimselerin şهادeti kabul edilmez. Hz. Peygamber (sas), cemaate gitmeyen kimselere tepki gösterdiği için cemaate gitmeyen kimselere ses çıkarmayan kimselerin de günaha girecekleri ifade edilmiştir. Hatta bir yerin ahalisi cemaati tamamen terk ederlerse onlara savaş açılır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ezan, mescid ve cemaatle namaz o bölgede tamamen iptal edilmiş demek olur. Kısaca hadislerdeki cemaate gelmeyen erkeklere hitab eden tağlîz ifadelerinden dolayı cemaati terk etmek İslâm âlimlerince kerih görülmüştür.²⁶²

2.2.7. Çocuğun ibadet Sorumluluğu ve Namazı Terk Etmesinin Müeyyidesi

İbadetlerin bağlı bulunduğu niyet, temyiz kabiliyeti ve akli gerektirdiğinden dolayı ibadet ehliyetine sahip olmak için mümeyyiz olmak şarttır. Buna göre bütün mümeyyiz insanlar, ibadet ehliyetine sahiptir ve yaptıkları ibadetler sahihtir. Mümeyyiz çocuk ibadetlerle mükellef olmasa da onun kıldığı namazlar ve tuttuğu

²⁵⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* 1/155.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (241/855), *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmam Ahmed – el-fikh*, (Feyyûm: Dârü'l-Felâh, 2009), 6/269.

²⁶¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i'*; 1/155.

²⁶² Sancaklı, Saffet, “Cami'de Cemaatle Namaz Kılmanın Dini, Sosyal ve Psikolojik Açından Önemi ve Etkisi”, *Academic Knowledge* 1, (2018), 1-18.

oruçlar sahihtir ancak onun sevaba ihtiyacı olmadığından sevabı ona bu ibadeti yaptıran ebeveynine aittir. Akil çocuk başkası adına hacca gidebilir. Kurban kesmeyi gerektiren bir ihram yasağı işlese bile ceza çekmez. Çünkü mükellef değildir. Bu durumda adına hac yaptığı kişi de ceza ödemez. Zira bu kişi çocuğa yasak işlesin diye vekâlet vermemiştir.²⁶³

Âkil bâliğ olmayan bir kimseye namaz kılmak farz değildir. Ancak ebeveynleri küçük yaşlardan itibaren namazı çocuğa sevdirmeli ve onu namaz kılması için teşvik etmelidirler. Ancak namaz kılmayan çocuğa herhangi bir ceza verilmesi gerekir mi? Ve şu rivayet nasıl anlaşılmalıdır?

”Bir çocuğa yedi yaşına geldiğinde namazı emredin. On yaşına geldiğinde ise (namaz kılmazsa hafifçe) onu dövün. (واضربوهم)”²⁶⁴

Bir Müslüman çocuğun “kimliğini” şekillendirecek olan namaz ibadetinin, yedi yaş gibi erken bir zamanda öğretilmeye başlanarak sıkı takibe alınmasının, din eğitiminde vazgeçilmez yeri olduğu aşikardır. Eğitimin en güzel şeklinin, şiddete başvurmak yerine, çocuktan istenileni “bizzat yaşamak ve ona canlı örnek olmak” olduğu da bilinen bir gerçektir. Böyle yapıldığı takdirde çocuk, namazın tıpkı oturup kalkmak, yemek içmek gibi tabii bir davranış olduğunu görecektir ve namaz kılmadığı zaman kendisinde bir eksiklik bulunduğunu fark edecektir.

Hadis metninde emir ve tavsiye buyrulan “darb”, kökleri Hz. Peygamber’den en az 1500 yıl geriye uzanan bir te’dîb yönteminin daha sınırlı biçimde devam mahiyetinde anlayabiliriz. Ancak bu bir “tek çare” değil, “son çare” olarak telakki edilmelidir. Anne ve babanın yedi ile on yaş arasında, üç yıl süreyle bilfiil örnek olmak ve her namaz vaktinde iyilik ve güzellikle binlerce kez çağrı ve teşvikte bulunmak üzere belli aşamalar geçmelerinden, bu da yetersiz kaldığı takdirde uyarı ve tehditte bulunmalarından sonra; on yaşında namaz kılmamakta direnen evlatlarına, miktar ve mahalli belli olan ölçülü bir “darb” uygulama haklarını ellerinden almanın, hatta bunu modern eğitim metodlarından getirilen genel içerikli argümanlarla destekleyerek hadis metninin sünnetle bağdaşamayacağına yormanın, rivayet tekniği

²⁶³ Çeker, Orhan, *İslâm Hukukunda Çocuk*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2015), 50 ve 62.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 494.

açısından olduğu kadar sosyal gerçeklik alanında da bazı problemler doğurması kuşkusuzdur.²⁶⁵ Bizim kanaatimiz bu şekilde olmakla birlikte sözü geçen hadisin senedinin zayıf olduğunu ve hadis metninde yer alan *darḥ* kelimesine vurmak dövmek anlamlarını vermenin çok yanlış olduğunu, bu kelimeye çocuğu baba ile birlikte camiye götürmek, çocuğa sorumluluk kazandırmak, inşa ve ihya gibi anlamlar vermenin doğru olmayacağını ifade eden çalışmalar da mevcuttur.²⁶⁶

2.3. ZEKÂT VERMEYENLER İÇİN MÜEYYİDELER

İslâm'ın temel taşlarından biri olan zekât ibadetiyle mükellef olan her Müslüman zamanı geldiğinde zekât ibadetini ilk fırsatta eda etmelidir. Zekât ibadeti İmam Malik, Ahmed b. Hanbel, İmam Nevevî (ö. 676/1277) gibi pek çok âlime göre vücubiyeti ale'l-fevr olan ibadetlerdendir.²⁶⁷ Bu yüzden zekâtını ödeme zamanı gelen Müslümanın üzerindeki bu hakkı bir an önce teslim etmesi gerekmektedir.

2.3.1. Zekât Vermeyenler İçin Dünyevî Müeyyideler

Zekât ibadetinin farziyeti kat'î olduğundan bu ibadetin inkârı kişiyi küfre götüreceği hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. İslâm'ı yeni kabul etmiş bir kimse cehaletinden dolayı zekât ibadetinin farz olduğunu kabul etmemesi onu küfre götürmez. O kimseye İslâm'ın esasları öğretilir. Ancak bu ibadetin farziyetini bile bile inkâr eden bir kimse zekâtını veriyor olsa bile dinin temel esaslarından birini yok saydığından mürted sayılır. Bu kimseye üç gün tevbe etmesi telkin edildikten sonra inkârında ısrar ettiği takdirde İslâm Devlet başkanı tarafından mürted hükümleri uygulanır.²⁶⁸

²⁶⁵ Dayhan, Ahmet Tahir, “Çocuğun Namaz Eğitimi ile İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili”, *Marife Dergisi*, sayı: 26, 2003, 29-58.

²⁶⁶ Kazan, Tahsin, “Namazın Terki Nedeniyle Çocuğun Dövülmesini İfade Eden Rivayetin Farklı Yorumlanması”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, Ekim 2019, 109-149.

²⁶⁷ Hüsameddîn b. Mûsâ Muhammed b. Afâne, *Yeselüneke ani'z-zekât* (Filistin: Lecnetü Zekâtü'l-Kudüs, 2007), 33.

²⁶⁸ Bedreddîn Aynî, *el-Binâye* 3/290; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/62; Mustafa el-Hin, Mustafa el-Buğa, Ali eş-Şerbeci, *El-Fıkhü'l-menhecî alâ mezhebi'l-İmam Şafî*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 2/14; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/7; İbn Bezîze, Ebû Fâris (Ebû Muhamed) Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed el-Kuraşî, et-Temîmî (673/1274), *Ravzatü'l-müstebîn fi şerhi kitabu't-Telkîn thk.*: Abdüllatif Zükağ, (y.y.:Dâr-u İbn Hazm, 2010),1/437; Abdülazîz b. Bâz, Abdullah b. Abdurrahman (1420/1999), *Mecmû'u fetâvâ ve makâlât mütenevvia*, (Suudî Arabistan: Riâsetü İdâreti'l- Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftâ', ts.), 14/228; İbn Cüzey el-Kelbî, Ebû'l-Kâsım Muhammed

Zekâtın farz bir ibadet olduğunu inkâr etmediği halde önemsemediğinden ya da cimriliğinden dolayı bu vecibeyi yerine getirmeyen bir kimse fasık hükmünde olmakla beraber küfre düşmez.²⁶⁹ Bu konuda âlimlerin ittifak ettiği söylenmiştir.²⁷⁰ Ancak Mâlikî mezhebinden İbn Hubeyb küfre düşer demiştir.²⁷¹ Zekât vermeyen bir kimsenin küfre düşmeyeceğine delil olarak şu âyet burada zikredilebilir. “*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan, kuşkusuz derin bir sapıklığa düşmüştür.*”²⁷² Bu âyette şirk dışındaki bütün günahların bağışlanmasının Allah’ın meşetiyle mümkün olduğu belirtilmiştir. Şu hadis de zekât vermeyen kimsenin küfre düşmeyeceğine delil olarak gösterilmiştir.²⁷³ “Altın ve gümüşe sahip olup da bunların hakkını eda etmeyen kimse için kıyamet günü ateşten tabakalar oluşturularak cehennem ateşinde ısıtılır. Bu ateşten tabakalarla vücudunun yan tarafı, alını ve sırtı dağlanır. Bu tabakalar soğuyunca yeniden ısıtılır. Uzunluğu elli bin sene olan bir günde kulların hesabı görülüp de cennete mi cehenneme mi gideceği belli oluncaya kadar bu böyle sürer.”²⁷⁴ Bu hadiste zekât vermeyen bir kimsenin cennete gitme umudundan bahsedilmiştir. Oysa Müslüman olmayan bir kimsenin cennete giremeyeceği bilinmektedir.

Zekât ibadetinin farz olduğunu inkâr etmediği halde cimriliğinden ya da önemsemediğinden dolayı bu vecibeyi yerine getirmeyen kimsenin zekâtının İslâm devlet başkanı ya da vekili tarafından zorla alındığına dair İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.²⁷⁵ Bu hükmün istinat ettiği âyet ise: *Onların mallarından, onları*

b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (741/1340), *el-Kavânîni’l-fıkhîyye*, (yy.ts.), 67; Merdâvî, Alâüddin Ebü’l-Hasen Alî B. Süleymân b. Ahmed (885/1480), *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-racih mine’l-hulâf*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Kahire: Hicrun li’ttübâa’ti ven-neşr ve’t-tevzi’ ve’l-i’lân, 1995), 7/144.

²⁶⁹ Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277), *el-Mecmu’ şerhu’l-Mühezzeb*, (y.y.: Dârü’l-Fikr, ts.), 5/334; Yusûf b. Muhammed Alî el-Ğafiz, *Şerhu Kitâbü’l-îmân*, (Şebeketül islamiyye), 4/20; Adevi, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükerrrem es-Saîdî, (1189/1775), *Haşiyetü’l-Adevî alâ Kifâyeti’t-talib er-reyyânî*, thk.: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1994), 1/473.

²⁷⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 3/1794.

²⁷¹ Adevi, *Haşiyetü’l-Adevî*, 1/473.

²⁷² Nisa, 4/48.

²⁷³ Yusûf b. el-Ğafiz, *Şerhu Kitâbü’l-îmân*, 4/20.

²⁷⁴ Müslim, “Zekât”, 987.

²⁷⁵ İbn Battâl, Alî b. Halef b. Abdilmelik, Ebü’l-Hasan (449/1057), *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî li İbni Battâl*, thk.: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî, (Riyad, Dârü’n-Neşr, 2003), 3/391; Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277), *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. El-*

kendisiyle arındıracağı ve temizleyeceği bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et.”²⁷⁶ Bu âyette Hz. Peygamber’e (sas) zekât toplama yetkisi verildiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’den sonra devletin başındaki halifeler ve devlet başkanları da bu hususta Hz. Peygamber’in (sas) statüsündedirler.²⁷⁷ Hz. Peygamber’in (sas) Muâz’ı (r.a.) (ö. 17/638) Yemen’e gönderirken söylediği şu hadis de bu hükme delil olarak gösterilebilir. “Allah’ın zenginlerden alınıp fakirlere verilmek üzere onların mallarına zekâtı farz kıldığını onlara bildir.”²⁷⁸ Bu hadisten de devlet başkanının zekâtı teslim alma ve teslim etme yetkisinin olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Zekâtını vermeyen kimse için devlet başkanı ihtiyaç gördüğü takdirde ta’zir cezası uygular.²⁸⁰ Eğer bu kimse imamın adil olmadığını düşündüğü için zekât vermek istemiyorsa ta’zir cezası uygulanmaz.²⁸¹

Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve yeni görüşünde İmam Şafî gibi birçok âlimin görüşüne göre devlet başkanı zekât vermektan imtina eden bir kimseden farz olan zekât borcunu zorla aldıktan sonra bu miktara ilave olarak başka malî bir ceza uygulamaz. İmam Şafînin kadîm görüşüne, İshâk b. Râhûyeh’e (ö. 238/853) ve Ahmed b. Hanbel’in arkadaşlarından biri olan Ebûbekir Abdilazîz’in görüşüne göre, zekât vermektan kaçınan kimsenin zekâtı elinden zorla alınmakla beraber ceza olarak malının yarısı da alınır.²⁸²

Malî ceza uygulanmayacağını savunan âlimler İbn Mâce’nin (ö. 273/887) kitabına aldığı şu hadisi delil olarak göstermişlerdir: “Malda zekâtta başka hak

Haccac, (Beyrut: Dârü İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, 1972), 1/200; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/90; San’ânî, Muhammed B. İsmâil b. Salâh B. Muhammed el-Hasenî el-Kahlânî Ebû İbrâhîm, İzzüddîn (1182/1768), *Sübülü’s-selâm*, (y.y.: Dârü’l-Hadîs, ts.), 1/521; Merdâvî, Alâüddîn Ebû’l-Hasen Alî B. Süleymân b. Ahmed (885/1480), *el-İnsâf fî ma’rifeti’r-racih mine’l-hulâf*, (Kahire: Hicrun li’ttübâa’ti ven-neşr ve’t-tevzi’ ve’l-i’lân, 1995), 7/144; İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavânîni’l-fikhiyye*, 67.

²⁷⁶ Tevbe, 9/103.

²⁷⁷ İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (463/1071), *el-İstizkâr*, thk.: Salim Muhammed Atâ- Muhammed Alî Muavviz, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 2/406.

²⁷⁸ Buhârî, “Zekât”, 139; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1584.

²⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Kenânî, Ebû’l-Fazl, Şihâbüddîn (852/1449), *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhul-Buhârî*, (Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1959), 3/360.

²⁸⁰ Merdâvî, *el-İnsâf* 7/144; Nevevî, *el-Mecmu’* 5/334; 1/473; Adevî, *Haşiyetü’l-Adevî*, 1/473; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/7.

²⁸¹ Nevevî, *el-Mecmu’* 5/334; Merdâvî, *el-İnsâf* 7/144; İbn kudame Ebû’l-Ferec *eş-Şerhu’l-kebir*, 7/145.

²⁸² Heyet, *el-Mevsû’ati’l-Fikhiyyeti’l-Küveytiyye*, (Küveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye), 23/231; Merdâvî, *el-İnsâf*, 7/144; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/7.

yoktur.”²⁸³ Ebu Hureyre’nin (ö. 58/678) rivayet ettiği bir hadise göre ise: “Bir bedevi Hz. Peygamber’e (sas) “Bana yerine getirdiğim takdirde cennete gireceğim bir ameli öğret” deyince Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdu: “Allah’a şirk koşmayarak ona ibadet etmen, farz namazları kılman, farz olan zekâtını vermen ve Ramazan orucunu tutmandır.” Bunun üzerine Bedevî “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki bundan daha fazlasını yapmayacağım.” dedi. Adam arkasını dönüp gidince Hz. Peygamber (sas): “Kim cennetlik birini görmek isterse bu adama baksın.” dedi.²⁸⁴ Bu hadisin istidlal yönü şu şekilde açıklanabilir: Bedevînin “Bundan daha fazlasını yapmayacağım” sözünü Hz. Peygamber (sas) takrir etmiştir. Bu söz ise zekâtını vermektan kaçınıp da daha sonra eda eden kimseye de câmi’ olan mutlak bir söz olduğundan zekâtını vermektan kaçınan bir kimsenin zekâtı elinden alınırken farz olan zekât borcuna ziyade yapılmaz.²⁸⁵ Ayrıca Hz. Peygamber’in (sas) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir zamanında zekât vermektan kaçınanlarla savaşıldığında bile zekâta ilave olarak mali bir ceza uygulandığına dair bir bilgi ya da bunun gerekliliği ile ilgili hiçbir söz nakledilmemiştir.²⁸⁶

Zekât vermektan kaçınan bir kimsenin zekât borcunun yanında malının yarısı ceza olarak alınacağı görüşünde olan âlimler ise Behz b. Hakîm’in rivayet ettiği şu hadisi delil olarak kullanmışlardır: “Sevabını umarak zekâtını veren kimseye ecri verilir. Kim onu vermektan kaçınırsa biz zekâtını ve malının yarısını Rabbimizin bir alacağı olarak ondan zorla alırız.”²⁸⁷ Ziyadenin olmaması gerektiğini söyleyen cumhur bu hadisin sahih olmadığı görüşündedirler.²⁸⁸ Bu iki rivayetteki zahirde görünen ihtilaf şu şekilde telfik edilmiştir: İslâm’ın ilk yıllarında malî cezalar mevcuttu. İbn Mace’nin kitabına aldığı hadisle birlikte ilk hadis neshedilmiştir.²⁸⁹ İbrâhîm el-Harbî (285/899) ise bu iki hadisteki görünen ihtilafi şöyle yorumlamıştır: Zekât vermektan imtina eden bir kimsenin farz olan miktarda ya da zekât

²⁸³ İbn Mâce, “Zekât”, 1789.

²⁸⁴ Buhârî, “Zekât”, 1397; Müslim, “İmân”, 15.

²⁸⁵ Subkî, Mahmûd Muhammed Hattâb (1352/1933), *ed-Dînü’l-hâlis ev İrşâdü’l-halk ilâ dîni’l-hak*, thk.: Emîn Mahmûd Hattap, (y.y.: el-Mektebetü’l-Mahmûdiyyetü’s-Sübkiyye, 1977), 8/114.

²⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/8;

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1575; Nesâî, “Zekât”, 2444.

²⁸⁸ Subkî, Mahmûd Muhammed, *ed-Dînü’l-hâlis*, 8/115.

²⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/8; Cemâl el-Malâtî, *el-Mu’tasar*, 1/267; Karâfi, Ebü’l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân (684/1285), *ez-Zahîra*, thk.: Muhammed Huccî- Saîd A’rab- Muhammed Bû Hubze, (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 10/3354.

hayvanlarının yaşında herhangi bir ziyade yapılmaz. Ancak ceza olarak malının en iyileri seçilerek kıymette malının yarısına kadar ulaşan bir ziyadeye gidilir. Bu konudaki yapılan yorumlardan bir diğeri ise şöyledir: Behz b. Hakîm'in rivayet ettiği hadisteki "malının yarısı" ifadesi ile kastedilen mallarının telef olması durumunda az bir malı kalsa bile malının yarısı alınarak borcu mutlaka ondan tam olarak alınır.²⁹⁰

Zekâtın vücûbiyetini kabul ettiği halde zekât vermemek için direnen kişi veya topluluk ile İslâm şariatlarını uygulayan Müslüman bir hâkim gerektiği takdirde savaşılabılır.²⁹¹ Bu hususta sahabîler ittifak etmişlerdir.²⁹² Zira Hz. Peygamberden (sas) sonra zekât vermektan kaçınanlarla Hz. Ebû Bekir savaşımış ve sahabelerden buna itiraz eden kimse olmamıştır.²⁹³ Hz. Ebû Bekir'in savaş hükmünü vermesinin dayanağı şu âyettir:²⁹⁴ "Eğer tövbe ederler, namazı kılip zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın."²⁹⁵ Bu âyetin istidlal yönü şu şekilde açıklanabilir: Müşriklerle savaşmayı bırakıp salıverilmeleri şu şartlara bağlanmıştır: Tövbe etmek, namaz kılmak ve zekât vermek. Bu şartları yerine getirmemeleri takdirde savaşmak caiz olur.²⁹⁶ Hz. Ebû Bekir savaş kararı alınca Hz. Ömer şöyle söylemiştir: "Hz. Peygamber (sas) 'İnsanlar La ilahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Kim La ilahe illallah derse canını ve malını hakkı dışında benden korumuştur. Hesabı ise Allah'a aittir.' dediği halde bunlarla nasıl savaşırın?" Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir de cevap olarak: "Vallâhi namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Zekât malın hakkıdır. Vallâhi Hz. Peygamber'e (sas) verdikleri bir deve yularını bile vermektan kaçınanlarla mutlaka savaşacağım."

²⁹⁰ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. El-Hattâb el-Büstî (388/998), *Me'âlimü's-Sünen*, (Halep, el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 2/33, 34.

²⁹¹ Menbecî, el-Lübâb 1/382; Merdâvî, *el-İnsâf* 7/144; İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, 67; İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, 14/537; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/1794; el-Hin, el-Buğa, eş-Şerbeci, *El-Fıkhü'l-menhecî*, 2/15.

²⁹² Nevevî, *el-Mecmu'* 5/334; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/391; Subkî, Mahmûd Muhammed, *ed-Dînü'l-hâlis*, 8/111;

²⁹³ İbn Kudâme *el-Muğnî*, 4/8; Râfî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Ebü'l-Kâsım el-Kazvîni (623/1226), *el-Azîz şerhu'l-Vecîz el-ma'ruf bi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk.: Alî Muhammed I'vaz-Adil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/465.

²⁹⁴ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî, el-Basrî ed-Dimeşkî (774/1373), *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, (y.y.: Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999), 4/111.

²⁹⁵ Tövbe, 9/5.

²⁹⁶ Bu üç madde İslâm'ın en önemli esaslarını temsil etmektedir. Şöyle ki müşriklerin tövbe etmesi İslâm'a girmesini ifade eder. İslâm'a girip şehadetten sonra yapılan en önemli ibadet Allah hakkı olan namazdır. Namazdan sonra ise yapılan ve kullarla ilgili olan en önemli ibadet ise zekât vermektir. Bu yüzden Kur'an-ı Kerîm'de pek çok yerde namaz ve zekât birlikte zikredilmektedir. bk.: İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 4/111.

deyince Hz. Ömer: “Vallâhi, Allah savaş için Hz. Ebû Bekir’in gönlünü açmıştır ve anladım ki doğru olan da budur.” demiştir.²⁹⁷

Savaşın sonunda İslam Devlet başkanı gâlip gelerek zekâtta kaçınan(lar)ı malı ile birlikte teslim alırsa ziyade olmaksızın zekât borcunu alır. Ve esir olarak alınmaz. Savaşın sonunda zafer elde etmekle beraber zekât borcu alınmaya muktedir olunmazsa zekâtta imtina eden kimse, zekâtını ödemeye çağırılarak üç defa tevbe etmesi telkin edilir. Tevbe ederek zekâtını eda ederse kabul edilir. Aksi takdirde kendisine katil cezası uygulanır ancak İmam-ı Ebû Hanîfe, İmam Şafî, İmam Mâlik ve Hanbelî âlimlerinden bazılarında göre mürted kabul edilmez. Hanbelî mezhebindeki racih görüşüne göre bu durumda küfrüne hükmedilir.²⁹⁸ Ahmed b. Hanbelî’den zekât vermektan kaçınarak kendisiyle savaşılan kimsenin küfrüne hükmedileceği rivayet edilmiştir. Meymûnî, (274/878-879) Ahmed b. Hanbelî’den rivayetle böyle bir kimseye mirasçı olunamayacağını ve cenaze namazı kılınamayacağını söylemiştir.²⁹⁹ Abdullah b. Mes‘ud ise şöyle söylemiştir: “Zekâtı terk eden bir kimse Müslüman değildir.”³⁰⁰ Zira Hz. Ebû Bekir zekât vermeyenlerle savaşınca onlar zor duruma düşüp Hz. Ebû Bekir’e “Zekâtımızı vereceğiz” dediklerinde Hz. Ebû Bekir: “Bizim ölülerimizin cennette sizin ölülerinizin cehennemde olduğuna şahitlik edinceye kadar zekâtınızı kabul etmem.” demiş ve onun bu sözüne sahabeden hiç kimse itiraz etmemiştir. Bu, zekât vermektan kaçınarak savaşp ölenlerin küfrüne hükmedileceğine işarettir. Cumhur buna cevap olarak Hz. Ebû Bekir’in savaştığı kimselerin zekâtın farzietini inkâr etmesi muhtemeldir. Çünkü onlar şöyle söylemişlerdir: “Biz Hz. Peygamber’in (sas) duası bizim için sükûnet olduğu için Hz. Peygamber’e (sas) zekâtımızı veriyorduk. Oysa

²⁹⁷ Buhârî, “Zekât”, 1399; Müslim, “İmân”, 32; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1556; Tirmizî, “İmân”, 2607; Nesâî, “Cihâd”, 3091.

²⁹⁸ İbn Kudâme *el-Muğnî*, 4/8; Yusûf el-Ğafiz, *Şerhu Kitâbü'l-İmân*, 4/20; Heytemî, Abdülhak, çev: Halil Müftüoğlu, *Kur’ân ve Sünnetten Delillerle İrtidat ve Mürtedin Hükümü*, (İstanbul: Hak Yayınları, 2015), 58.

²⁹⁹ Subkî, Mahmûd Muhammed, *ed-Dînü'l-hâlis*, 8/113; İbn Kudâme Ebû'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr* 7/147.

³⁰⁰ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (290/903), “*es-Sünne*”, (Dammam: Dârü İbnü'l-Kayyim, 1986), 1/373.

Hz. Ebû Bekir'in duası bizim için sükûnet değildir. Bu yüzden de ona zekâtımızı vermiyoruz.” Bu söz onların zekâtın vücûbiyetini inkâr ettiğini ifade eder.³⁰¹

Konuyla ilgili olarak Nihat Dalgın bir makalesinde şu ifadeleri kullanmıştır: Hz. Ebû Bekir'in(ra) zekât vermeyenlerle savaşmasının sebebi İslam cemaatinden ayrılarak karşı bir grup oluşturmaları, devlete karşı görevleri olan mali yükümlülüklerinden imtina etmeleri, devlet ve milletin ayakta kalması ve bekası için yakın tehlike oluşturmalarıdır.³⁰² Zira zekât Müslümanların vergisi mahiyetinde olduğundan zekâtтан kaçınmak İslâm Devletini tanımamak anlamına gelmekteydi. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir'in zekâtтан imtina edenlerle savaşmasının haklı gerekçeleri mevcuttu. Ancak günümüzde bu gibi bir durum söz konusu olmadığından böyle bir girişimi -yani zekât vermeyenlerle savaş açmaya kalkışmayı- Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşması deliliyle temellendirmek makul görünmemektedir.

Buraya kadar anlatılan zekât vermeyenlere uygulanacak bu müeyyideler dünyadaki kanunî şer'î ceza kapsamında olanlardır. Bunun yanında bir de Şâri olan Allah'ın tasarrufunda olan dünyevî ceza vardır. Hz. Peygamber (sas) bu gerçeği bir hadisinde şu şekilde dile getirmiştir: “Onlar zekât vermemekle ancak göğün yağmur indirmesini men ederler. Hayvanlar olmamış olsaydı yağmur yağmazdı.”³⁰³ Başka bir hadisinde ise “Bir kavim mallarının zekâtını vermekten kaçınırsa Allah onlara başkalarından bir yardım gelmesine mâni olur.”³⁰⁴ diyerek yardım etmeyen kimselere yardım edilmeyeceğini hatırlatmaktadır.

2.3.2. Zekât Vermeyenler İçin Uhrevî Müeyyideler

Allah-u Teâlâ'nın gücü yeten mü'minlere farz kıldığı zekâtın, dünyevî boyutunun yanında uhrevî boyutu da vardır. Bu nedenle İslâm dininde son derece önem verilen bu ibadeti yerine getirmeyenler için uhrevî müeyyidelerin bulunduğu

³⁰¹ İbn Kudâme *el-Muğnî*, 4/8; Subkî, Mahmûd Muhammed, *ed-Dînu'l-hâlis*, 8/113.

³⁰² Nihat Dalgın, “Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü”, *Makâlât*, 1999, sayı: 1, 46.

³⁰³ Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Ebû'l-Kâsım (360/971), *el-Mu'cemü'l-avsât*, thk.: Ebû Muâz Târik b. Ivazullahi b. Muhammed - Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî, (Kahira: Dârü'l-Haremeyn, 1995), 5/61.

³⁰⁴ Halîmî, Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Buhârî, el-Cürcânî, Ebû Abdullah (403/1012), *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*, thk.: Hilmî Muhammed Fevde, (y.y.: Dârü'l-Fikr,1979), 2/340.

âyetlerde ve hadislerde açık ifadelerle bildirilerek mükelleflerin zekât ibadeti konusunda hassas davranmaları gerektiği konusunda ciddi uyarılarda bulunulmuştur. Allah'ın verdiği nimetlerden Allah için hak sahibine vermeyenlerin Kıyamet gününde kendileri için hayır olmayıp aksine şer olacağı bildirilen şu âyet-i kerîmede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*³⁰⁵ Başka bir âyette ise dünya sevgisiyle biriktirilen altın ve gümüşlerin ahirette azap sebebi olacağı bildirilmiştir: *“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek.”*³⁰⁶

Hadis kitaplarının “zekât” bölümlerinde yer alan hadislerde zekât vermeyenler için ahirette verilecek birçok cezaların olduğu açıkça ifade edilmiştir. Hz. Peygamberin (sas) şu hadisi, Âli İmrân suresi 180. âyetinin tefsiri mahiyetindedir: *“Allah kime mal verir de o kimse onun zekâtını vermezse kıyamet gününde iki gözünün üzerinde iki nokta olan çok zehirli bir yılan suretine çevrilir. Bu yılan kıyamet gününde, o kimsenin boynuna dolanır. Sonra yılan o kimsenin çenesini iki taraftan yakalar ve sonra: “Ben senin malınım ben senin biriktirdiğin hazinenim.”* der. Hz. Peygamber (sas) bunları söyledikten sonra şu âyeti okudu: *“Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar...”*³⁰⁷

Tevbe suresi 34, 35. âyetlerinin tefsiri mahiyetinde olan şu hadiste de Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: *“Altın ve gümüşe sahip olup da bunların hakkını eda etmeyen kimse için kıyamet günü ateşten tabakalar oluşturularak*

³⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/180.

³⁰⁶ Tevbe, 9/34, 35.

³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/180.

cehennem ateşinde ısıtılır. Bu ateşten tabakalarla vücudunun yan tarafı, alını ve sırtı dağlanır. Bu tabakalar soğuyunca yeniden ısıtılır. Uzunluğu elli bin sene olan bir günde kulların hesabı görülüp de cennete mi cehenneme mi gideceği belli oluncaya kadar bu böyle sürer.³⁰⁸

Hz. Peygamber (sas) deve ve inek sahiplerini de uyarılmış ve cehennemden sakındırmıştır: “Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki, (Ondan başka ilah olmayan Allah’a yemin olsun ki şeklinde ya da başka bir şekilde de yemin etmiş olabilir.) Deve ve ineği olup da zekâtını vermeyen bir kimseye kıyamet gününde bu hayvanlar olduğundan daha büyük ve şişman olarak getirilir ve ayaklarıyla sahibini çığneyip boynuzlarıyla tosarlar. Bu hayvanların her biri sırayla bir sefer bu şekilde o adamın üzerinden geçince yeni baştan tekrar bu şekilde o adamın üzerinden geçerler. Kulların hesabı görülüp de cennete mi cehenneme mi gideceği belli oluncaya kadar bu böyle sürer.”³⁰⁹

Hz. Peygamber (sas) hayatında her fırsatta zekât konusunda ashabını uyarılmış ve uymadıkları takdirde kendilerini bekleyen cehennem azabını hatırlatmıştır. Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: “*Bir kadın yanında kızı ile beraber Hz. Peygamber’e (sas) geldi. Kızının kolunda iki tane kalın altın bilezik vardı. Hz. Peygamber: ‘Bunların zekâtını veriyor musun?’ dedi. Kız: ‘Hayır’ dedi. Hz. Peygamber de: ‘Kıyamet gününde Allah’ın bunları ateşten bilezik yapıp koluna takmasını ister misin?’ deyince kadın hemen bilezikleri çıkarıp Hz. Peygamber’in önüne koydu ve: ‘Bunlar Allah ve Rasulünüdür.’ dedi.*”³¹⁰

Hz. Enes (ö. 93/711-712) Hz. Peygamber’in (sas) şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Kıyamet günü fakirlerden dolayı zenginlerin vay haline! Çünkü onlar şöyle diyeceklerdir: “Rabbimiz, Senin bize vermelerini farz kıldığın hakkımızı vermeyerek onlar bize zulmettiler.” Bunun üzerine Allah azze ve celle de şöyle buyurur: “İzzetim ve Celâlim üzerine yemin olsun ki sizi yaklaştıracam onları uzaklaştıracam.” Hz. Peygamber (sas) daha sonra şu âyeti okudu: “*Onlar, mallarında; isteyenler ve isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan*

³⁰⁸ Müslim, “Zekât”, 987.

³⁰⁹ Buhârî, “Zekât”, 1460.

³¹⁰ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1563.

kimselerdir."³¹¹ Bu hadisi Hz. Enes'ten sadece Hârise b. Nûman (ö.661-680?) rivayet etmiştir.³¹²

2.4. RAMAZAN ORUCUNUN TERKİNİN MÜEYYİDELERİ

2.4.1. Oruç Tutmamayı Mübah Kılan Özürler

Oruç ibadeti İslâm dininde oldukça önemli olmakla beraber oruç tutmak bir miktar meşakkati de beraberinde getirir. İslâm dininde canın korunması en temel genel prensiplerden biridir. Bu yüzden oruç tutmanın çok zor veya sakıncalı olduğu bazı özel durumlarda oruç tutma yükümlülüğü kaldırılmış veya başlanılan orucu bozma ruhsatı verilmiştir. Oruç tutmamaya ruhsat verilen bu özel durumlar şunlardır:

Hastalık: Salih ve işinin ehli bir doktor tarafından oruç tutmaması ya da başladığı orucu bozması gerektiği tespit edilen bir kimse oruç tutmayı erteleyebilir. Daha sonra sağlığına kavuştuğunda tutmadığı günleri kaza etmelidir. Zikri geçen Bakara suresi 184. âyet bu ruhsatın temel dayanağıdır.³¹³

Ebu Hanîfe'den gelen bir rivayete göre bir kimse farz namazını oturarak kılmasının mübah olmasını gerektiren bir hastalığı bulunduğu takdirde farz orucunu bozması caiz olur. Yaşamını tehdit eden bir durumun mevcut olması halinde orucuna devam etmesi caiz olmaz. Zira kişinin kendi canını bile bile tehlikeye atması haramdır.³¹⁴

Yolculuk: İçinde bulunan meşakkatlerden dolayı yolculuk hali oruç mükellefiyetini kaldıran durumlardandır. Bir kimse Ramazan ayı içerisinde dinî anlamda yolcu olursa bu günlerde oruç tutmakla mükellef değildir. Oruca başladıktan sonra yola çıktığı takdirde oruçlu olmaya devam eder. Ancak orucunu bozarsa kendisine sadece kaza gerekir, kefaret gerekmez.³¹⁵ Bu ruhsatın dayanağı da Bakara suresi 184. âyettir. Ayrıca Hz. Peygamber de (sas) bir hadisinde "Seferde oruç

³¹¹ Meâric, 70/25.

³¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, 5/107.

³¹³ Karagöz, Altuntaş, *Oruç İlmihali*, 71.

³¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/94.

³¹⁵ Karagöz, Altuntaş, *Oruç İlmihali*, 71.

tutmak iyi bir şey değildir.”³¹⁶ diyerek meşakkatli yolculuklarda oruç tutmayı hoş karşılamamıştır.

Zahiriye mezhebine göre yolculuk halinde oruç tutmak, âyeti kerîme ve hadis-i şerife muhalif olacağından esasen caiz değildir. Diğer mezheplere göre yolcu, muhayyerdir, dilerse orucunu tutar, dilerse tutmaz, daha sonra kaza eder. Hatta kendisine zarar vermezse, orucunu tutması menduptur.³¹⁷

İkrah: Ramazan ayında orucunu bozmadığı takdirde ciddi manada ölümle tehdit edilen bir kimsenin orucunu bozması cazidir. Hasta veya yolcu olan birisi orucunu açması için ciddi manada ölümle tehdit edilir de orucunu açmayıp sabrederse nefisini tehlikeye attığından dolayı günahkâr olur. Ama sağlıklı bir insan orucunu tüm tehditlere rağmen bozmayıp öldürülürse sevap kazanır.³¹⁸

Hamilelik ve emzirme durumu: Hamile veya emziren bir kadın bebeği veya kendi sağlığını olumsuz etkilemesinden korkması halinde oruç tutmayabilir. Oruç tutuyorsa da zorlandığı takdirde orucunu bozabilir. Hamile ve emziren kadınlar bir açıdan Bakara suresi 184. âyetteki zikri geçen “hasta” konumunda olduklarından oruca güç yetiremeyecekleri takdirde kendilerine oruç tutmama ruhsatı verilmiştir.³¹⁹ Ayrıca Hz. Peygamber de şu hadisinde bu ruhsatı açıkça dile getirmiştir: “Allah-u Teâla yolcudan namazın yarısının sorumluluğunu; hamile, emziren kadın ve yolcudan da orucun sorumluluğunu kaldırmıştır.”³²⁰

Hanefî mezhebine göre hamile ve emziren kadınlar oruç tutmadığı günleri kaza etmelidir. Şafi mezhebine göre eğer hamile veya emziren bir kadın kendi sağlığından endişeye kapılarak orucuna açarsa sadece kaza etmesi yeterlidir, kendisine fidye vermesi gerekmez. Ama bebeği için endişelenerek orucunu açarsa fidye de vermesi gerekir.³²¹

Yaşlılık: Oruca güç yetiremeyecek kadar yaşlı olan kimseler hayatı boyunca oruç tutabilme ümidi de yok ise oruç tutmayıp tutamadıkları gün miktarınca fidye

³¹⁶ İbn Mâce, “Sıyam”, 1664.

³¹⁷ Bilmen, Ömer Nasûhi (1391/ 1971), *Büyük İslâm İlmihâli*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 318.

³¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l- muhtâr*, 2/421.

³¹⁹ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-eimme (483/1090), *el-Mebsût*, (Beirut: Dâru'l- Marife, 1993), 3/99.

³²⁰ İbn Mâce, “Sıyam”, 1667.

³²¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/174.

verirler.³²² “*Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verirler.*”³²³ âyeti buna delil olarak gösterilmektedir.

Şiddetli açlık ve susuzluk: Oruç tutmaktan dolayı ciddi bir şekilde açlık veya susuzluk çekerek yaşamı tehlike altında olan bir kimse de canı pahasına oruç tutmaya devam etmeyip orucunu bozması gerekir. Burada da hastalık konusunda da olduğu gibi orucunu bozmasının gerekliliği Müslüman ve mesleğinde ehil bir doktorun beyanıyla veya tecrübe ile sabit olur.³²⁴

Farz olan Ramazan orucunun tutulması İslâm’ın beş temel esasından biri olduğundan dolayı son derece önemlidir. Yukarıda zikri geçen özürlerden bir özrü bulunmadığı halde Ramazan ayında kasıtlı olarak oruç tutmamak kebâirdendir.³²⁵ Herhangi bir özrü bulunmadığı halde bir gün bile oruç tutmamanın günahı Hz. Peygamber’in şu hadisinden çok net anlaşılmaktadır. “Allah’ın ruhsat verdiği kimselerden başka kim Ramazan ayında bir gün oruç tutmazsa bir yıllık oruç tutsa dahi onu yerine getirmiş olmaz.”³²⁶

2.4.2. Cumhura Göre Oruç Tutmayanlar İçin Müeyyide

Farziyeti kat’î olan Ramazan orucunu inkâr eden, orucu hafife alacak bir söz söyleyen ya da mazereti olmadığı halde Ramazan ayında gündüz vakti yemek yiyerek orucu küçümseyen bir kimseye *mürted* hükmü uygulanır. Kendisine va’z-u nasihat edilerek aklındaki şüpheler giderilir. İkna olmadığı takdirde hapis cezası verilir. Eğer inkâr etmekte ısrarcı olursa katl cezası ile cezalandırılır. Ancak yeni Müslüman olan bir kimseye ya da İslâm Devletinden uzakta yaşıyorsa hemen mürted cezası uygulanmaz. Hanbelilerin dışındaki diğer üç mezhebe göre Ramazan orucunu hiçbir özrü olmadığı halde tembelliğinden dolayı bilerek tutmayan bir kimse ise önemli bir farz ibadetini yerine getirmediği için büyük günahlardan birini işlemektedir ve fâsık hükmündedir. Uyarılara rağmen oruç ibadetini yerine getirmeyen bir Müslüman, İslâm Devleti tarafından ta’zir cezası verilir. Darp cezalarına rağmen oruç tutmaya başlamazsa hapsedilir. “Müslümanların hâkimi onun

³²² Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/97.

³²³ Bakara, 2/183.

³²⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/97.

³²⁵ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Şemsüddîn (748/ 1348), *El-Kebâir*, (Beyrut: Daru’n- Nedveti’l-Cedide, ts.), 37.

³²⁶ Ebû Dâvûd, “Savm”, 2396.

hapsedilmesini ve şekil itibariyle de olsa oruç görünümü vermek için kendisine gündüz yiyecek içecek verilmemesini emreder.³²⁷

İbn Âbidîn Ramazan ayının gündüzünde mazeretsiz bir şekilde bilerek açıktan yemek yemenin cezasının katl olduğunu bildirmiştir.³²⁸ Zira bu din ile alay etme ya da farziyeti kat'î olan bir ibadeti inkâr etme anlamına gelir. Katlinin helal olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Hanefî fıkıh âlimlerinden İbn Vehbân (ö. 768/1367) da aynı görüşü manzumesinde yazmıştır.³²⁹

2.4.3. Hanbelî mezhebine Göre Oruç Tutmayanlar için Müeyyide

Ramazan orucunu inkâr ederek oruç tutmayan bir kimse İslâm dinin temellerinden birine îman etmediği için kâfir olur. Ancak İslâmî hükümlerin bilinmediği uzak ülkelerden birinde yaşayan bir kimseye orucun hükümleri öğretilir. Delillerle iyice açıklandıktan sonra inkârında ısrar ederse o zaman tekfir edilir. Ancak farz orucu tembelliğinden veya gevşekliğinden dolayı tutmayan bir kimse kâfir olmaz. Çünkü namazda olduğu gibi bu sebepten dolayı oruç tutmayan bir kimsenin küfrüne hükmeden bir delil yoktur. Abdullah b. Şekîk ten şöyle demiştir. “Rasûlullah’ın ashabının namazdan başka terk edildiği takdirde küfre götürdüğünü söyledikleri bir ibadet yoktu.”³³⁰ Oruç tutmayan kimse oruç tutması tavsiye edilir. Eğer oruç tutmamakta direnirse oruç tutuncaya kadar ta‘zir cezası verilir.³³¹ Ahmed b. Hanbel’den gelen ve daha sahih olan göre oruç ibadeti İslâm dininin esaslarından biri olduğundan orucun farz olduğunu kabul edip de Ramazan orucunu şer’i bir özür olmadan terk eden kimsenin hükmü ölüm cezasıdır.³³²

³²⁷ Tahtâvî, *Haşiyetü't-Tahtâvî* 373; Şürünbülilâli, *Nuru'l-îzâh* 76; el-Hin, el- Buğa, eş-Şerbeci, *El-Fıkhu'l-menhecî*, 2/74; Şirbînî, *Muğni'lmuhtâc*, 1/613; Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Medenî (179/795), *el-Müdevvene*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1994), 4/547

³²⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr* 3/392.

³²⁹ İbn Vehbân, Ebû Muhammed Abdülvehhab b. Ahmed el-Harisî ed-Dımaşkî (768,1367), *Kaydü'ş-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id (el-Manzumetü'l-Vehbâniyye)*, (Dımaşk: Mektebetü'l-Fecr, 2000), 48.

³³⁰ İmam Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned'ül-İmam Ahmed b. Hanbel*, (y.y.: Müessesetü'r-Risale, 2001), 23/229.

³³¹ İbn Useymen, Muhammed b. Salih b. Muhammed (1421/2001), *Mecmu'ü Fetâva ve Resâilü'l-Useymen*, (y.y.: Dârü'l- Vatan, 1992), 19/13.

³³² Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'* 7/386; Ebû'l-Hattab el-Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed b. Hasan (510/1116), *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmam Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*, thk.: Abdüllatif Hümeym – Mâhir Yasin el-Fahl, (y.y.:Müessesetü Ğırâs, 2004), 144.

İmam Ahmed'den gelen diğer bir rivayete göre oruç ibadeti niyabeti kabul eden bir ibadet olduğundan dolayı Ramazan orucunu özürsüz terk eden bir kimseye katl cezası verilmez. Ancak bu mezhepte diğer görüşü daha kabul görmüştür.³³³

Meymunî'den gelen bir rivayete göre Ebu Abdullah'a orucun farz olduğunu biliyorum ama ben tutmuyorum diyen kimsenin hükmü sordum. "Tövbe etmesi istenir. Tövbe etmezse boynu vurulur" dedi.³³⁴

Hallâl (ö. 311/923) şöyle demiştir: "Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) şöyle söylemiştir: 'Hz. Peygamber ile nasihat etme üzerine biat ettim.' Nasihat eme ve hayâ imandan sayılırsa namaz ve oruç nasıl imandan sayılmaz!³³⁵

Osmanlı'da toplum düzenini sağlamak amacıyla oruç tutmayıp mazeretsiz açıktan yiyip içmeye de cezalar verilmiştir. Ramazan ayında oruç tutmayan kişiler ihanetle teşhir edilmiştir.³³⁶

2.4.4. Oruç Tutmayanların Uhrevî Müeyyideleri

Oruçla mükellef olduğu halde şer'i bir özrü olmaksızın oruç ibadetini yerine getirmeyenler büyük günahlardan birini işlemekte ve zimmetlerinde oruç borcu sabit kalmaktadır. Bu günahtan kurtulmak için bir an önce samimiyetle tövbe istiğfar edip zamanında yerine getirmediği oruç borcunu ilk fırsatta eda etmelidir. Bir Müslümanın orucunun sevabına tam olarak nail olması için orucu vaktinde tutmak gerektiği, zamanında tutulmayan orucun sevabına ulaşmak için bir yıl boyunca oruç tutulsa da aynı sevaba nail olunamayacağını Hz. Peygamber açıkça ifade etmiştir. Zira naslarda oruç tutmayanların kaçırdığı uhrevî fırsatlar bildirilmekte ve âhirette göreceği cezalar bildirilerek bu ibadetin ihmal etmekten sakındırılmıştır. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber oruç tutmayanların âhirette uğrayacağı cezayı şu şekilde anlatmaktadır: "Ben uyuyorken iki adam geldi, iki koltuğumdan tutarak çıkması zor bir dağa götürdüler ve: "Buraya çık." dediler. Ben de "Çıkamam." deyince: "Biz onu

³³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Salât ve ahkâmü târikihâ*, 41.

³³⁴ Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun el- Bağdâdî (311/923), *Ahkâmü ehlü'l-mile ve'r-ridde mine'l-Cami' li Mesaili'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk.: Seyyid Kûsrevî Hasan, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 482.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (241/855), *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmam Ahmed el akîde*, (Feyyûm: Dârü'l-Felâh, 2009), 3/90.

³³⁶ Kılınç, Ahmet, "Klâsik Dönem Osmanlı Devleti'nde Teşhir Cezası", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, sayı:4 (Ağustos 2015), 6.

sana kolaylaştırırız.” dediler. Bunun üzerine dağa çıkmaya başladım. Ortasına gelince şiddetli sesler duyuldu. Ortasına gelince âniden kuvvetli sesler duyuldu. Ben "Bu sesler nedir?" deyince: "Cehennem halkının feryadıdır." dediler. "Tekrar gitmeye başladım. Bir de gördüm ki avurtları yarılmış, bu yarıklardan kanlar akan, ayakları bağlanmış bir topluluk!" Ben, "Bunlar kim?" dedim. "Oruçlarını vaktinden önce yiyenler" dediler.³³⁷

2.5. HAC İBADETİNİN FEVRÎ OLUP OLMADIĞI VE HACCIN TERKİNİN MÜEYYİDELERİ

Diğer ibadetlerden farklı olarak hac ibadetinin vakti bütün bir ömrü kapsadığından fıkıh kitaplarında, şartlarını taşıyarak kendisine hac farz olduğu halde haccı eda etmeyen kimselerle ilgili hükümler, haccın fevrî olup olmadığı ile ilgili tartışmalarla iç içe işlenmektedir. Biz de bu çalışmamızda bu iki konuyu birlikte ele alacağız.

İslâmiyetin şiarı kabul edilen hac ibadetini yükümlü olan her Müslümanın ömründe en az bir defa yerine getirmesi gerekmektedir. Haccın farziyetini inkâr eden kimsenin küfrüne hükmedildiği konusunda ittifak vardır.³³⁸ Çünkü dinin esaslarından olan hac ibadetinin inkârı kişinin dinden çıkmasına neden olur. Ancak kendisine hac farz olan bir kimsenin haccı ale'l-fevr mi yoksa ale't-terâhi mi eda etmesi gerektiği hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Cumhura göre haccın farziyeti ale'l-fevr dir. Şafii mezhebine göre ve Hanefilerden İmam Muhammed'e göre haccın farziyeti ale't-terâhîdir.³³⁹

2.5.1. Haccın Farziyetinin Ale'l-Fevr Olduğu Görüşünde Olanlar

Ebû Hanîfe'den gelen daha sahih olan rivayete, Ebû Yûsuf'a; Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre şartlarını taşıyarak hac kendisine farz olan bir kimse ilk hac mevsiminde bu ibadeti yerine getirmesi gerekmektedir. Hac vazifesini gücü yettiği

³³⁷ Kavâmu's-sünne, İsmail b. Muhammed b. El-Fazl Ali el-Kuraşî (535/1141), *Et-Terğîb ve't-terhîb li Kavamu's-sünne*, (Kahire: Dâru'l Hadis, 1993), 2/228.

³³⁸ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/571.

³³⁹ Saîd Havvâ, *el-Esas fi's sünne ve fikhîhâ*, 6/2747.

yılda haccetmeyerek tehir eden bir kimse günaha girmiş olur.³⁴⁰ Hac farz olduğu halde haccı yıllarca erteleyen kimsenin şahitliği kabul edilmeyeceğine hükmeden âlimler vardır.³⁴¹

Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre hac vazifesini yerine getirmeden ve haccedilmesini vasiyet etmeden ölen bir kimsenin yerine mirasçıları mirasından kazasını yapılmakla sorumlu değillerdir. Çünkü hac ibadeti bir yönüyle de bedenî bir ibadet olduğundan kişinin ölümüyle sorumluluğundan düşer. Vasiyeti olduğu takdirde malının üçte biriyle vasiyeti yerine getirilir.³⁴² Hanbelî mezhebine göre kişinin haccetmeme nedeni ihmalkârlık olsa bile mirasının tamamından hac masrafları çıkartılır.³⁴³ Bu hükmün dayanağı olarak şu hadis gösterilmektedir: Bir kadın Hz. Peygamber'e haccetmeden ölen babası hakkında sordu. Hz. Peygamber: "Babanın yerine haccet" dedi.³⁴⁴

Haccın farziyetinin fevriliği görüşünde olanlar hac ibadetinin hicretin onuncu yılında "Gücü yetenlerin haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnîdir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)"³⁴⁵ âyetinin nüzûlüyle farz olduğunu kabul etmektedirler. Hicretin altıncı yılında nazil olan "Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın."³⁴⁶ âyet-i kerîmesindeki emri-ilâhî haccın farziyetinin

³⁴⁰Serahsî, *el-Mebsût*, 4/163; Şiblî, Osman b. Alî b. Mihcen, Fahrüddîn ez- Zeyleî' (743/1343), *Tebyînü'l-hakâik, şerhu Kenzu'd-dekâik*, (Bûlak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 2/3; Cündî, Halîl b. İshâk b. Mûsâ Ziyâüddîn (776/1374), *et-Tavzîh fi şerhi'l-Muhtasari'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk.: Ahmed b. Abdülkerîm Necîb, (y.y.: Merkezü Necîbiveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmetü't-Türâs, 2008), 2/483; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/36.

³⁴¹Cündî, *et-Tavzîh*, 2/483; Heyet, *el-Fetâvâ el- Âlemgîriyye el ma'rûfetü bi'l-Fetâvâ el-Hindiyye*, (Bûlak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1892), 1/216; Sirâcüddîn İbn Nüceym, Ömer b. İbrâhîm (1005/1596), *en-Nehri'l-fâ'ik şerhu Kenzu'd-dekâ'ik*, thk.: Ahmed Azv İnâye, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2/54; İbn Arafe, Muhammed b. Muhammed el-Vergammî (803/1400), *el-Muhtasarü'l-fikhî li ibni Arafe*, thk.: Hafîz Abdurrahmân Muhammed Hayr, (y.y.: Müessesetü Hîlfü Ahmed el-Habtûr li'l- A'mâlû'l-Hayriyye, 2014), 2/124; İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (520/1126), *el-Beyân ve't-tahsil ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li mesâili'l-müstahrice*, thk.: Muhammed Huccî ve diğerleri, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 10/145.

³⁴²İbn Cellâb, *et-Tefrî'*, 1/191; Kâdî Abdülvehhâb, Ebü Muhammed b. Alî b. Nasr es-Sa'lebî el-Bağdâdî (422/1031), *et-Telkîn fi'l-fikhi'l-Mâlikî*, thk.: Ebî Uveys Muhammed Bû Hubze el-Hüsni, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/79.

³⁴³İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/38.

³⁴⁴Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 234. Ayrıntılı bilgi için bk.: Canikli, İlyas, " 'Başkasının Yerine Hac Yapmak' ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:26, 2012.

³⁴⁵Âl-i İmrân 3/97.

³⁴⁶Bakara, 2/196.

nüzulünü değil, hac ibadetine başlayan bir kimsenin yarım bırakmayıp haccını tamamlamasını ifade etmektedir. Böylelikle Hz. Peygamber haccı tehir ettiği iddiası doğru değildir. Kaldı ki Hz. Peygamber kendisine verilen teşri' ve tebliğ vazifesinden dolayı dinin erkânından biri olan hac ibadetinin ahkâmını uygulamalı olarak insanlara açıklamadan hayatının sona ermeyeceğinden emin olabilir.³⁴⁷ Oysa Hz. Peygamber dışındaki hiç kimsenin haccı bir sonraki yıl eda etme garantisi söz konusu olamaz. Zira hiç kimsenin kendisinin ne zaman öleceğine vakıf olması mümkün değildir. Dünya meşgalesine dalarak hac farızasını sürekli olarak erteleyen bir kimsenin hiç ummadığı bir anda ömrünün sona ermesi uzak bir ihtimal olduğu düşünülmez. Ayrıca elde ettiği hac imkânının bir anda elden çıkması muhtemeldir. Hz. Peygamber konuyla ilgili şöyle söylemiştir. “Kim hac yapmak istiyorsa acele etsin. Zira kişi hasta olabilir, malını kaybedebilir ve başka ihtiyaçlar ortaya çıkabilir.”³⁴⁸

Cumhurun savunduğu görüşün delillerinden biri de Hz. Peygamber'in şu sözüdür: “Her kim azığı ve Beytullah'a götüreceği bineği olduğu halde haccetmezse Yahudi veya Hıristiyan olarak ölmesinde bir fark yoktur.” Ancak bu hadisi kitabına alan Tirmizî bu hadisin sonunda sadece bu vecihten geldiğini söylemiş ve senedinde zayıflık olduğunu bildirmiştir.³⁴⁹ Hz. Ömer'in de bu konuda şöyle söylediği rivayet edilmektedir. “İçimden geliyor ki azığı ve bineği olduğu halde haccetmeyen bir kimsenin evlerini yakayım. Vallahi onları Müslüman olarak görmüyorum.” Bu cümleyi üç kez tekrarladı.³⁵⁰ Yine Hz. Ömer'in şöyle söylediği rivayet olunmuştur: “Şayet insanlar haccı terk ederlerse namaz için mücadele (قتال) ettiğimiz gibi hac için de onlarla mücadele ederiz.”³⁵¹

Haccın terki ile ilgili gelen rivayetlerin tağlîz kabîlinden olduğu kanaatindeyiz. Çünkü fevri olup olmadığı hususunda şüphe olduğundan tekfir ya da had uygulanması cihetine gitmede ihtiyatlı davranmak gerekir. Zira araştırmalarımız sonucunda, kaynaklarda haccın terkinin dinden çıkmaya neden olmadığını ya da haccı terk edene herhangi bir dünyevî müeyyide uygulanmayacağı, birçok fakih ve

³⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/164, 165.

³⁴⁸ İbn Mâce, “Menâsikü'l-Hac”, 2/962.

³⁴⁹ Tirmizî, “Hac”, 812.

³⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/164.

³⁵¹ Hallâl, *Ahkâmu ehlü'l-milal ve'r-ridde*, 483.

müfessir tarafından belirtilmiştir. Nitekim bu konuda İmam Malik şöyle söylemiştir: “Haccı terk eden kimsenin hesabı Allah ile dir. Çünkü hac bir ömür boyunca edilebilecek bir ibadettir. Bununla birlikte belki de kişinin açığa çıkarmadığı bir mazeretinin olması da muhtemeldir. Bu yüzden hacca gitmeyen bir kimseye hiçbir müeyyide uygulanmamakla beraber sadece emr-i bi'l-ma'ruf yapmakla yetinilir.”³⁵² Yine Mâlikî kaynaklarından Risale kitabının şerhinde haccın farz olmasının şartı olan istitâat, ancak kişinin kendisinin bileceği bir şey olduğundan buna dünyevî bir müeyyide uygulanamayacağı bunun hesabı Allah ile olduğu belirtilmiştir.³⁵³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) şöyle söylemiştir: “Haccı terk eden kimsenin Yahudi ve Hıristiyana; namazı terk eden kimsenin de müşriklere benzetilmesinin sebebi Yahudilerin ve Hıristiyanların namaz kılıp haccetmemesi ve Arap müşriklerinin de haccedip namaz kılmamasından kaynaklanmaktadır.”³⁵⁴ Haccın farz olduğunu bildiren Âli İmrân suresi 97. âyetin sonunda yer alan “و من كفر” (Kim inkâr ederse) kısmı, haccın farzîyetinin teyid ettiği gibi onu inkâr ve terk edenleri de kınamaktadır. Burada farzın karşılığında “küfür” yer almıştır ki haccı terk etmenin Müslüman işi olmadığını ifade eder. Ancak âyette geçen “men kefera” ifadesi, Allah'ın emrine uymayan ve gücü yettiği halde hacca gitmeyen kimsenin kâfir olduğunu ifade etmez. Bu âyetten şu çıkarım yapılabilir. Bir kimse Müslüman olduğu halde bazen bir kâfirin amelini işleyebilir. Kâfirin her sıfatının kâfir olması gerekmediği gibi Müslümanın her sıfatının da İslâmî olması gerekmez.³⁵⁵

Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan *Hidaye*'nin şerhinde bu âyetin tağlîz kabîlinden olduğu kaydedilmiştir.³⁵⁶

Ahmed b. Hanbel'in haccı terk eden kimsenin küfre düşüp düşmeyeceği ile ilgili iki farklı görüşü vardır. Bir görüşüne göre âlimler arasında geciktirilmesinin caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf olsa da kim kat'i olarak haccı terk edeceğine azmederse o kâfir olur. Hanbelî mezhebinde bir otorite olarak kabul edilen ve

³⁵² Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî*, 1/239; İbn Ebi Zeyd, *en-Nevâdir ve 'z-Ziyâdât*, 14/538.

³⁵³ Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Burnusî (899/1493), *Şerhu Zerrûk alâ Metni'r-risâle*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/874.

³⁵⁴ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ahmed b. Abdîrahîm (1176/1762), *Huccetüllahi'l-baliğa*, thk.: es-Seyyid Sâbık, (Beyrut: Dâru'l- Ceyl, 2005), 2/89.

³⁵⁵ Yılmaz, Musa Kazım, “Haccın Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, sayı: 3, 1990, 26/48.

³⁵⁶ Bedreddîn Aynî, *el-Binâye*, 4/139.

mezhebi yok olmaktan kurtaran Ebû Bekir el-Hallâl, bu görüşü tercih etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in bir diğer görüşüne göre ise haccı terk eden kimse küfre düşmez.³⁵⁷

Ahmed b. Hanbel haccı önemsemeyerek terk eden bir kimseye üç gün tevbe etmesi telkin edileceğini tevbe etmediği takdirde öldürülmesi gerektiğini söylemiştir.³⁵⁸ Bu konudaki bir diğer görüşüne göre ise haccın farziyetinin fevrî olup olmadığına ihtilaf olduğundan haccı terk eden kimseye katl cezası verilmez. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁹

Ahmed b. Hanbel, Zührî'nin (ö. 124/742) haccı terk eden kimsenin öldürülmeyeceği görüşünde olduğunu nakletmiştir.³⁶⁰

Konuya hadis şerhlerinin ışığında bakacak olursak;

Şerhu Süneni Ebî Dâvûd kitabında gücü yettiği halde hacca gitmeyenin hükmünün âlimler arasında ihtilafı olduğu belirtildikten sonra haccı terk eden kimsenin günaha gireceği ancak küfre düşmeyeceği hükmü verilmiştir. Zira Abdullah b. Şekîk'ten şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Rasûlullah'ın ashabının, namazdan başka terk edildiği takdirde küfre götürdüğünü söyledikleri bir ibadet yoktu.”³⁶¹

Abdülkerîm el-Hudayr *Şerhu'l-Muvatta'* kitabında şöyle söylemiştir: Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayet ve Mâlikî âlimlerinden birkaç kişi haccı terk eden kimsenin küfrüne hükmetmiştir. Ancak cumhura göre haccın farz olduğunu kabul eden bir kimsenin haccı terk etmesinden dolayı küfrüne hükmedilmez. Ancak hac ibadeti İslâm'ın temellerinden biri olduğundan önemli bir temelin yokluğundan dolayı kişi büyük bir tehlike içindedir.³⁶²

Konuya bir de müfessirlerin penceresinden bakalım:

³⁵⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Mânî' b. Ğallab el-Ğabevî, *el-İnbâh ilâ hükmü târiki's-salât ve yelîhi*, (yy.: Dârü ibn Huzeyme li'n-neşr ve't-tevzi', 1992), 13.

³⁵⁸ Kelvezânî, *el-Hidâye*, 144.

³⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Salât ve ahkâmu târikihâ*, 42.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/230.

³⁶¹ Abbâd, Abdulmuhsin b. Hamed b. Abdilmuhsin b. Abdullah b. Hamed, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (yy.: Mevkî' Şebeketi'l-İslâmiyye, ts.), 207/22.

³⁶² Abdülkerîm el-Hudayr, İbn Abdullah b. Abdürrahman b. Hamed, *Şerhu'l-Muvatta'* 3/64.

“*Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.*”³⁶³
âyetinin tefsiri kaynaklarda şu şekilde kaydedilmiştir:

Tefsîrû'l-münîr'de âyetin nüzul sebebi şu şekilde verilmiştir: Hz. Peygamber: “Allah Müslümanlara haccı farz kıldı” deyince Yahudiler “Hac bize farz kılınmamıştır.” diyerek hac yapmayı reddettiler. Bunun üzerine Allah “*kim inkâr ederse...*” meâlindeki âyetini inzâl buyurdu. Yine aynı kaynakta “...ومن كفر” âyeti şu şekilde tefsir edilmiştir: “Bir önceki âyette geçen ibadet için kurulan ilk evin Kâbe olduğunu inkâr edip Allah'ın hac emrine uymayan kişiden Allah müstağnidir.” şeklinde de anlaşılabilir. Cumhur'un ise bu âyeti gücü yettiği halde haccı terk eden kimseye hamlettiğini nakletmiştir.”³⁶⁴

Kurtubî (ö. 671/1273), tefsirinde İbn Abbas'ın zikri geçen âyet hakkında şöyle söylediği kaydedilmiştir: Bu âyetin manâsı haccın farzîyetini inkâr eden ve onu farz olarak görmeyen demektir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728): Kim hacca muktedir olduğu halde haccı terk ederse o kâfirdir demiştir. Hz. Ömer ise “İçimden geliyor ki şehirlere adamlar göndereyim de malı olduğu halde haccetmeyen kişileri belirlesinler de onlara cizye ödetireyim. Bunu sebebi ise “*Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.*” âyetinden dolayıdır.” demiştir. Mâlumdur ki cizye Müslümanlardan değil gayri Müslimlerden alınır. Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) ise şöyle söylediği Kurtubî tefsirinde kaydedilmiştir: “Bir komşum zengin olduğu halde hacca gitmezse onun cenaze namazını kılmam.” Kurtubî bu âlimlerin görüşünü aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Bu söz tağlîz kabîlindedir. Bu yüzden âlimlerimiz gücü yettiği halde hacca gitmeden ölen bir kimse için bu tehdidin geçerli olacağını ihtiva ettiğini söylemişlerdir.”³⁶⁵

Suyuti (ö. 911/1505) tefsirinde İbn Hubeyb'in haccın farzîyetini inkâr etmese de haccı terk eden kimsenin kâfir olacağını söylemiştir. İbn Ebî Hatim (ö. 327/938),

³⁶³ Âl-i İmrân, 3/97.

³⁶⁴ Zühaylî, Vehbe b. Mustafa (1436/2015), *et- Tefsîrû'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menhec*, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1991), 4/15.

³⁶⁵ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273), *el-Câmî li-ahkâmî'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Kurtubî)*, thk.: Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Atfeş, (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 4/153.

İbn Ömer'den konuyla ilgili şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Kim zengin ve sağlıklı olduğu halde haccetmezse iki gözünün ortasında kâfir lafzı yazılır.”³⁶⁶

2.5.2. Haccın Farziyetinin Ömrü Olduğu Görüşünde Olanlar

Şafiî mezhebine göre Hanefilerden İmam Muhammed'e ve İmam Hanîfe'den gelen bir rivayete göre ölmeden önce hacca gittiği takdirde haccı geciktirmesiyle günah işlemiş olmaz.³⁶⁷ Şafiî mezhebine göre de haccın farziyeti ale't-terahi/geciktirilebilir olduğundan kendisine hac farz olan bir kimsenin haccı eda etmede acele etmesi müstehab olmakla³⁶⁸ beraber ileriki yıllarda haccı eda etmede bir engelle karşılaşmaktan korkmadığı takdirde haccın edasını tehir etmesi caizdir. Böyle bir engelden endişe duymayarak ileriki yıllarda haccetmeye azmeden bir kimse haccını eda edemeden ölürse günaha girmiş olmaz.³⁶⁹ Mirasından haccın kazasının yapılması gerekir.³⁷⁰ Hac farızası mevtanın borcu kabîlinden sayarak hac masrafları çıkartılmadan mevtanın terekisi taksîm edilemez.³⁷¹

Haccın farziyetinin ale't-terâhi olduğu görüşünü savunanlar hicretin altıncı yılında nazil olan “*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.*”³⁷² âyet-i kerîmesinin hac ibadetinin farziyetinin nüzûlüne delalet ettiğini dolayısıyla hac ibadetinin hicretin altıncı yılında farz kılındığını kabul etmektedir. Hz. Peygamber savaş ya da başka bir meşguliyeti olmadığı halde hac görevlisi olarak kendisinin yerine Hz. Ebû Bekir'i göndermiş ve kendisiyle birlikte Hz. Peygamber'in eşleri ve hacca gücü yeten birçok müslüman hac yapmayı Medîne'de kalmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber hicretin onuncu yılına kadar hacca gitmemiş olması hac ibadetinin ale't-terâhi olduğuna delildir.³⁷³ Ayrıca hac ibadetini yerine getiren kimse geciktirse bile haccın kazasını

³⁶⁶ Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn (911/1505), *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzil*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 71.

³⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/164.

³⁶⁸ Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (476/1083), *et-Tenbih fi fîru'i'l-fikhi's-Şafiî*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 70.

³⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/37.

³⁷⁰ Şîrâzî, *et-Tenbih*, 70.

³⁷¹ el-Hin, el- Buğa, eş-Şerbeci, *El-Fıkhu'l-menhecî*, 2/177.

³⁷² Bakara, 2/196.

³⁷³ Müzenî, İsmâîl b. Yahya b. İsmâîl Ebû İbrâhîm (264/878), *Muhtasaru'l-Müzenî*, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.), 8/159.

değil edasını yapmış olmaktadır. Geciktirilse bile yerine getirilen haccın adı kaza haccı olmadığına göre haccın zamanı hayat boyu olarak belirlenmiş olur.³⁷⁴

2.6. İRTİDAT FİİLİNİN MÜEYYİDELERİ

Namaz, zekât, oruç hac gibi farziyeti kat'i olan ibadetleri ısrarla inkâr eden kimsenin mürted olduğunu birçok yerde zikretmiştik. Şimdi de bu konularla ilintili olan irtidad fiiliyle ilgili mezhep âlimlerinin görüşlerini derleyeceğiz.

İrtidad ve riddet kelimeleri Arapça'da “*r-d-d*” harflerinden türemiş bir isimdir. İrtidad ve riddet kavramı lügatte dönmek, yüz çevirmek,³⁷⁵ bulunduğu yoldan geriye dönmek anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte “riddet” kelimesi sadece İslâm'dan dönme anlamına tahsis edilirken “irtidad” kelimesi hem bu anlamda hem de “dönmek” gibi diğer anlamlarda da kullanılmaktadır.³⁷⁶ İslâm hukuku terimi olarak riddet bir Müslümanın İslâm dininden çıkması İslâm dinini bırakarak başka bir dine girmesi anlamına gelir, İrtidad eden kişiye “mürted” denilmektedir.³⁷⁷ Kasten, bilerek ve herhangi bir baskı altında olmaksızın kendi iradesiyle irtidad eden bir kimsenin katl ile cezalandırılacağı hususunda âlimler arasında icma oluşmuştur. İslâm âlimleri Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Dinini değiştireni öldürünüz*”³⁷⁸ hadisi mucibince bu hükme varmışlardır. Sahabe döneminde de Hz. Ebû Bekr, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. İbn Abbas gibi birçok gözde sahabiler bu hükmü nakletmişler ve buna muhalefet eden kimse olmadığından icma oluşmuştur.³⁷⁹ Mürtedin hükmü konusunda icma hâsıl olmuş olsa da bazı ayrıntılar hususunda ihtilaflar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi mürtedin tevbeye çağrılmasıdır. Cumhura göre mürtedi katl hükmü infaz edilmeden önce tevbeye davet edip ona mühlet vermek vaciptir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise müstehaptır.³⁸⁰

³⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/164.

³⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, 3/173.

³⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 349.

³⁷⁷ Okur, Kâşif Hamdi, “İslâm Hukukunda İrtidad Fiili İçin Öngörülen Aslı Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2002, 346-347.

³⁷⁸ Buhârî, “Cihâd”, 3017.

³⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/264.

³⁸⁰ Raymî, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (792/1390), *el-Me'anî'l-bedî'a fî ma'rifeti ehli's-şerî'a*, thk.: Seyyîd Muhammed Mühennâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/389.

Cumhura göre irtidad eden kadına da katl cezası verilir. Hür ya da köle olması hükmü değiştirmez. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise mürted kadına hapis ve darp cezası uygulansa da katl cezası uygulanmaz.³⁸¹

İmam Ebu Hanife, İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'e göre çocuğun riddeti geçelidir ancak bu sebeple buluğa erinceye kadar katl hükmü verilmez. İmam Şafî'ye göre ise çocuğun riddeti geçerli değildir.³⁸²

İrtidat eden bir kimsenin cenazesi yıkanmaz, kefenlenmez, cenaze namazı kılınmaz ve Müslümanların kabrine defnedilmez. İrtidat, bir kimsenin işlediği bütün amelleri sıfırlayacak kadar büyük bir günahdır.³⁸³ İrtidat eden bir kimse iman nuruyla aydınlandıktan sonra dalaleti tercih edip ebedi saadetten mahrum kalacağı gibi ebedî cehenneme de talip olmuş olur.

Hız. Peygamberin vefatından sonra yaşanan irtidad örneklerinde, yönetime başkaldırarak siyasî bir güç elde etme arzusu, İslâm düzenini ve kanunları bozma, fitne ve fesadın yayılmasına hizmet etme gibi amaçlar görülmektedir. Vatana ihanet etme amacı ile din değiştiren kişilere karşı devletin önlem alması ve bu kişilerle mücadeleye girmesi gayet tabidir. Bununla birlikte İslâm'a zarar verme veya ajanlık yapma niyeti taşımaksızın irtidad edenlere savaş açılması ya da ölüm cezası verilmesi mümkün değildir. Hız. Peygamber'in ve Hız. Ebû Bekir'in irtidad eylemlerine karşı tutumu da bunu destekler niteliktedir.³⁸⁴

³⁸¹ Raymî, *el-Me'ani'l-bedî'a*, 2/389.

³⁸² Raymî, *el-Me'ani'l-bedî'a*, 2/389.

³⁸³ Tüveycirî, *Mevsûatü'l-fikhi'l-İslâmî*, 5/187.

³⁸⁴ Demirci, Esra, "Hadislerde irtidad Kavramı", Yüksek lisans tezi, Konya, 2019.

SONUÇ

Âlemlerin yaratıcısı Hakîm olan Allah(cc), insanları yarattıktan sonra başıboş bırakmamış onlara bir takım mükellefiyetler vermiştir. Verilen bu mükellefiyetlerin en önemlisi olan iman nimetinden sonra gücü yeten âkil ve baliğ müslümanlara emredilen namaz, zekât, oruç, hac gibi farz ibadetler gelmektedir. Her mükellefiyet bir müeyyideyi gerektirdiğinden bu ibadetleri yerine getirmeyenlere de bir takım dünyevî müeyyideler mevcuttur.

Namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetlerle mükellef olduğu halde bu ibadetlerin farziyetini *inkâr* eden bir kimse mütevatir haberi inkâr ettiğinden dört mezhebe göre mürted olmuş olur. Bu durumda ise mürted olana had cezası uygulanır. Ancak irtidat eden kadın ise ölüm cezası verilmez. Ancak *tembellik ve önemsememek* nedeniyle bu ibadetleri yerine getirmekten kaçınan bir kimsenin dünyevî olarak müeyyidesi, mezheplerin naslardan çıkardıkları yorumlardaki ve mezhep içi metodolojik kurallardaki değişiklik nedeniyle mezhepler arasında farklılık göstermektedir.

İbadetler arasındaki önem sırasında ilk sırayı alan, İslâm dininin direği olan namaz ibadeti günde beş vakit olacak şekilde mi'raçta ümmete hediye edilmiştir. Akıllı ve bülûğ çağına eren her Müslüman namaz ibadeti ile mükelleftir. Hanefî mezhebine göre mazeretsiz bir şekilde namazı terk eden bir kimse iman ettiği dine muhalefet etmek ve Müslüman bir toplumda aykırı davranmaktan dolayı İslâm Devleti başkanı tarafından hapsedilir ve ta'zir cezasıyla cezalandırılır. Şafii ve Malikî mezhebine göre ise namazı alenen terk eden kimse irtidat etmiş sayıldığından sosyal düzen mülahazaları ile ilgili olarak had cezası verilir ve İslâm Devlet başkanı hükmüyle öldürülebilir.

Namazı "tembellikten" dolayı terk eden bir kimse namazın farziyyetini inkâr etmedikçe bu üç mezhebe göre mürted olmuş olmaz. Zira bu mezheplerin âlimleri namaz ve küfür arasında ilişki kuran hadisleri *küfran-ı nimet* olarak te'vil etmektedirler. Nasların zahirî anlamına öncelik tanıyan Hanbelî mezhebine göre ise namazı alenen terk eden kimse dinden çıkmış olduğu için mürted olarak İslâm Devlet başkanı hükmüyle katledilir.

İslâm dininin temel taşlarından biri olan ve bireysel ve toplumsal açıdan pek çok faydayı kendisinde barındıran bir diğer ibâdet zekât ibadetidir. Zekât düşen bir mala mâlik olup, Müslüman, zengin, hür, âkil, bâliğ (Hanefilere göre) olan bir kimse bu ibâdetle mükellef olur. Farz olan zekât ibadetinin sarf yerleri Kurân-ı Kerîm’de sekiz grup halinde birer birer sayılmıştır. Farziyetine iman ettiği halde bu ibadeti yerine getirmeyen bir kimsenin küfre düşmeyeceği hususunda, konu ile ilgili var olan kesin delillerden dolayı, genel olarak âlimler arasında ittifak vardır. Bununla birlikte zekât vermeyen bir kimsenin zekâtı, İslâm Devlet başkanı ya da vekîli tarafından zorla alınması gerektiği konusunda da ayet ve sahih hadislerden dolayı yine âlimler ittifak halindedirler. Ancak zekâtını vermeyen bir kimseden zekâtı zorla tahsil edilmesi sırasında ilave olarak malî bir müeyyide uygulanıp uygulanmayacağı hususunda ihtilaf mevcuttur. Ebû Hanife, İmam Mâlik ve İmam Şafî’nin yeni görüşüne ve diğer birçok âlimin görüşüne göre bu kimseye malî bir müeyyide uygulanmaz. İmam Şafî’nin eski görüşüne göre ve bazı âlimlere göre zekât vermekten imtinâ eden bir kimseye cezai müeyyide olarak malının yarısı da kendisinden alınır. Zekât vermemek için direnen bir kimse veya grup ile İslâm Devleti’nin menfaati ve bekâsı için İslâm Devleti gerekirse savaşabileceği konusunda sahabeler ittifak halindedirler.

İbadetler arasında oldukça önemli bir yeri olan ve hicretten sonra farz kılınan Ramazan orucu ayet ve hadislerde açıkça emredilmiş ve bu ibadeti yerine getirmeye teşvik edilerek oruç tutanlardan övgüyle bahsedilmiştir. Oruç, haddi zatında bir ibadet olarak kalmayıp içinde birçok dünyevî ve uhrevî hikmetler barındırır. Hastalık, yolculuk, ikrah, hamilelik ve emzirme durumu, yaşlılık, şiddetli açlık ve susuzluk gibi oruç tutmamayı mübah kılan özürlerden birisi mevcut olmadığı sürece her Müslüman oruç tutmakla mükelleftir. Cumhura göre farziyetinin inkâr etmeyerek oruç tutmaktan kaçınan bir kimse fasık hükmündedir. Kendisine İslâm Devleti tarafından tazir cezası verilir. Ahmed b. Hanbel’den gelen iki rivayetten sahih olana göre, farziyetini inkâr etmese bile şeri bir özrü olmadığı halde Ramazan orucunu terk eden bir kimseye İslâm Devleti kanunlarınca katl cezası verilir.

İslâm dininin kiblesi olan Kâbe-i Muazzama'yı ziyaret amacıyla yapılan hac ibadeti bireysel ve toplumsal olarak nice hikmetleri içinde bulundurur. Müslüman olmak, akıl, bülûğ, hürriyet, sağlık, maddî imkân ve emniyet gibi haccın vücub şartlarının tamamını kendinde bulunduran bir kimse ömründe en az bir kere hac ibadetini yerine getirmekle mükelleftir. Cumhura göre haccın farziyeti ale'l-fevr dir. Şafii mezhebine göre ve Hanefilerden İmam Muhammed'e göre haccın farziyeti ale't-terâhîdir. Haccın farziyeti bir ömrü kapsadığından âlimlerin ekserisi hac ibadeti ile mükellef olduğu halde haccı terk eden kimseye herhangi bir dünyevî müeyyide uygulanmaması gerektiği, haccı terk edenler ile ilgili varid olan nasların tağlîz kabilinden olduğu kanaatini taşımaktadırlar.

Farz olan namaz, zekât, oruç, hac gibi bu ibadetleri yerine getirmeyenlere uhrevî müeyyideler de mevcuttur. Kur'an-ı Kerîm'den ve hadislerden anlaşıldığına göre bu ibadetleri önemsemeyerek yerine getirmeyen bir kimsenin hesaba çekileceği ve ahirette büyük bir pişmanlık yaşayacağı bilinmektedir.

Burada özellikle dikkat çekmek istediğimiz ve çalışmamızın temel amacını oluşturan bir nokta da şudur: Farz olan ibadetleri yerine getirmeyenlere uygulanan bu müeyyideler İslâm şeriatıyla yönetilmiş ve yönetilecek ülkelerde uygulanabilecek kaidelerdir. Başta namaz olmak üzere, günümüzde ibadetleri terk edenlere bireysel ve örgütsel olarak uygulanan ve İslâm'a mâl edilen bazı yaptırımların İslâmî değil siyasî olduğu söylenebilir. Nitekim irtidat cezasının dinden çıkma suçuna verilmeyip, devlete karşı gelmek ve o devleti yıkıcı faaliyetlerde bulunmak şeklindeki daha üst ve tehlikeli bir suç için ihdas edilmiş olması, inanç özgürlüğü ve dinde zorlamanın olmadığı şeklindeki İslâm'ın ihdas ettiği temel prensiplerle de örtüşmektedir. Bu sebeple kendi aralarında örgütlenerek ibadetlerini terk eden müslümanlara işkence edenlerin amacının –ne kadar iyi niyetle yapıldığı iddia edilirse edilsin- Müslümanlar arasında bir kaos ortamı oluşturmak olduğu ve İslâmı kötü gösterme amaçlı yapılan eylemlere malzeme verildiği mülahaza edilmektedir. Aksi takdirde son yıllarda müslüman olduğu halde ibadetlerini aksatanların sayısı gittikçe arttığını göz önüne aldığımızda, meşru olmayan örgütlenmeler ile yapılacak her türlü eylem İslâm dünyasında tam bir faciaya neden olacağı açıkça görülmektedir. Ayrıca genel olarak ibadetlerin mahiyetini dikkate alırsak, ibadetler şekilsel özelliğinden daha çok kalben

yapılan ve müminin isteyerek yapması gereken bir eylemdir. Hal böyle iken bir Müslümana sevgi ile değil de yetkisi olmayan kimselerin zorbalıkla ibadet yaptırmaya çalışması hiç de masumane değildir.

KAYNAKÇA

Abbâd, Abdulmuhsin b. Hamed b. Abdilmuhsin b. Abdullah b. Hamed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. yy.: Mevkı‘ Şebeketi’l-İslâmiyye, ts.

Abdulaziz Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330). *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usuli'l-Pezdevi*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İslâmî, ts.

Abdülazîz b. Bâz, Abdullah b. Abdurrahman (1420/1999). *Mecmû’u fetâvâ ve makâlât mütenevvia*. S.Arabistan: Riâsetü İdâreti’l- Buhûsi’l-İlmiyyeti ve’l-İfta’, ts.

Abdülbâkî Muhammed Fuâd (1388/1968). *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Dârü’l Hadîs, 2007.

Acar, Abdullah. “Önceki Ümmetlerin İbadetleri Hakkında Kur’an Kıssalarındaki Bilgiler Kapsamında ‘İslâm Beş Şey Üzerine Bina Edildi’ hadisi hakkında bir değerlendirme”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2014.

Adevî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükerrerem es-Saîdî, (1189/1775). *Haşiyetü’l-Adevî alâ Kifâyeti’t-talib er-reyyânî*. thk.: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1994.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (241/855). *el-Câmi’ li ‘ulûmi’l-İmam Ahmed*. Feyyûm: Dârü’l-Felâh, 2009.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (241/855). *el-Câmi’ li ‘ulûmi’l-İmam Ahmed el akîde*. Feyyûm: Dârü’l-Felâh, 2009.

Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm*. İstanbul: Matbaa-i Ebu Ziya, 1943.

Akyüz, Vecdi. “Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkhî Hükümler”. *Bütün Yönleriyle Hac, tartışmalı ilmi toplantı*. İstanbul: Ensar neşriyat, 2015.

Alâüddîn es-Semerkindî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebû Bekr (450/1145). *Tuhfetü’l-fukahâ*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.

Altıntaş, Ramazan. “Zekâtın Veren ve Alan Açısından Yararları”. *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Nisan, 2018.

Apaydın, H. Yunus. “Ta‘lil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/511-514. İstanbul: TDV Yay., 2010.

Asım Cüneyd Köksal. “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Vücub-Eda Ehliyeti Ayırımı ve Bu Ayırımla İlişkili İki Mesele”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, sayı: 25, Mart 2012.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed(ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-hidaye*, thk. Ömer b. Mahrûs, 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1971.

Bayrakdar, Mehmet. *İslâm İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yay., 1987.

Bedreddin Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin (855/1451). *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.

Benkânî, Macid b. Hancer Ebû Enes. *Fevâidü ve Semerâtü's-Sıyâm*, y.y.:2017.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekr (994/1066). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Bilmen, Ömer Nasûhi (1391/ 1971). *Büyük İslâm İlmihâli*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

Buğda Alimcan, Bölükbaş Emre. “Bozulan Nâfile İbâdetlerin Mezheplere Göre Kazası”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:33, 2019.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870). *Sahîhü'l-Buhârî*. thk.: Cemâatün mine'l-ulemâ. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1893.

Büyük Haydar Efendi. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Meral Yayınları, ts.

Canbulat, Mehmet. “Fert ve Toplumsal Hayata Katkıları Açısından Oruç”. *Diyanet Dergisi* sayı: 131, 2001.

Canikli, İlyas. “ ‘Başkasının Yerine Hac Yapmak’ ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, 2012.

Cemâl el-Malâtî, Yusûf B. Mûsâ b. Muhammed Ebü'l-Mehâsin (803/ 1400). *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*. Beyrut: Alemü'l-Kütüp, ts.

Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz (1360/1941). *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 2. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Cündî, Halîl b. İshâk b. Mûsâ Ziyâüddîn (776/1374). *et-Tavzîh fî şerhi'l-Muhtasari'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*. thk.: Ahmed b. Abdülkerîm Necîb. y.y.: Merkezü Necîbiveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmetü't-Türâs, 2008.

Çalışkan, Muhammed Selman. “Ramazan Orucunun Teşrii”. *Kilis, 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, 2017.

Çelikan, Serkan. “Üç Cuma Namazının Terki Hakkındaki Halk İnançının Hadis Kaynaklarındaki Yeri”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sayı: Haziran 2020.

Çolak, Abdullah. "Oruç Kefaretinin Dayandığı Hadislerin Tahlili", *EKEV Akademi Dergisi* 23, 2005.

Dalgın, Nihat. “Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü”. *Makâlât*, 1999.

Dalgın, Nihat. Zekât Hükümleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 16, 2004.

Dayhan, Ahmet Tahir. “Çocuğun Namaz Eğitimi ile İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili”. *Marife Dergisi*, sayı: 26, 2003.

Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah, (430/1039). *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Muhyiddin Meyyis. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Demirci, Esra. “Hadislerde İrtidad Kavramı”. Yüksek lisans tezi, Konya, 2019.

Demîrî, Behrâm b. Abdullah b. Abdilaziz Ebu'l-Bekâ Tâcuddîn es-Sülemî (805/1402). *eş-Şâmil fî fıkhi'l-İmam Mâlik*. y.y.: Merkezü Necîbiveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmetü't-Türâs, ts.

Dımeşkî, Abdurrahman b. Muhammed(ö. 780/1378), *Kitabu Rahmeti'l Ümmeti fî ihtilâfi'l Eimme*. trc. Ali Arslan-Mahfuz Aksu, İstanbul: Arslan Yayınları, 1981.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Müeyyide" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/486. İstanbul: TDV Yay., 2006.

Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (290/903). "*es-Sünne*". Dammam: Dârü ibnü'l-Kayyim, 1986.

Ebû Ahmed Muhammed Eman b. Alî (1415/1994). *el-Haccu Arefetün*. Medîne: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1978.

Ebû Ahmed Muhammed Eman b. Alî (1415/1994). *el-Haccu Arefetün*. Medîne: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1978.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (275/889). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: *el-Mektebetü'l-Asriyye*, ts.

Ebû Muhammed Abdullah b. Mânî' b. Ğallab el-Ğabevî. *el-İnbâh ilâ hükmü târiki's-salât ve yelîhi*. yy.: Dârü ibn Huzeyme li'n-neşr ve't-tevzi', 1992.

Ebû'l-Hattab el-Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed b. Hasan (510/1116). *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmam Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*. thk.: Abdüllatîf Hümeym – Mâhir Yasin el-Fahl. (y.y.: Müesasetü Ğırâs, 2004.

El-Mevsû'ati'l-Fıkhiyyeti'l-Küveytiyye. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.

Erdoğan Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat 2016.

Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yay., 2013.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415). *el-Ğâmûsü'l-muĥîţ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

Gazzâlî, İmam-ı Zeynuddîn. *Amellerde İlahî Terazi*. çev. Abdullah Aydın. (İstanbul: Aydın Yayınevi, 1971.

Günay, Hacı Mehmet. "Ramazan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/435-437. İstanbul: TDV Yay., 2007.

Halebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî (879/1474). *et-Takrîr ve't-tahbîr* [şerhun 'ala't-Tahrîr fî usûli'l-fikh]. Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed 'Umer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Halîmî, Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Buhârî, el-Cürcânî, Ebû Abdullah (403/1012). *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*. thk.: Hilmî Muhammed Fevde. y.y.: Dârü'l-Fikr,1979.

Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun el- Bağdâdî (311/923). *Ahkâmu ehlu'l-milel ve'r-ridde mine'l-Cami' li Mesaili'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk.: Seyyid Kûsrevî Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Harman, Ömer Faruk. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/382-386. İstanbul: TDV yay. 1996.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. El-Hattâb el-Büstî (388/998). *Me'âlimü's-Sünen*. Halep, el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.

Havlî, Mâhir Hâmid. "el-Emvâlü'lletî tecibü fihâ ez-zekât ve mesârifüha". y.y. 2006.

Heyet, *el-Fetâvâ el- Âlemgîriyye el-ma'rûfetü bi'l-Fetâvâ el-Hindiyye*, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1892.

Heyet, *el-Mevsû'ati'l-Fikhiyyeti'l-Küveytiyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's- Şuûni'l-İslâmiyye, ts.

Heytemî, Abdülhak, çev: Halil Müftüoğlu. *Kur'ân ve Sünnetten Delillerle İrtidat ve Mürtedin Hükmü*. İstanbul: Hak Yayınları, 2015.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Hudayr, Abdülkerîm İbn Abdullah b. Abdürrahman b. Hamed, *Şerhu'l-Muvatta'*. Beyrut: Daru'l-menâhic, 1426.

Huseynî, Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî, *Hukmu Târiki's-Salâti amden hattâ yahruce vaktuhâ*, y.y: b.y., 1982.

Hüsameddîn b. Mûsâ Muhammed b. Afâne. *Yeselûneke ani'z-zekât*. Filistîn: Lecnetü Zekâtü'l-Kudüs, 2007.

Itr, Nûreddîn (1442/2020). *el-Hac ve'l-umre fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (463/1071). *el-İstizkâr*. thk.: Salim Muhammed Atâ- Muhammed Alî Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dımaşkî el-Hanefî (1252/1836). *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Arafe, Muhammed b. Muhammed el-Vergammî (803/1400). *el-Muhtasarü'l-fikhî li ibni Arafe*. thk.: Hafız Abdurrahmân Muhammed Hayr. y.y.: Müessesetü Hılfü Ahmed el-Habtûr li'l- A'mâlü'l-Hayriyye, 2014.

İbn Battâl, Alî b. Halef b. Abdilmelik, Ebü'l-Hasan (449/1057). *Şerhu Sahihi'l-Buharî li İbni Battâl*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî. Riyad, Dârü'n-Neşr, 2003.

İbn Bezîze, Ebû Fâris (Ebû Muhamed) Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed el-Kuraşî, et-Temîmî (673/1274). *Ravzatü'l-müstebîn fi şerhi kitabu't-Telkîn*. thk.: Abdüllatîf Zükağ. y.y.: Dâr-u İbn Hazm, 2010.

İbn Cellâb, Abdullah b. Hüseyin b. Hasan Ebu'l-Kasım el-Mâlikî (378/988). *et-Tefrî' fi fikhi'l-İmam Malik b. Enes*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

İbn Cüzey el-Kelbî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (741/1340). *el-Kavânînü'l-fikhiyye*. yy, ts.

İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân en-Nefzî, el-Kayravânî (386/996). *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-Ümmehât min mesâilî Mâlik ve ashâbih*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Kenânî, Ebü'l-Fazl, Şihâbüddîn (852/1449). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhul-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1959.

İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebi Bekr el-Esedî eş-Şâfî (874/1470). *Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2011.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub Şemsüddîn (751/1350). *es-Salât ve ahkâmu târikihâ*. Medine: Mektebetü's-Sekafe, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî, el-Basrî ed-Dımeşkî (774/1373). *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. y.y.: Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999.

İbn Kudâme Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (682/1283). *eş-Şerhu'l-kebîr (el-matbu' mea'l-Mugni' ve'l-insâf*. thk.: Abdullah b. Abdülmühsîn et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kâhire, Hicrun li'ttibâa'ti ven-neşr ve't-tevzi' ve'l-i'lân, 1995.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed ed-Dımaşkî (620/1223). *el-Muğni*. thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, III. Baskı, 1997.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed ed-Dımaşkî (620/1223). *el-Kâfi fi Fihhi'l-İmam Ahmed*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (h.209-273). *Sünen-ü İbn Mâce*. thk.: Muhammed Fuâd Abdülbakî. yy: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed (711/1311). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî bi'l velâ el-Basrî el-Bağdâdî (230/845). *et-Tabakatü'l-kübrâ*. thk.: Muhammed Abdülkâdir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Useymen, Muhammed b. Salih b. Muhammed (1421/2001). *Mecmu'ü Fetâva ve Resâilü'l-Useymen*, y.y.: Dârü'l- Vatan, 1992.

İbn Vehbân, Ebû Muhammed Abdülvehhab b. Ahmed el-Harisî ed-Dımaşkî (768,1367). *Kaydü's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id (el-Manzumetü'l-Vehbâniyye)*. Dımaşk: Mektebetü'l-Fecr, 2000.

İbnü'l-Hümmam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî (861/1457). *Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye*. Mısır: Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970.

İbnü'l-Mehâmilî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabbî (415/1024). *el-Lübab fi'l-fikhi's-Şafî*. thk.: Abdülkerim b. El-Umrî. Medîne, Dârü'l-Buhârî, 1995.

İmam Ahmed b. Hanbel (241/855). *Müsned'ül- İmam Ahmed b. Hanbel*. y.y.: Müessesetü'r-Risale, 2001.

İmam Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (204/820). *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.

Kahtânî, Said b. Alî b. Vehf (1440/ 2018). *ez-Zekât fi'l-İslâm fi dav'il-kitab ves'sünne*. Kusab: Merkezü'd-Da'veti ve'l-İrşâd, III. Baskı, 2010.

Kamil Miras, *Sahîh-i buhârî muhtasarı tecrîd-i sarîh tercüme ve şerhi*, 12 cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1980.

Kanar, Yüksel. *İbadet*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1984.

Karadâvî, Yûsuf. *İbadet*. çev. Hüsamettin Cemal. Trabzon: Pınar Matbaası, 1986.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân (684/1285). *ez-Zahîra*. thk.: Muhammed Huccî- Saîd A'rab- Muhammed Bû Hubze. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

- Karagöz İsmail, Altuntaş Halil. *Oruç İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Karagöz İsmail, Keskin Mehmet, Altuntaş Halil. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaköse, Rukiye. “Ramazan Mânevî Detoks Ayıdır”. *Gönül Kültür ve Medeniyet Dergisi* 93, 2019.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed (587/1191). *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’ş-şerâ’i’*. yy.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’ân’da Oruç Psikolojisi”. *Diyanet Dergisi*, sayı:1, 2007.
- Kavâmu’s-sünne, İsmail b. Muhammed b. El-Fazl Ali el-Kuraşî (535/1141). *Et-Tergîb ve’t-terhîb li Kavamu’s-sünne*. (Kahire: Dâru’l Hadis, 1993.
- Kazan, Tahsin, “Namazın Terki Nedeniyle Çocuğun Dövülmesini İfade Eden Rivayetin Farklı Yorumlanması”. *Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 14, Ekim 2019.
- Kılınç, Ahmet. “Klâsik Dönem Osmanlı Devleti’nde Teşhir Cezası”. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, sayı:4, Ağustos 2015.
- Köse, Saffet. “Teheccüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/324. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Çocuk*. II. Baskı. Konya: Tekin Kitabevi, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273). *el-Câmî li-ahkâmi’l-Kur’ân (Tefsîrû’l-Kurtubî)*. thk.: Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Atfeş. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964.
- Lahmî, Ali b. Muhammed, er-Rub’î, Ebü’l-Hasan (478/1085). *Et-Tebsıra*. Katar: Vizaretü’l- Evgâf ve’ş-Şu’ûnu’l-İslâmiyye, 2011.
- Mahallî, Hüseyin b. Muhammed eş-Şafî el-Mısri (1170/1757). *Mezîdü’n-ni’me li cem’i ekvalü’l-eimme*. thk.: Abdülkerîm el-Umrî, y.y., t.s.

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Medenî (179/795). *el-Müdevvene*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Menbecî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Alî b. Ebî Yahyâ (686/1287). *el-Lübâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb*. thk.: Muhammed Fazl Abdülazîz el-Murâd. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994.

Merdâvî, Alâüddin Ebü'l-Hasen Alî B. Süleymân b. Ahmed (885/1480). *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-racih mine'l-hilâf*. thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Hicrun li'ttübâa'ti ven-neşr ve't-tevzi' ve'l-î'lân, 1995.

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (593/1197). *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-Mübtedâ*. thk.: Tîlâl Yûsuf. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Muhammed Hasan Hüseyin Cebel (1436/2015). *el-Mu'cemu'l-iştikaki'l mu'sil*. Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2010.

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ' (1420/1999). *el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd*. 2 cilt, Dimeşk: Daru'l-kalem, 2004.

Mustafa el-Hin, Mustafa el- Buğa, Ali eş-Şerbeci. *El-Fıkhu'l-menhecî alâ mezhebi'l-İmam Şafîi*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875). *Sahîhu Müslim*. yy.: Dâru İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Müzenî, İsmâîl b. Yahya b. İsmâîl Ebû İbrâhîm (264/878). *Muhtasaru'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (303/915). *el-Müctebâ mine's-Sünen*. thk: Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebeyü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, II. Baskı, 1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. El-Haccac*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1972.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277). *el-Mecmu‘ şerhu’l-Mühezzeb*. y.y.: Dârü’l-Fikr, ts.

Okur, Kâşif Hamdi. “İslâm Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Aslî Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2002.

Orhan, Fatih. *İslam Ceza Hukukunda İrtidat Ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2014.

Özyazıcı, Alparslan. “Din ve Bilimin Işığında Oruç ve Sağlık”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*, III. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası, XI. Baskı 2000.

Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Ebü’l-Kâsım el-Kazvînî (623/1226). *el-Azîz şerhu’l-Vecîz el-ma’ruf bi’ş-Şerhi’l-Kebîr*. thk.: Alî Muhammed I’vaz- Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (502/1108). *Mutluluğun Kazanılması*. çev. Lütfi Doğan. İstanbul: Bahar Yay., 1983.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (502/1108). *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*. thk.: Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü’l-Kalem-ed- Dârü’ş-Şamiye, 1412.

Raymî, Cemalüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (792/1390). *el-Me’anî’l-bedî’a fi ma’rifeti ehli’ş-şerî’a*. thk.: Seyyîd Muhammed Mühennâ. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.

Saîd Havvâ (1409/1989). *el-Esas fi’s sünne ve fikhîhâ - el-İbâdât fi’l-İslâm*. y.y.: Dârüs-Selâm li’t-Tibâati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1994.

San’ânî, Muhammed B. İsmâîl b. Salâh B. Muhammed el-Hasenî el-Kahlânî Ebû İbrâhîm, İzzüddîn (1182/1768). *Sübülü’s-selâm*. y.y.: Dârü’l-Hadîs, ts.

Sancaklı, Saffet. “Cami’de Cemaatle Namaz Kılmanın Dîni, Sosyal ve Psikolojik Açardan Önemi ve Etkisi”. *Academic Knowledge*, sayı:1, 2018.

Sâvî, Ebü-l Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halvetî (1241/1825). *Hâşiyetü’s-Sâvî ale’ş-Şerhu’s-sağir*. yy.: Dârü’l-Meârif, ts.

Serahsî, Ebü Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (483/1090 [?]). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l- Marife, 1993.

Serahsî, Ebü Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (483/1090 [?]). *Usulu’s-Serahsî*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

Sirâcüddîn İbn Nuceym, Ömer b. İbrâhîm (1005/1596). *en-Nehrü’l-fâ’ik şerhu Kenzü’d-dekâ’ik*. thk.: Ahmed Azv İnâye. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002.

Subkî, Mahmûd Muhammed Hattâb (1352/1933). *ed-Dînü’l-hâlis ev İrşâdü’l-halk ilâ dîni’l-hak*. thk.: Emîn Mahmûd Hattap. y.y.: el-Mektebetü’l-Mahmûdiyyetü’s-Sübkiyye, 1977.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrrhman b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sabık el-Hudayrî (911/1505). *el-İklîl fi’sstinbâti’t-tenzîl*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1981.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrrhman b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sabık el-Hudayrî (911/1505). *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’ruf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*. thk.: Muhtâr İbrâhîm el-Hâic- Abdülhamîd Muhammed Nidâ. Kahire: el-Ezher’üş-şerif, 2005.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm (1176/1762). *Huccetüllahi’l-baliğâ*. thk.: es-Seyyid Sâbık. Beyrut: Dârü’l- Ceyl, 2005.

Şiblî, Osman b. Alî b. Mihcen, Fahrüddîn ez- Zeyleî’ (743/1343). *Tebyînü’l-hakâik, şerhu Kenzu’d-dekâik*. Bûlak: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.

Şîrâzî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (476/1083). *et-Tenbîh fi fûru’i’l-fikhi’ş-Şafîî*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el Hatîb (977/1570). *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti mea’nî elfâzi’l-Minhâc*. yy.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye. 1994.

Şürünbülâli, Hasan b. Ammâr b. Alî el-Mısırî (1069/1659). *Nuru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh fi'l-fikhi'l-Hanefî*. thk.: Muhammed Uneys. y.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Ebü'l-Kâsım (360/971). *el-Mu'cemü'l-avsât*. thk.: Ebü Muâz Târik b. Ivazullahi b. Muhammed - Ebü'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî. Kahira: Dârü'l-Haremeyn, 1995.

Tâcüddîn es-Sübkî, Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, yy.: Dârü'l-Hicr, 1413.

Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, el-Hicrî, el-Mısırî (321/933). *Şerhu Mea'nî'l-asâr*. thk.: Muhammed Zührî en-Neccar-Muhammed Seyyid Câddü'l-hakk. y.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Tâhirülmevlevî Olgun. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. İstanbul: by., 1963.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (1231/1816). *Haşiye tü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh şerh-u Nûri'l-îzâh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî, (792/1390). *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh li Metni't-Tenkîh fi Usûli'l-Fikh*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed (1158/1745). *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn Ve'l-Ulûm*, 4 cilt. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre (279/892). *Sünenü't-Tirmizî*. Halep: Matbaatü Mustafa, 1975.

Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah. *Mevsûatü'l-fikhi'l-İslâmî*. y.y.: Beytü'l-Efkârü'd-Düveliyye, 2009.

Useymen, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (1421/2001). *Fusûl fi's-siyâm ve't-terâvîh ve'z-zekât*. y.y: ts.

Uysal, Veysel. "Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbadetinin Bireysel-Toplumsal Yansımaları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, 2007.

Yaran, Rahmi. "Kefaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/179-182. İstanbul: TDV yay., 2002.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-357. İstanbul: TDV yay., 2006.

Yavuz, Ali Fikri. *İslâm İlmihali*. İstanbul, 1977.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşr, 1982.

Yılmaz, Musa Kazım. "Haccın Hikmetleri". *Diyanet Dergisi*, sayı: 3, 1990.

Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/414-416. İstanbul: TDV yay., 2007.

Yusûf b. Muhammed Alî el-Ğafiz, *Şerhu Kitâbü'l-îmân*, (Şebeketül islamiyye),

Zebîdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddad (800/1397). *el-Cevheratü'n-niyra alâ Muhtasarü'l-Kudûrî*. y.y.: el-Matbabatü'l-Hayriyye, 1904.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Şemsüddîn (748/1348). *El-Kebâir*. Beyrut: Daru'n- Nedveti'l-Cedide, ts.

Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed (538/ 1144). *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, III. Baskı, 1407.

Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Burnusî (899/1493). *Şerhu Zerrûk alâ Metni'r-risâle*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Zihni, el-Hac Mehmed. *Nimet-i İslâm*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, II. Baskı, ts.

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa (1436/2015). *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa (1436/2015). *et- Tefsîrû'l-münîr fi'l-akîdeti ve 'ş-şerîati ve'l-menhec*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1991.